

De Bijlmer

Een uitdagende stad binnen een stad

*Over de invloed van de
herstructurering op het sociale klimaat
in de Bijlmer*

Joeri Zandvliet (3147967)
Master Thesis Urban Geography (Stadsgeografie)
Opleiding Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Begeleid door dr. Kees Dignum

Universiteit Utrecht

Omslag: Eigen foto van de entree van winkelcentrum Amsterdamse Poort, vanaf station Amsterdam Bijlmer ArenA.

Contactgegevens:

Email: joeri_zandvliet@msn.com

of Joeri Zandvliet op Facebook

Voorwoord

Met deze master thesis sluit ik mijn masterprogramma Stadsgeografie en daarmee mijn opleiding Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht af. In de drie en een half jaar bachelor en anderhalf jaar master heb ik een opleiding genoten die mij de mogelijkheid bood om me als mens, wetenschapper en professional te ontwikkelen. De studie leek me in eerste instantie interessant omdat geografie een mix vormt van Aardrijkskunde, Economie en Geschiedenis. Nu is echt het gevoel ontstaan dat ik met mijn kennis wat bij kan dragen aan de maatschappij, of dit nu in Nederland of in het buitenland is. Zowel op lokaal niveau (Bijlmer, Hoograven, stedelijke wijken in het algemeen) als op internationaal niveau (verhoudingen tussen steden, landen en culturen) is mij kennis bijgebracht. Ik ben dan ook gemotiveerd om, na een tweede master in het buitenland en verdere verkenning van de wereld, vol vertrouwen de arbeidsmarkt op te gaan.

Bij deze wil ik iedereen die heeft bijgedragen aan het tot stand komen van deze master scriptie bedanken. Ten eerst mijn begeleider Dr. Kees Dignum, naast 'Assistant Professor' Stadsgeografie aan de Universiteit Utrecht, werkzaam bij de dienst Wonen, Zorg en Samenleving van de gemeente Amsterdam. Hij respecteerde het feit dat ik andere dingen naast mijn scriptie deed en de communicatie verliep op een fijne wijze. Het was met name erg prettig dat hij op enkele belangrijke momenten met richting gevende adviezen en toevoegingen kwam. Dat waren zeer welkome toevoegingen voor mijn scherpte en voor mijn ontwikkeling als wetenschapper. Daarnaast wil ik graag de inwoners van de Bijlmer bedanken, het was een interessante en waardevolle ervaring om in deze wijk onderzoek te doen. Input krijgen van de bewoners was niet altijd even makkelijk, dit leerde me dat een realistisch ambitieniveau van belang is bij het doen van een onderzoek. In een breder perspectief gezien leerde de omgang met de Bijlmerbewoners me veel over mensen van diverse afkomsten en hun (al dan niet zelf) toebedeelde plek binnen de Nederlandse maatschappij. Ook mijn vrienden wil ik bedanken. Zij gaven me soms goede tips, interessante inzichten, stimulansen om wat meer tempo in de zaak te brengen of gewoon een luisterend oor. Tot slot wil ik ook mijn familie bedanken, in het bijzonder mijn vader, die met zijn schrijfervaring altijd zeer welkome verbeterpunten en kritiek had.

Utrecht, december 2011

Samenvatting

In dit onderzoek is ingezoomd op de Bijlmer, een naoorlogse stadswijk in Amsterdam Zuidoost. Het is qua bevolkingssamenstelling een unieke wijk binnen Nederland. Slechts een kwart van de bewoners is autochtoon, er wonen veel Afrikanen, Surinamers en Antillianen, en in tegenstelling tot andere achterstandswijken, nauwelijks Marokkanen en Turken. De wijk heeft tussen 1995 en 2011 een grootschalig herstructureringsproces ondergaan. De vraagstelling is in hoeverre deze verandering op fysiek vlak heeft geleid tot een verandering van het sociale klimaat in de wijk. In het theoretische kader staan de begrippen herstructurering en sociaal klimaat dan ook centraal.

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden is in de eerste plaats de ontwikkeling van de bouw van de Bijlmer tot 2011 beschreven. De sociaal-economische situatie van de wijk was door diverse factoren dermate nijpend geworden, dat beleidsmakers een grootschalige vernieuwing in 1992 als enige oplossing zagen. Onveiligheid, leegstand, criminaliteit, (drugs)overlast en illegaliteit waren pre-herstructurering de belangrijkste problemen. De stedelijke vernieuwing betekende een fysieke metamorfose voor de wijk. Waar eerst 95% van de wooneenheden onderdeel waren van vaak enorme hoogbouwflats, bestaat de wijk nu nog maar voor 45% uit hoogbouw. Er zijn veel laagbouwwoningen gerealiseerd, het voorzieningenniveau is hoogwaardiger geworden en de structuur van de openbare ruimte in zijn geheel is verbeterd.

Om de sociale veranderingen te onderzoeken, is een mix van onderzoeksmethoden gebruikt. Ten eerste is er een analyse gemaakt van bestaande kwantitatieve data (de Bijlmermonitor en Wonen in Amsterdam) over de Bijlmer. Ten tweede zijn er interviews gedaan met bewoners van de Bijlmer op straat, over hoe zij de herstructurering hebben ervaren en of ze ontwikkelingen binnen de wijk zien op sociaal vlak. Ten derde zijn middels een mini-etnografie observaties van de onderzoeker in kaart gebracht.

Het sociale klimaat blijkt tussen 1995 en 2011 gematigd positief te zijn ontwikkeld als gevolg van de fysieke herstructurering. Bewoners geven aan dat de sloop van veel hoogbouw, de renovatie van de bestaande hoogbouw en het nieuw bouwen van laagbouwwoningen goed voor de wijk is (geweest). Het beheer van de nog bestaande hoogbouw is verbeterd en de politie zit er dichterbij, waardoor drugsoverlast, geluidsoverlast en smerige portieken veel minder vaak voorkomen. Meer laagbouw heeft de wijk opener gemaakt. Men woont nu minder anoniem en kan daardoor makkelijker interacteren met burens. Ook is men blij met de opwaardering van het voorzieningenniveau in de wijk, waarvan winkelcentrum Amsterdamse Poort het belangrijkste voorbeeld is. De wijk is dus vooral veiliger en prettiger geworden. Veel respondenten gaven aan zich zeer thuis te voelen en in de Bijlmer alles te hebben wat ze nodig achten. Het "alleen met mezelf bemoeien" en "de andere kant op kijken als er iets gebeurt" zijn zaken die bij de wijk passen. Men leeft in principe binnen de eigen etnische gemeenschap, weinig mensen met verschillende achtergronden hebben contact. Kortom, een bijzondere Nederlandse stadswijk met een korte maar veelzijdige historie.

Summary

In this research focus will be on the Bijlmer, a post-war urban neighbourhood in the Southeastern part of Amsterdam. The demographics of the district are unique within the Netherlands. Only a quarter of its population is native Dutch. Contrary to problematic districts in other parts of the country where a lot of Morroccans and Turks live, the Bijlmer is the domain of other Africans and people from Surinam and the Antilles. The neighbourhood has undergone a big restructuring process between 1995 and 2011. The question is whether this physical change has lead to changes in the social climate. As goes from that urban restructuring and social climate will be key terms in the theoretical framework.

To answer the research question, first of all the history of the neighbourhood has been reviewed. Due to various reasons the socio-economic situation of the district had become so bad, that policy makers saw massive physical changes as the only solution in 1992. Unsafety, vacancies, crime, (drugs)nuisance and illegality where the biggest problems pre-restructuring. The urban redevelopment process has been a physical metamorphosis for the area. Initially 95% of the dwellings where part of gigantic high-rise residential units, now only 45% of the dwellings are in those units. A lot of low-rise houses have been built, the level of facilities has been upgraded and the structure of the public space as a whole has been improved.

In order to research the social changes, a mix of research methods has been used. Firstly an analysis has been made of existing quantitative data ('the Bijlmermonitor' and 'Living in Amsterdam') on the Bijlmer. Secondly residents have been interviewed on the street, to get to know how they experienced the restructuring process and whether they see certain social developments in the district. Thirdly a micro-ethnography has been done to report on observations by the researcher.

The social climate of the Bijlmer has undergone a moderately positive change between 1995 and 2011, due to the physical changes in the district. Inhabitants are happy with the demolishments of a lot of high-rise residential units, the renovation of still existing high-rise housing and new low-rise dwellings. The still existing high-rise units are managed better and the police is more committed. This makes drug nuisance, noise nuisance and dirty porches a lot less common problem. More low-rise has made the district more open, it allows residents to live less anonymously and interact better with their neighbours. The respondents are positive about the upscaling of the level of facilities in the area. Shopping centre 'Amsterdamse Poort' is the best example for that. The Bijlmer has become safer and overall a nicer place to live. The interviewees told that they felt very at home in the area and that it had everything they wanted. The mentality of the inhabitants is mainly that of "minding my own business" and of "looking the other way when something happens". People in this neighbourhood almost exclusively live within their own ethnic community, there's little contact between people with differing backgrounds. All in all, the Bijlmer is a special Dutch urban neighbourhood with a short but versatile history.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3	
Samenvatting	4	
Summary	5	
1	Inleiding	8
	1.1 Aanleiding	8
	1.2 Onderzoeksvraag en opzet	9
	1.3 Hoofdstukindeling	10
2	Wetenschappelijk en beleidstechnisch kader	11
	2.1 Inleiding	11
	2.2 Herstructurering	12
	2.3 Sociaal klimaat	17
	2.4 Neighbourhood effects	25
	2.5 Conclusie en conceptueel model	26
3	Fysieke ontwikkeling Bijlmer	29
	3.1 Inleiding	29
	3.2 Het gedachtegoed achter de Bijlmer	29
	3.3 De uniciteit van de Bijlmer	31
	3.4 Van de eerste steen tot de stedelijke vernieuwingsbesluiten in 1990	32
	3.5 Wie ging er in de Bijlmer wonen	34
	3.6 Nadenken over stedelijke vernieuwing	35
	3.7 Projectgroep Hoogbouw Bijlmermeer	37
	3.8 Nieuw Amsterdam failliet, wat nu?	37
	3.9 Het ontwerp van het OMA	39
	3.10 Amsterdamse Poort	40
	3.11 Bestuurlijke decentralisatie	41
	3.12 Integrale vernieuwingsaanpak 1992	41
	3.13 Bijlmerramp	42
	3.14 Implementatie vernieuwingsplannen 1992-1999	43
	3.15 Vernieuwing tussen 2000 en 2014	46
	3.16 Conclusie	50
4	Analyse kwantitatieve data	52
	4.1 Inleiding	52
	4.2 Bevolkingsgegevens	53
	4.3 Veranderingen ten aanzien van wonen	56
	4.4 Mening van bewoners en de reputatie van de Bijlmer	57
	4.5 Conclusie	63

5	Methodologie empirisch deel	65
5.1	Inleiding	65
5.2	Setting	65
5.3	Onderzoekseenheden	66
5.4	Design kwalitatief onderzoek	66
5.5	Operationalisering	68
5.6	Wijze van analyse	69
6	Resultaten	70
6.1	Inleiding	70
6.2	Woonkeuze	70
6.3	Fysieke ontwikkeling	71
6.4	Sociale ontwikkeling	74
6.5	Scharnierpunten	75
6.6	Inwoners	76
6.7	Omgang met burens	78
6.8	Veiligheid en drugsoverlast	80
6.9	Amsterdamse Poort	83
6.10	Anton de Komplein	85
6.11	Ganzenhoef/Ganzenpoort	86
6.12	Kraaiennest	87
6.13	Verandering in de hoogbouw en de laagbouw	89
6.14	Politiek	90
6.15	Reputatie en identiteit	92
6.16	Activiteiten	93
6.17	Mini-etnografie	94
6.18	Conclusie	97
7	Conclusie	99
7.1	Inleiding	99
7.2	Antwoord op hoofd- en deelvragen	99
	Onderzoeksrelevantie	104
	Evaluatie	105
	Aanbevelingen	108
	Literatuurlijst	110
	Bijlage	117

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De Bijlmer is een gevaarlijke wijk met veel schietpartijen. Zo is min of meer de boodschap waarmee media uit de wijk terugkeren. De reputatie van de Bijlmer bij mensen die niet met de wijk bekend zijn is niet geweldig. In de opleiding Sociale Geografie en Planologie wordt veel aandacht besteedt aan de Utrechtse wijken Overvecht en Kanaleneiland. Dit zijn multiculturele stadswijken, waar veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders wonen, waar de Utrechtse stadsgeografie veel aandacht voor heeft en die gezien worden als wijken waar wel het een en ander verbeterd kan worden. Ze zijn als Vogelaarwijk (Minister Vogelaar benoemde in 2007 veertig Nederlandse wijken die problematisch waren) benoemd en er wordt aan zaken als onveiligheid, overlast, taalproblemen en sociale isolementen gewerkt en specifiek beleid gevoerd. Mijn conclusie na het lezen van veel wetenschappelijke literatuur en het doen van projecten in de wijk, is dat deze wijken voor verbetering vatbaar zijn, maar dat men de (slechte) stand van zaken in Overvecht en Kanaleneiland zeker niet moet overdrijven. Het is er over het algemeen zowel 's nachts als overdag veilig en mensen wonen er meestal graag. Kortom, deze wijken probleemwijken noemen kan gezien worden als onnodig negatief. Tijdens de opleiding bleef de Bijlmer voor mij echter een soort 'black box', een moeilijk te openen boek. Gezien alle negatieve media-aandacht werd de suggestie gewekt dat de Bijlmer misschien wel de enige Nederlandse stadswijk is die het predikaat ghetto verdient. Dit stereotype is lastig te veranderen voor buitenstaanders. Immers, je komt niet snel in de Bijlmer tenzij je er echt moet zijn. Vanuit de auto of de trein tussen Amsterdam/Schiphol en Utrecht zie je slechts enkele flats en vooral grote bedrijfsunits. Kortom, de vraag rijst: Hoe ziet de Bijlmer er "van binnen" uit?

De Bijlmer was een wijk die voor een heel groot deel bestond uit enorme hoogbouwflats gelegen in een parklandschap. De wijk is sinds 1995 ingrijpend fysiek geherstructureerd. Nog steeds zijn de hoogbouwflats, in een honingraatstructuur, het 'trademark' van de wijk, maar een groot deel van de hoogbouw is verdwenen. Die is vervangen door laagbouw en het voorzieningenniveau is aanzienlijk verbeterd. Zo heeft de wijk nu hoogwaardig openbaar vervoer (Station Bijlmer-Arena en de metro) en een hoofdwinkelcentrum in de orde van grootte van die van een middelgrote stad.

Binnen de Nederlandse wetenschap heerst een pittig debat over hoe de veranderende Nederlandse stadswijken, waar de Bijlmer er één van is, moeten worden aangepakt. Zo was bijvoorbeeld het rapport 'Helpt herstructurering?', in 2008 gepubliceerd door Utrechtse stadsgeografen, een uiterst kritische beschouwing op de beslissingen die beleidsmakers aangaande herstructurering maken en de daar achterliggende motivaties. In hoeverre het gevoerde herstructureringsbeleid goed is, valt het beste te beoordelen als het proces van herstructurering voltooid is en de gevolgen enigszins uitgekristalliseerd zijn. In de Bijlmer zijn enkele projecten nog niet klaar en staat de sloop van enkele overgebleven hoogbouwflats nog ter discussie, maar het overgrote deel van de metamorfose is wel voltooid.

De Bijlmer is fysiek geherstructureerd omdat men vond dat de wijk opgeknapt diende te worden. Daarnaast waren er enkele evidente sociale – en beheerproblemen, zoals (drugs)overlast, onveiligheid, leegstand, criminaliteit en illegaliteit. Uit beleidsoogpunt was voor herstructurering een belangrijk argument dat men het woningaanbod wilde differentiëren om zo mensen die hun (goedkope) woning ontgroeid waren een wooncarrière binnen de wijk te bieden. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat de sociale problemen in de wijk begin jaren '90 dermate groot waren, dat ze niet alleen in de vorm van sociaal beleid op te lossen waren, maar dat een ingrijpende herstructurering nodig was.

1.2 Onderzoeksvraag en opzet

In dit onderzoek wordt getracht een beeld te krijgen van de gevolgen van de herstructurering in de Bijlmer op sociaal vlak. De centrale vraag in deze scriptie luidt:

In hoeverre is het sociale klimaat veranderd in de Bijlmer door de grootschalige herstructurering, die de woningvoorraad en de rest van het fysieke milieu aantoonbaar veranderd heeft?

Deze onderzoeksvraag zorgt voor meerdere uit te werken onderdelen, met als centraal staande begrippen 'sociaal klimaat' en 'herstructurering'. Met als doel de hoofdvraag zo goed mogelijk te nuanceren, zijn ook de volgende deelvragen geformuleerd:

1 Hoe is de Bijlmer door de tijd geëvolueerd en wat heeft dat voor implicaties voor het sociale klimaat in de wijk?

2 Is men zich in de Bijlmer in de loop van het vernieuwingsproces prettiger/onprettiger en veiliger/onveiliger gaan voelen?

3 Welke invloed heeft de veranderende woningvoorraad op de bevolkingssamenstelling van de wijk?

4 In hoeverre heeft de herstructurering invloed gehad op de sociale netwerken van de bewoners?

5 Wordt er door zowel bewoners als beleidsmakers (op duurzame wijze) toegewerkt naar een meer leefbare wijk?

6 In hoeverre hebben (veranderende) buurt- en selectie-effecten een uitwerking op het sociale klimaat in de Bijlmer?

7 Is de Bijlmer een 'melting pot' of een 'salad bowl' en hoe kristalliseert dit zich in de praktijk uit?

De deelvragen zijn hier slechts genoemd, maar belangrijke begrippen binnen deze deelvragen en de achtergrond van deze vragen worden in het theoretisch kader en in de volgende hoofdstukken verduidelijkt. Om deze vragen te beantwoorden is gekozen voor een mix van onderzoeksmethoden. Er wordt een analyse gemaakt van beschikbare kwantitatieve data over de Bijlmer. Het eigen onderzoek bestaat uit interviews met wijkbewoners en een verslag van gedane observaties. Deze mix zorgt ervoor dat de beperkingen van de afzonderlijke onderzoeksmethoden zoveel mogelijk worden gecompenseerd.

1.3 Hoofdstukindeling

Het onderzoek start in hoofdstuk 2 met een uitgebreide literatuurstudie van wetenschappelijke bronnen en aangaande herstructureringsbeleid. Zoals eerder vermeld zijn de begrippen herstructurering en sociaal klimaat het belangrijkste in dit theoretische kader, maar ook enkele aanverwante termen passeren de revue. Aan het slot van dit wetenschappelijke en beleidstechnische kader wordt een conceptueel model gepresenteerd waarin de veronderstelde oorzaak-gevolg relatie aangaande herstructurering en sociaal klimaat behandeld wordt. Vervolgens volgt in hoofdstuk 3 een uitgebreid verslag van de ontwikkeling van de Bijlmer sinds de eerste steen in 1966 gelegd werd tot de staat van de geherstructureerde wijk anno 2011. Zo kunnen de resultaten uit de rest van het onderzoek beter in perspectief worden gezet. In hoofdstuk 4 wordt gekeken naar kwantitatieve data die door anderen over de Bijlmer verzameld zijn. Die data, twee verschillende enquêtes in meerdere jaren gehouden onder bewoners van de Bijlmer, geven waardevolle inzichten aangaande de veranderingen van het sociale klimaat (sociaal-economische indicatoren) in de wijk. Daarna volgen twee hoofdstukken over het eigen empirische onderzoek. In hoofdstuk 5 wordt de gevolgde methodiek uiteengezet en in hoofdstuk 6 worden de resultaten van het veldwerk gepresenteerd en gerangschikt. De conclusie van het onderzoek volgt in hoofdstuk 7. In dit deel wordt antwoord gegeven op de hoofd- en deelvragen. Het eerste deel van de nabeschoouwingen van het onderzoek is een deel over de relevantie van het onderzoek. Daarna volgt een evaluatie van het onderzoek, waarin kritisch wordt gekeken naar het proces bij het voltooien van deze scriptie. Deze evaluatie wordt gevolgd door een deel waarin aanbevelingen voor verder onderzoek worden gedaan. Ook is in dit deel getracht richting te geven aan hoe dit onderzoek kan leiden tot bepaalde beleidsingrepen of doelstellingen aangaande de Bijlmer en Nederlandse stadswijken in het algemeen.

2 Wetenschappelijk en beleidstechnisch kader

2.1 Inleiding

Voor het sociale klimaat in de Bijlmer is de fysieke ontwikkeling van de wijk sinds de bouw van groot belang geweest. Het gebouwde format, veel hoogbouw met grote appartementen voor gezinnen, is nooit succesvol geworden. Er was onvoldoende vraag naar, wat op termijn resulteerde in leegstand. Naast leegstand was er sprake van een atypische en problematische inwonerssamenstelling. Uiteindelijk leidden financiële problemen van woningcorporatie Nieuw-Amsterdam, die een gevolg waren van de problemen in de wijk, in 1992 tot het besluit tot grootschalige stedelijke vernieuwing. Een groot deel van de hoogbouw is gesloopt en ingeruild voor een gedifferentieerd aanbod aan laagbouw. De hoogbouw die bleef staan is opgeknapt en binnenin geherstructureerd. Tevens zijn er veel nieuwe voorzieningen gereed gekomen en zijn bestaande voorzieningen aangepast en verbeterd. In dit onderzoek staat de vraag in hoeverre deze vernieuwing invloed heeft op het sociale klimaat in de Bijlmer centraal.

Stedelijke vernieuwing en sloop en nieuwbouw zijn synoniemen van herstructurering. Al ligt bij stedelijke vernieuwing minder de nadruk op naoorlogse wijken (KEI, 2011). Het accent ligt voor beide begrippen in ieder geval op het feit dat door hoofdzakelijk een fysieke aanpak, ondersteund door een sociale en economische aanpak, beleidsmakers trachten stedelijke wijken te verbeteren. Sloop en nieuwbouw heeft, zoals de benaming impliceert, niet zo zeer wat van doen met naast fysieke verandering functionerende processen. Het gaat hierbij sec om het slopen van delen van zowel voor- als naoorlogse wijken en hier wat anders voor in de plaats bouwen. Bij alle drie de processen is sprake van zowel publieke als private betrokken partijen.

Het nut van deze vernieuwingstrajecten wordt in de wetenschappelijke wereld sterk betwist. In deze theoretische en beleidstechnische analyse volgt een synthese van dit debat. Zoals bij de historische beschouwing van de Bijlmer al terloops ter sprake is gekomen, was deze stedelijke herstructurering onderdeel van het Grotestedenbeleid. Het Grotestedenbeleid is onderverdeeld in fysiek (herstructurering), sociaal en economisch beleid (Van Marissing et al., p. 12, 2004). Deze omkadering bestaat uit een belichting van het fysieke en later het sociale aspect belicht. Ook is er aandacht voor de (mogelijke) gevolgen van het gevoerde beleid op beide vlakken. De discussie over differentiatie in de bevolkingssamenstelling als gevolg van herstructurering passeert wordt ook kort aan de orde gesteld.

In de centrale vraag is het begrip sociaal klimaat prominent aanwezig. Een beschouwing van dit begrip op het niveau van de stedelijke wijk volgt. Het begrip sociaal klimaat is sterk verwant aan begrippen als leefbaarheid, sociaal kapitaal, sociale cohesie en sociale duurzaamheid, die er dan ook bij betrokken worden.

Naast deze beide hoofdthema's sociaal klimaat en herstructurering passeren ook buurt- en selectie-effecten de revue. Het kan zijn dat omdat men in dezelfde wijk woont, men elkaar daardoor beïnvloedt. Tegelijkertijd kan de persoonlijke achtergrond een grote rol spelen in het functioneren van het

individu (binnen een groep). Omdat de mix van buurt- en selectie-effecten zorgt voor de sociale opbouw van een wijk, wordt literatuur over dit thema verkend.

Deze theoretische en beleidstechnische beschrijving dienen als het fundament voor het empirische onderdeel, waarin de beschreven begrippen aan de hand van interviews met mensen van wijkorganisaties, andere bewoners en analyses terug gaan komen. Tevens ligt deze wetenschappelijke begripsverheldering ten grondslag aan het op het eind van dit deel te presenteren conceptuele model.

2.2 Herstructurering

Herstructurering in Nederland werd in de laatste twee decennia vaak uitgevoerd onder de noemer van het Grotestedenbeleid. In de laatste jaren was het krachtwijkenbeleid van minister Vogelaar prominent in het nieuws. Hiermee kreeg het Grotestedenbeleid meer aandacht. Naast de term herstructurering spreekt men in de wetenschappelijke literatuur ook over stedelijke vernieuwing en sloop en nieuwbouw. Deze drie begrippen kennen slechts kleine nuanceverschillen. Om te beginnen volgt een verdere toelichting op herstructurering(sbeleid), vervolgens wordt verder ingegaan op de mogelijke gevolgen en discussiepunten aangaande het herstructureringsproces.

Als het onderwerp herstructurering aan de orde komt, is het belangrijk te identificeren dat het dan vaak over naoorlogse stedelijke wijken gaat. Echter, in Amsterdam komen ook enkele vooroorlogse wijken in aanmerking. De tussen 1950 en 1975 na de Tweede Wereldoorlog gebouwde wijken noemt men wijken uit de naoorlogse fase. Direct na het gereedkomen van deze wijken waren ze vaak populair, want ze waren ruimer opgezet en kwalitatief beter dan vooroorlogse woonruimte (van Bergeijk et al., p. 233, 2008). Met name voor gezinnen met kinderen waren deze wijken prettig. De hoeveelheid groen in de openbare ruimte was groot, het voorzieningenniveau was goed, er waren veel scholen en meer dan genoeg speelplaatsen voor kinderen (van Bergeijk et al., p. 233, 2008). Daarnaast lagen de wijken vaak gunstig ten opzichte van stedelijke centra, met goed openbaar vervoer en gunstige ontsluiting via autowegen (Blom et al., p. 3, 2004). De filosofie van de ontwerpers toentertijd was dat de naoorlogse wijk een gemeenschap moest worden. Dit principe werd zowel in de sociale plannen als de stedenbouwkundige plannen van de naoorlogse wijk gehanteerd (Blom et al., p. 24, 2004).

Later kwamen er in de stad en met name in (groei)kernen buiten de stad nieuwbouwwijken. Door toegenomen welvaart en mobiliteit kozen vele gezinnen om de naoorlogse stadswijken te verlaten. De woonpreferenties veranderden: men wilde graag in een eengezinswoonhuis buiten de stad wonen (Van Bergeijk et al., p. 233, 2008). Door deze uittocht van vaak autochtone huishoudens uit de naoorlogse wijken, kwam er ruimte vrij. Die werd gedeeltelijk door andere groepen opgevuld. Er kwam een instroom op gang van huishoudens met een laag inkomen. Hierbij valt te denken aan starters op de woningmarkt, mensen in de bijstand en veel niet-westerse allochtonen (Van Bergeijk et al., p. 233, 2008). Vaak bleven de minder mobiele ouderen wel in

de naoorlogse wijken wonen. Zij woonden hier vaak al lange tijd en konden of wilden de stap niet maken naar een ander woonmilieu. In een deel van deze grotendeels naoorlogse wijken waren problemen. Hierbij valt te denken aan leegstand, drugsoverlast, criminaliteit, onveilige openbare ruimtes en krakers.

Niet alleen enkele decennia geleden verlieten mensen deze naoorlogse wijken. Ook in de laatste jaren, voor de herstructureringsprocessen, kwamen specifieke verhuisstromen van en naar deze wijken op gang. Vooral het inkomen is een belangrijke factor in deze verhuisbeslissingen. Zo constateert Van Dam (p. 19, 2010) van het Planbureau voor de Leefomgeving: "...huishoudens die zijn blijven wonen in aandachtswijken – zowel de huishoudens die niet zijn verhuisd als de huishoudens die binnen/tussen aandachtswijken zijn verhuisd – hebben de laagste inkomens en maken de minste inkomensgroei door". Huishoudens waarvan het inkomen sterk stijgt, verlaten vaak na verloop van tijd de naoorlogse stadswijk. De aandachtswijk is voor hen een beginpunt, waarna ze zich doorontwikkelen voor een verdere wooncarrière (Van Dam, p. 19, 2010). Deze beschreven processen leiden tot een zeer dynamische bewoning in de naoorlogse wijken, met een duidelijke trend van het wegtrekken van mensen die zich positief ontwikkelen. Het feit dat er geen mogelijkheid tot een wooncarrière binnen de wijk is voor huishoudens die zich opwerken, heeft er onder andere toe geleid de wijken te herstructureren. Niet alleen vanwege het eenzijdige woningaanbod in de naoorlogse wijken (voor een groot percentage sociale huur) is men tot herstructurering van deze wijken overgegaan. In 1995 ontstaat er een akkoord over het voeren van een nieuw Grotestedenbeleid (GSB), zoals in het deel over de historie van de Bijlmer al aan de orde werd gesteld. Het doel van het beleid in inhoudelijke zin was om "de positie van de steden te versterken en te voorkomen dat binnen steden een tweedeling langs sociaal-economische, maatschappelijke en etnische lijnen realiteit wordt" (VROM-raad, p. 16, 2001). Steden dienen vitaal, veilig en leefbaar te blijven (KEI, 2011). Om hieraan te kunnen voldoen, worden achterstanden bestreden en kansen vergroot (Ministerie Wonen, Wijken en Integratie (WWI), p. 3, 2007). Op stedelijk niveau bepalen beleidsmakers welke maatregelen nodig zijn en uitgevoerd dienen te worden (Ministerie WWI, p. 3, 2007). Het Rijk verdeelt het beschikbare geld over de steden en houdt toezicht op hoe de projecten verlopen (Ministerie WWI, p. 3, 2007). Met andere woorden, het coördineert en functioneert als opdrachtgever. Een belangrijke doelstelling binnen het plan is het tegengaan van ruimtelijke segregatie van kansarme bewoners (KEI, 2011). Deze concentraties van kansarmen zijn in veel gevallen te vinden in naoorlogse stedelijke wijken. Op landelijk niveau zoomt men in de geest van dit besluit op de stedelijke wijken met problemen in.

Het grotestedenbeleid heeft drie eerder besproken dimensies waar de nadruk op ligt: de fysieke (stedelijke vernieuwing), de economische (werkgelegenheid en economie) en de sociale (onderwijs, leefbaarheid, veiligheid en zorg) (KEI, 2011). In dit onderzoek is het belangrijk de sociale dimensie van het beleid onder de loep te nemen, maar ook de fysieke en economische beslissingen hebben implicaties voor het sociale functioneren van de naoorlogse wijk. Deze drie aspecten van beleid werden op wijkniveau gebundeld in meerjarenontwikkelingsprogramma's (ook wel MOP's) (KEI,

2011). Zo is de herstructurering van de Bijlmer, zoals in het deel over de fysieke ontwikkeling van de wijk aan bod kwam, een voorloper van het grotestedenbeleid en op dat moment al een MOP.

In 2001 stelt de VROM-raad dat het grotestedenbeleid in een breder perspectief getrokken moet worden. Niet alleen in een select aantal steden, op het schaalniveau van de stad en op de drie genoemde vlakken (fysiek, sociaal en economisch) is er sprake van achterstanden (KEI, 2011). Er dient doelgerichter gewerkt te worden, hetgeen bijvoorbeeld impliceert dat bij problemen in een stad soms de hele omgeving relevant kan zijn. Zo komen sociale problemen in Heerlen bijvoorbeeld voor een groot deel voort uit de zwakke positie van de gehele Oostelijke mijnstreek. In 2006 en 2007 concludeert het VROM in rapportages dat het grotestedenbeleid een duidelijk effect heeft en op effectieve wijze wordt gevoerd (KEI, 2011). Het beleid is naarmate het vorderde steeds een nieuwe fase ingegaan. De fase die anno 2011 nog van toepassing is, is het tussen 2010 en 2014 te voeren Stedenbeleid "Krachtige, vitale stad" (KEI, 2009). De doelstellingen van het beleid waren in de loop der jaren verschillend, hetgeen in de nuance heeft geleid tot verschillende uitgaven (KEI, 2009).

Na het belichten van de achtergrond van het grotestedenbeleid, dient verder verduidelijkt te worden wat nu precies de beleidsinstrumenten zijn en wat die voor gevolgen hebben. Het beleid was vooral gericht op steden, waar in de naoorlogse wijken problemen waren op fysiek, sociaal en economisch vlak (over het sociale vlak later meer). Oplossingen voor deze problematiek werden al snel gezocht in herstructurering, omdat fysieke problemen ook hun weerslag hadden op de sociale en economische situatie in deze wijken. Herstructurering staat voor fysieke ingrepen in de woningvoorraad en woonomgeving van naoorlogse wijken. De maatregelen zijn gericht op een grotere differentiatie van woon- en werkmilieus, op verbetering van de woningmarktpositie, en op verbetering van de economische en de sociale vitaliteit van deze wijken, om zo een bijdrage te leveren aan de vitaliteit van de stad (VROM, 1997 in: Kleinhans, p. 3, 2005). De woningmarkt is in beweging, er ontstaan in de loop der jaren nieuwe/andere vraag. Daar dient de aanbieder zich op aan te passen. Herstructureringswijken, waar verbetering en differentiatie van de woningvoorraad nodig is, zijn geschikte gebieden om dit aanbod te veranderen.

Door fysiek in te grijpen en in het verlengde daarvan de sociale en economische situatie in de wijk te verbeteren, trachten beleidsmakers aan hogere doelen te werken. Eén ervan is het bieden van een wooncarrière binnen de wijk, zoals eerder al ter sprake kwam. Vaak bestonden naoorlogse wijken uit een erg eenzijdige woningvoorraad, hetgeen betekende dat mensen die aan wat anders toe waren dan de "standaard goedkope huurwoning" in de vorm van een flat of eengezinswoning naar andere wijken verhuisden. Vaak is het bieden van een wooncarrière niet iets wat erg expliciet vermeldt wordt in beleidsnota's aangaande herstructurering en stedelijke vernieuwing. Een van de uitzonderingen is het ondernemingsplan van de Rotterdamse corporatie Vestia. Zij zetten in op het bieden van een wooncarrière aan studenten, door woningen te bouwen voor studenten die na hun tijd in een studentenkamer in Rotterdam als starter een woning willen kopen (Vestia, 2011). Dit met als doel

"de doorstroom van mensen die het kunnen betalen naar de grotere en luxere woningen op gang te brengen en te houden" (Vestia, 2011).

Het bieden van een wooncarrière in een wijk door beleidsmakers is iets wat ook opgevat kan worden als een poging tot het mixen van verschillende groepen binnen de maatschappij. Wat is mix in de context van de wijk? Het lijkt een term die is blijven zweven en waar iedereen zijn eigen inhoud aan geeft. Zowel bij overheidsinstanties als in de wetenschappelijke wereld. Het lijkt zo dat gemeenten concentraties van mensen met een lage sociaal-economische status als een probleem ziet en daar wat aan wil doen door mensen een wooncarrière binnen de wijk te bieden. Hierdoor blijven mogelijk de mensen met meer kansen, wat de wijk een steuntje in de rug kan geven en zo mensen in hun buurt het "goede voorbeeld" te laten zien. Zo ontstaan er geen sociaal-economische eilanden, maar is er ruimte voor mensen die zich ontwikkelen om te blijven. Dat kan daarnaast de reputatie van de buurt of wijk verbeteren. In 1997 al wordt in de Nota Stedelijke vernieuwing tegen concentraties in steden gepleit: "Voor een gezonde toekomst van de stad is een gedifferentieerde samenstelling van bevolking en woningvoorraad noodzakelijk. Waar in bepaalde wijken eenzijdigheid domineert of dreigt, kan door het vergroten van de gevarieerdheid van het woningbestand worden aangestuurd op kwaliteitsverhoging van het woon- en werkmilieu" (ministerie van VROM, p. 79, 1997 in: Bolt & van Kempen, p. 16, 2008). Kortom, eenzijdigheid (concentraties) dient bestreden te worden en variatie werkt kwaliteitsverhogend. In de jaren '90 wordt over probleemcumulatiegebieden beleid gesproken. Plaatsen waar problemen zich opstapelen, die dienen te worden aangepakt. Daar wordt op rijksniveau in 2004 hetzelfde over gedacht: "De aanpak van concentratieproblemen die het kabinet voorstaat kent twee centrale en evenwaardige invalshoeken: het verminderen van de concentratie van lage inkomens in woonwijken én het tegengaan van negatieve effecten van de concentratie van allochtonen op hun integratie" (Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, p. 19, 2004 in: Bolt & van Kempen, p. 16, 2008). Hier wordt dus verder gespecificeerd wat voor typen concentraties ongewenst zijn. Een laatste citaat in deze op gemeentelijk niveau: "...vernieuwing en differentiatie van de woningvoorraad een onmisbare voorwaarde is voor het ombuigen van de negatieve spiraal in de problematiek en het bieden van kansen aan de zittende bevolking, ook op een betere leefsituatie" (Gemeente Amsterdam, p. 43, 2004 in: Bolt & van Kempen, p. 20, 2008).

Segregatie, het ontstaan van bepaalde concentraties, is in deze beleidscontext iets negatiefs. Het ontstaan van concentraties lijkt men soms te zien als iets dat met beleid opgelost dient te worden. Terwijl concentraties ook kunnen leiden tot stabiele sociale netwerken. Zo kan er een etnische infrastructuur ontstaan en kan het zo zijn dat men binnen het netwerk hulp krijgt of snel werk vindt (Sleutjes, 2006).

Omdat de doelstellingen van herstructurering enigszins onduidelijk blijken en in de wetenschappelijke wereld onenigheid bestaat over wat nu precies goed is voor een wijk, dient de praktijk de oplossing te bieden. Maken de oorspronkelijke wijkbewoners gebruik van de mogelijkheid tot het hebben van een wooncarrière binnen de wijk? Zo nee, dan functioneert het beleid

eigenlijk in de praktijk als middel voor mix. Waarbij dus de vraag is of dit goed is en of het aan de doelstellingen van het beleid voldoet. Zo ja, dan zorgt het beleid ook voor mix. Mensen die zich in de wijk doorontwikkelen blijven, waardoor er een mix ontstaat van minder en meer sociaal-economisch ontwikkelde huishoudens.

Tot slot, aangaande het nut van herstructureringen, een nuance in ruimtelijk perspectief op twee punten. Ten eerste zullen herstructureringen de naoorlogse wijken vaak een positieve wending geven. Slob et al. (p. 63, 2008) geven aan dat wanneer alleen gekeken wordt naar de positieve wending in de wijk zelf, uitgekeken moet worden voor teveel euforie. Het kan zijn dat er slechts gedeeltelijk succes is geboekt en in andere (aangrenzende) wijken nieuwe problemen zijn ontstaan of in zijn algemeenheid de situatie is verslechterd (Slob et al., p. 63). Dit mogelijke waterbedeffect is in een problematische stedelijke wijk, in dit onderzoek de Bijlmer, minder van belang. Immers, dit type wijk wordt voor het overgrote deel niet opgezaald met problemen uit andere wijken, maar vaak wel andersom. Op micro-niveau, binnen de naoorlogse wijk zelf, kunnen er zeker wel waterbedeffecten optreden. Doordat een flat gesloopt wordt, kunnen de naar een andere flat verplaatste bewoners bijvoorbeeld ergens anders problemen gaan veroorzaken. Ten tweede signaleren Wittebrood en Permentier (p. 98, 2011) dat "de effecten bij specifieke herstructurering - expliciet gericht op het veranderen van de bevolkingssamenstelling door huurwoningen te vervangen door koopwoningen – sterker zijn dan bij algemene herstructurering". Zij concluderen dus dat een veranderde bewonerssamenstelling in een wijk weleens een veel sterker gevolg zou kunnen hebben dan een fysieke verandering van een buurt. Iets aan de openbare ruimte doen heeft weinig effect, maar andere mensen in de wijk of een veranderend woonperspectief van de huidige bewoners des te meer (Wittebrood & Permentier, p. 98, 2011). Herstructurering in een wijk kan op een andere manier bijeffecten hebben dan in eerste instantie voor de hand liggend.

Een niet zo helder thema in de historische ontwikkeling van naoorlogse wijken, is of problemen ontstonden door de fysieke samenstelling of door de sociale samenstelling van de wijk. De stelling dat de eenzijdige woningvoorraad en het in sommige gevallen matige onderhoud van woningen en van de openbare ruimte negatief werkten is verdedigbaar. Feit is dat woonpreferenties door de jaren heen veranderden, hetgeen voor de naoorlogse wijken betekende dat ze aan populariteit moesten inboeten. Dit met name ten opzichte van het alternatief van wonen in nieuwbouwwijken in suburbane gebieden. Maar ook sociaal gezien is er in naoorlogse wijken in veel gevallen een negatieve ontwikkeling te zien geweest die slechts ten dele te wijten is aan het fysieke aspect. Enerzijds trokken mensen die betere woningen wilden weg uit de wijken. Dit zorgde voor een constante uittocht van mensen die weer een stapje op de roltrap wilden maken en van een intocht van mensen die onderaan begonnen. Anderzijds leidde die uittocht tot leegstand in veel wijken, omdat de wijken door hun sociale problematiek en hun slechte reputatie soms steeds inpopulairder werden. De naoorlogse wijken werden in feite een soort broedplaats voor sociale problemen in de stad. Zoals in het deel van de

geschiedenis van de Bijlmer te lezen is, verschoof de drugshandel van andere delen van de stad naar de Bijlmer. Dit is een voorbeeld van een mindere sociale situatie die problemen aantrekt. Voor een groot deel zit in de sociale problematiek van de naoorlogse wijken ook werkloosheid enerzijds en onbekendheid met de Nederlandse maatschappij en analfabetisme bij groepen immigranten anderzijds. Deze immigranten konden zich uitsluitend wonen in de goedkoopste wijken veroorloven en trokken hier dan ook massaal naartoe. Kortom, een combinatie van een in de tijd veranderende fysieke en sociale situatie heeft in veel naoorlogse wijken geleid tot herstructurering. Men wist dat er wat moest gebeuren aan deze wijken en in sommige gevallen waren de problemen zo groot geworden dat grootschalige herstructurering de enige optie was geworden in de ogen van de beleidsmakers.

In het kort kan gesteld worden dat de oorsprong van herstructurering in Nederland ligt in het niet goed functioneren van veel, met name naoorlogse, wijken. Drugsoverlast, werkloosheid, concentraties van allochtonen, een eenzijdig woningbestand, slechte kwaliteit woningen, leegstand en onveilige openbare ruimten waren debet aan de beslissing om veel van deze wijken onder handen te nemen. Getracht is het gedachtegoed achter herstructurering en de gevolgen ervan te verduidelijken. Het continuerende wetenschappelijke debat over het nut van herstructurering toont aan dat aangaande dit thema geen sprake is van absolute waarheden. Zeker niet gezien het feit dat beleidsmakers soms zelf hun precieze doel en de beleidsinstrumenten die nodig zijn om dit doel te bereiken niet voor ogen hebben. Tussen de wetenschappelijke en beleidstechnische wereld bestaat vaak geen consensus aangaande herstructurering, maar men pikt ook met regelmaat dingen van elkaar op. Concluderend biedt deze verkenning van het begrip herstructurering een handvat om de praktijk in perspectief te plaatsen en als vergelijkingsmateriaal voor de situatie in de geherstructureerde stedelijke wijk die de Bijlmer anno 2011 is (het proces is bijna afgerond).

2.3 Sociaal klimaat

Na de verkenning van stedelijke vernieuwing volgt een overzicht van de sociale processen die aan de hand van fysieke processen kunnen veranderen. Hiervoor is het in eerste instantie van belang de sociale pijler van de onderzoeksvraag, het sociale klimaat, te behandelen. Vervolgens is er aandacht voor enkele aan sociaal klimaat gerelateerde begrippen.

Sociaal klimaat is een begrip dat in studies vaak slechts zijdelings aan bod komt. Zo wordt in enkele studies verondersteld dat een goed sociaal klimaat gestimuleerd dient te worden en een slecht sociaal klimaat impliceert dat er verschijnselen als stijging van criminaliteit, meer echtscheidingen, opvoedingsproblemen, onverschilligheid, anonimiteit en angst kunnen optreden in wijken en buurten (SER, p. 27, 2009; Kleinhans & Bolt, p. 112, 2010; SCP, p. 138, 1998).

In zowel wetenschappelijke als praktische kringen komt het concept sociaal klimaat vaak terug in relatie tot organisaties en groepsprocessen.

Bijvoorbeeld bedrijven achten een goed sociaal klimaat van groot belang voor de prestaties van het bedrijf. Een prettige en progressieve groep medewerkers werkt immers beter samen dan een meer problematische groep werknemers, hetgeen ook zijn uitwerking heeft op de resultaten. Voor werkgevers is het dus van belang te investeren in een gunstig sociaal klimaat (Ybema et al., p. 32, 2009). Naast bedrijven kan in deze context aan groepen als sportclubs, kerken en schoolklassen gedacht worden.

Specialiste op het gebied van sociaal klimaat op wijkniveau Adriaanse (p. 46, 2008a) bouwt de definitie van sociaal klimaat op uit drie delen:

- morele basisnormen
- sociale competenties
- corrigerende mechanismen van sociale controle, die worden ingezet door bewoners in de herhaalde omgang met elkaar en met de woonomgeving

Rekening met elkaar houden, hulpvaardigheid tonen in (probleem)situaties indien dit nodig is en in zijn algemeenheid op een sociaal evenwichtige wijze met buurtbewoners omgaan staat in deze definitie centraal (Adriaanse, p. 46, 2008a). Bij een evenwichtige omgang past een open blik aangaande de sociale status en afkomst van anderen. Adriaanse (p. 49, 2008a) verwoordt dit als volgt: "In divers samengestelde buurten wordt een groter beroep gedaan op de competenties van mensen om niet in stereotypen te blijven steken". Hoe het individu het residentiële klimaat ervaart hangt vooral af van of men voelt op de buurtwoners aan te kunnen. Sociale normen van bewoners hoeven niet hetzelfde te zijn, ze dienen voldoende bij elkaar te passen en waar mogelijk per persoon een beetje aangepast te kunnen worden. Hierdoor ontstaat onderling vertrouwen en weet men zich op een prettige manier behandeld binnen wat men als leefomgeving ziet (Adriaanse, p. 5, 2008b; Adriaanse, p. 16, 2011). Een passende toevoeging in deze is dat een evenwichtige omgang belangrijk is, maar men zich pas echt "thuis kan voelen in de bredere maatschappij" als men "ingebed is in een of meerdere netwerken waar de persoonlijke identiteit benadrukt wordt" (Adriaanse, p. 5, 2008b).

Er wordt in de wetenschappelijke wereld bijna geen onderzoek gedaan naar de invloed van de naoorlogse wijk op het sociaal klimaat in de desbetreffende wijk. Leefbaarheid en sociale cohesie zijn de gangbare gebruikte termen. Carlinde Adriaanse is ten aanzien van dit patroon een uitzondering. Ze ziet de fysieke compositie van dit type wijken als kwetsbaar, omdat ze vaak bestaan uit matige kwaliteit hoogbouwwooningen en veel semi-openbare ruimten. Als de semi-openbare ruimten dan gebruikt worden door uiteenlopende mensen die niet elkaars omgangsvormen delen, kunnen problemen ontstaan. Of in ieder geval kan er in een dergelijke situatie gesproken worden van een duidelijk suboptimaal sociaal klimaat. (Semi) openbare ruimten van goede kwaliteit en met een uitnodigend karakter zijn van groot belang voor het ontstaan van publieke familiariteit en daarmee een goed sociaal klimaat. Men hoeft elkaar behoudens in sommige (semi) openbare ruimtes, door sterke functiescheiding en scheiding van verschillende vormen van transportassen, indien gewenst ook vaak niet te ontmoeten. Hierdoor ontstaat er minder snel natuurlijke sociale controle. Daarnaast zijn de muren

tussen de flats vaak erg dun, waardoor (geluids)overlast op de loer ligt. Kortom, in naoorlogse wijken wordt op meerdere vlakken een (te) groot beroep gedaan op de sociale opstelling en het aanpassingsvermogen van de bewoners. Daarom zijn er in dit type wijken vaak problemen ontstaan waardoor in veel gevallen besloten is ze ingrijpend te herstructureren. (Adriaanse, p. 49, 52 & 54, 2008a)

Om aan te geven hoe de praktijk van het dagelijks leven invlecht in een mogelijk goed sociaal klimaat in de wijk het volgende citaat ter illustratie:

"Modernisering van de samenleving leidde ertoe dat activiteiten als wonen, werken, vrijetijdsbestedingen, opvoeden steeds meer op plekken buiten de buurt plaatsvinden. Mensen die in een buurt bij elkaar wonen leven vaak in verschillende sociale werelden. Leidt dat niet tot vervreemding, gevoelens van sociale onveiligheid en onbehagen? Nee dat hoeft niet. Het gaat er niet om dat we met buurtgenoten per sé intensieve sociale contacten onderhouden. Buren zijn voor elkaar meestal een 'gegeven', we kiezen de buren immers niet zelf uit....het is van belang dat de toevallige maar niet te vermijden ontmoetingen met buurtgenoten op straat, bij de bakker, bij de bushalte of in het trappenhuis zonder spanningen en conflicten, maar soepel en het liefst plezierig verlopen" (Adriaanse, p. 5, 2008b).

Op aspecten van dit citaat wordt in latere delen van de literaire verkenning nog terug gekomen, maar deze sociaal-maatschappelijke schets is zeer relevant voor het sociale klimaat op wijkniveau.

In haar enkele jaren durende onderzoek in met name de Amsterdamse wijk Buitenveldert concludeert Adriaanse dat bewoners het belang van het sociaal klimaat in hun wijk vinden prevaleren boven andere indicatoren. Deze andere indicatoren zijn de interne reputatie van de wijk (hierover later meer) en de passendheid van de woning (Adriaanse, p. 178, 2011; Adriaanse, p. 3, 2008b). Dit is gedeeltelijk te verklaren door de redelijk tot goede kwaliteit van de overgrote meerderheid van de woningen in Nederland (Adriaanse, p. 3, 2008b). Hierdoor valt mogelijke ontevredenheid over de woning grotendeels weg als factor van (on)tevredenheid. Buitenveldert is een wijk met zowel een goede interne als externe reputatie, vandaar dat het sociale klimaat als de meest belangrijke component voor woonsatisfactie werd gewaardeerd (Adriaanse, p. 3, 2008b).

Na deze uitgebreide analyse van het begrip sociaal klimaat (op wijkniveau) volgt een verdere uitwerking van enkele begrippen/concepten die verwant zijn met deze hoofdterm binnen de probleemstelling. Het doel is om hierin relaties naar voren te brengen en zo het krachtenveld van de opbouw van het functioneren van het sociale klimaat in wijken te duiden. Na de omkadering van deze begrippen en aanverwante processen volgt een in het verdere onderzoek te hanteren definitie van "sociaal klimaat op wijkniveau".

De Bijlmer is een stedelijke wijk die heel veel culturen herbergt. Dit werd geïntroduceerd in de inleiding en zal in de rest van dit onderzoek prominent naar voren komen. Een belangrijk concept over hoe mensen van verschillende achtergronden samenleven, is die van de 'melting pot'. Die term werd voor het

eerst in de mond genomen door de Britse internationalist Zangwill in 1908 en is vooral veel gebruikt in de Amerikaanse context (Kaufmann, 2010). Het idee van de melting pot is dat de ingrediënten van de 'pot' (de mensen met verschillende culturele/religieuze/etnische achtergronden) gecombineerd worden en daarmee hun eigen identiteit verliezen (Gloor, 2006). Zo ontstaat uiteindelijk als eindproduct een uniforme wijk, stad of samenleving. Het is een finale fase van culturele assimilatie, een fusie tussen alle aanwezige achtergronden. In 1963 publiceerden Glazer en Moynihan 'Beyond the Melting Pot', waarin ze stelden dat de Verenigde Staten zich van een land met enorm veel etniciteiten zou gaan ontwikkelen tot één melting pot (de Amerikaanse samenleving) (Anderson, 2000, p. 262). Gesteld kan worden dat het idee van een ontwikkeling richting een melting pot niet bewaarheid is geworden in de Verenigde Staten. Er bestaat nog steeds een sterk onderscheid tussen mensen van verschillende achtergronden. De laatste jaren is het idee van de melting pot als logische eindfase voor een Westerse samenleving minder gangbaar. Het concept 'salad bowl' is in wetenschappelijke kringen de mode geworden. De salad bowl wil zeggen dat sociaal gezien mensen meer mengen met individuen met verschillende achtergronden in het publieke en in zekere mate in het privé-leven dan in eerdere generaties, maar men verloochent de eigen achtergrond niet (Anderson, 2000, p. 262). Eigenheid en het idee van het hebben van een eigen identiteit blijft belangrijk.

In de context van het sociale klimaat op wijkniveau is het de vraag of een multiculturele stadswijk zich heeft ontwikkeld tot melting pot, of dat er sprake is van een salad bowl. Het is te veronderstellen dat in een situatie van een melting pot, waarbij alle achtergronden tot één zijn gesmolten, er voorwaarden zijn geschapt voor een goed sociaal klimaat. Immers, de eigen oorspronkelijke achtergronden zijn niet meer actueel en omdat men deel is van dezelfde mainstream maatschappij lijken gedeelde normen en waarden en prettig samenleven een logisch gevolg. Een salad bowl, een multiculturele samenleving waarin men waarde hecht aan de eigen achtergrond, lijkt minder voorwaarden scheppend voor een goed sociaal klimaat. Er is contact tussen mensen met verschillende achtergronden, maar er blijft een opening voor een eventueel moeizaam verloop van dit samenleven. De nuance dient gemaakt te worden dat de situatie van melting pot danwel salad bowl slechts een begin is ter analyse van het sociale klimaat op wijkniveau. Het is niet gezegd dat wanneer achtergronden "fuseren tot één" of juist behouden blijven, dit sec leidt tot een goed of slecht sociaal klimaat. Beide systemen kunnen waardevol zijn en hebben hun eigen gevolgen.

Sociale cohesie is te benoemen als sociale verbondenheid binnen een bepaalde ruimtelijke unit. Schuyt (p. 18, 1997) definieert sociale cohesie als "...de interne bindingskracht van een sociaal systeem". Bij een sociaal systeem kan gedacht worden aan een bedrijf, organisatie, schoolklas, of in het geval van de Bijlmer, een wijk (enkele buurten) in een proces van stedelijke vernieuwing. In de huidige samenleving ontbreekt deze binding tot op zekere hoogte, hoewel de daadwerkelijke mate waarin binding ontbreekt onderwerp van discussie is. Het SCP signaleert in 1998 (p. 5) in een Sociaal en Cultureel rapport: "De binding van het individu aan de samenleving en haar

subsystemen zou hersteld moeten worden en in de opvoeding, in het gezin en op school zou de moraal terug dienen te keren". In hoeverre Nederland anno 2011 een gebrek aan sociale cohesie kent is in deze niet erg relevant, maar feit is dat deze constatering uit 1998 nog als actueel kan worden gezien. Het thema kwam terug in het eerder vermelde normen en waarden debat onder het kabinet Balkenende en in het maatschappelijke debat over de gevolgen van het verstrekkende individualisme. Het is niet vanzelfsprekend slecht als er een gebrek aan sociale cohesie is, maar zonder al teveel uitleg komt in wetenschappelijke analyses een hoge mate van sociale cohesie als zijnde positief naar voren (Kearns & Forrest, p. 1996, 2000). Op microniveau achten Kearns en Forrest (p. 1997, 2000) sociale orde in ieder geval van belang voor het aanwezig zijn van voldoende sociale controle en goed burgerschap. In die zin is sociale cohesie nuttig.

Het werken naar een toename van de sociale cohesie is vaak een van de beleidsdoelen in geherstructureerde stadswijken. In dergelijke wijken vindt, zoals eerder beschreven, vaak ook een sterke verandering plaats in de bevolkingssamenstelling na herstructurering. Zo ontstaat vaak een mix van culturen, inkomens en maatschappelijke statussen. Van Marissing et al. (2004) concluderen uit diverse studies aangaande de omgang tussen nieuwe en oude bewoners dat er vaak sprake is van gescheiden werelden. Bolt en Torrance (2005, p. 14) verwoorden het als volgt: "Bevindingen uit de Nederlandse en buitenlandse literatuur geven weinig reden tot optimisme over de sociale gevolgen van stedelijke herstructurering". Zij zien meer in samenwerking en integraliteit in het beleidsproces, zoals ook later terugkomt in het scherper stellen van het nut van sociaal duurzaam beleid (Van Marissing et al., p. 94, 2004). Cohesie ontstaat vooral bij de groep bewoners die meedenkt aan het te voeren beleid in de herstructureringswijk. Dit trekt een specifiek type mensen aan. Velen hebben de behoefte, de tijd, de kennis of het lef niet om aan een dergelijk proces deel te nemen.

Er dient een onderscheid gemaakt te worden tussen de relatie tussen bewoners onderling ('horizontale cohesie') en binding tussen bewoners en beleidsmakers ('verticale cohesie') (Van Marissing et al., p. 214, 2005). Tussen beide typen cohesie bestaat zeker niet altijd een sterke relatie. Een slechte verticale cohesie kan de relatie tussen de bewoners onderling versterken, omdat er een gemeenschappelijke vijand kan ontstaan (de beleidsmakers). Anderzijds kan deze situatie van weinig verticale cohesie ook de binding onderling verslechteren, omdat een deel het wel met de beleidsmakers eens is, of juist wil gaan verhuizen door alle onzekerheid. Er zijn in die zin vele scenario's denkbaar voor de gevolgen van herstructurering op de (horizontale en verticale) sociale cohesie in de stedelijke wijk. Wittebrood en Permentier (2011) constateren in opdracht van het SCP het volgende aangaande sociale cohesie in stedelijke vernieuwingswijken:

"Interessant is dat we bij de verkoop van sociale huurwoningen – wanneer de bevolkingssamenstelling van de buurt nauwelijks verandert – ook een gunstig effect zien op de sociale cohesie. Hierbij wordt niet de woningvoorraad aangepast, maar enkel de relatie tussen de bewoners en hun woning (de eigendomsverhouding verandert). Verondersteld wordt dat

daardoor eigenaren meer investeren in hun woning en de woonomgeving. Bij zowel de herstructurering als de verkoop van sociale huurwoningen zien we verder gunstige effecten in relatie tot de criminaliteit, onveiligheidsbeleving en de tevredenheid van bewoners met de woonomgeving".

Verkoop van woningen, zoals ook in de Bijlmer is gebeurd, zou dus een positief effect hebben op een wijk. Men concludeert ook dat meer groen en sport- en speelvoorzieningen een te verwaarlozen positief effect heeft (Wittebrood en Permentier, 2011). Het doel van dit beleid, om meer ontmoetingen tussen wijkbewoners plaats te doen hebben, wordt volgens de onderzoekers dus niet bereikt.

De bindingskracht van het sociale systeem, wat in dit geval een stedelijke wijk is, heeft een sterke relatie met het begrip sociaal klimaat. Een optimum op het gebied van cohesie (iedereen kent iedereen goed en heeft een goede relatie) betekent automatisch ook een prettig sociaal klimaat waarin men veel (alles) van elkaar accepteert. Weinig cohesie betekent echter niet noodzakelijkerwijs een slecht sociaal klimaat. Men kan prima langs elkaar heen leven, maar er op cruciale momenten wel voor elkaar zijn.

Om in een wijk een goed sociaal klimaat te hebben, zijn bewoners met een zekere hoeveelheid sociaal kapitaal van belang. Dé specialist op het gebied van sociaal kapitaal, Robert Putnam, beschrijft het begrip als een referentie naar verbindingen tussen individuen, waaruit sociale netwerken die gebaseerd zijn op wederzijds vertrouwen en gedeelde normen en waarden ontstaan (Putnam, p. 19, 2000). Het begrip is duidelijk sterk verwant met sociale cohesie en sociaal klimaat. Binding en gedeelde normen en waarden komen primair terug in de definities van de andere begrippen.

Putnam diepte het concept sociaal kapitaal nog verder uit en splitste het op in "bonding" en "bridging" sociaal kapitaal. Eerstgenoemde staat voor de sociale binding tussen individuen uit een gelijke sociale groep, om die reden sterke verbindingen genoemd (van den Berg, p. 22, 2005). Laatstgenoemde impliceert de binding tussen individuen met verschillende achtergronden, betiteld als zwakke verbindingen (Van den Berg, p. 22, 2005). Veel mensen vinden het lastig contact te maken en onderhouden met mensen met andere achtergronden, vaak ook door het gebrek aan kennis van andermans cultuur en gebruiken. Het "bridging" sociaal kapitaal, in volgende delen overbruggend sociaal kapitaal, van individuen is met een zeer hoge frequentie dus schaarser dan het "bonding" (bindende) sociale kapitaal. Terwijl, in relatie tot een wijk met een goed sociaal klimaat en/of sociale cohesie, het overbruggend sociaal kapitaal van de bewoners van evident belang is. Niet alleen oorspronkelijke Hagenezen die al generaties lang in de Schilderswijk wonen onderling, maar ook "nieuwe" Schilderswijkbewoners als Turkse en Marokkaanse Nederlanders en "oude" Schilderswijkbewoners dienen met elkaar een zeker mate van cohesie te onderhouden.

Om een stedelijke wijk succesvol te laten blijven of te laten worden, is het nodig een situatie te creëren waarin sprake is van sociale duurzaamheid. De route naar een sociaal duurzame omgeving is dus een proces. Sociale

duurzaamheid ('social sustainability') in een stedelijke situering definiëren Stren en Polèse (2000, p. 15-16 in Van Bergeijk et al., p. 17, 2008) als volgt:

"Development (and/or growth) that is compatible with the harmonious evolution of civil society, fostering an environment conducive to the compatible cohabitation of culturally and socially diverse groups while at the same time encouraging social integration, with improvements in the quality of life for all segments of the population."

Het wil zeggen dat ontwikkeling, in dit geval stedelijke vernieuwing, zowel op economisch als op maatschappelijk vlak op duurzame wijze dient te worden uitgevoerd. De nadruk ligt op het scheppen van een omgeving waarin verschillende culturele en sociale groepen samen in dezelfde fysieke ruimte, maar ook met elkaar integrerend, kunnen leven. Zo leidt een sociaal duurzame omgeving voor alle bevolkingsgroepen tot een hogere levenskwaliteit. Een goed sociaal duurzaam beleid kan tot stand komen door middel van lokale samenwerkingsverbanden tussen stadsdeel (of een vergelijkbare lokale overheid), private partijen en burgers (Van Bergeijk et al., 2008). Deze samenwerking dient alle partijen het gevoel van voldoende inspraak te geven, ook wel een insluitend beleid genoemd.

In een stedelijke vernieuwingswijk met een historie van sociale problematiek is sociaal duurzaam beleid logischerwijs van groot belang. Als er een sfeer van geborgenheid, vertrouwdheid en veerkracht gerealiseerd kan worden, ontstaat er een duurzame sociale infrastructuur op wijkniveau (CCV, 2010). Mede op die manier kan sociaal isolement worden tegengegaan. In de toepassing bij bouwkundige plannen in een stedelijke wijk vindt het Centrum Criminaliteitspreventie Veiligheid (2010) dat zaken als sociale veiligheid, verkeersveiligheid, levensloopbestendigheid en eigen verantwoordelijkheid prioriteit zijn om sociale duurzaamheid te waarborgen. In een stedelijke wijk ontstaat zo een openbare ruimte waar gebruikers zich prettig voelen en contacten kunnen opbouwen.

Concluderend kan aangaande sociaal duurzaam beleid gezegd worden dat het doel van dergelijk beleid de verbetering van levensomstandigheden in het heden en in de toekomst dient te zijn (Van Bergeijk et al., p. 18, 2008). Zo ontstaat er een blijvend vertrouwen in de betrokkenheid van zowel bewoners, overheid als commerciële instanties. Hierdoor kan het sociale leven zowel in de formele als in de informele sfeer zo optimaal mogelijk plaatsvinden. Kortom, het beleid vormt in deze een mogelijk belangrijke schakel in het werken naar en bevorderen van een goed sociaal klimaat in de stedelijke wijk.

Een wijk met een goed sociaal klimaat is ook een leefbare wijk. Leefbaarheid is een term die veel in beleidsstukken voorkomt. Zo heeft elke wijk binnen de gemeente Utrecht een eigen leefbaarheidsbudget. Hiermee worden initiatieven van bewoners en ondernemers om op straat-, buurt- of wijkniveau de openbare ruimte leefbaarder te maken gesteund (Gemeente Utrecht, 2011). Het kan hierbij om hele kleinschalige initiatieven gaan zoals het bijdragen aan schoonmaakspullen om graffiti te verwijderen en dus de kwaliteit van de openbare ruimte te verbeteren.

Het Ministerie van VROM publiceert in 2007 het Actieplan Krachtwijken, waarin staat dat de veertig Vogelaarwijken kampen met een serieuze leefbaarheidsproblematiek. De volgende punten komen in dit rapport aan de orde aangaande leefbaarheid (Ministerie van VROM, p. 8 t/m 9, 2007):

- Jongeren worden te weinig betrokken bij besluitvorming over de leefbaarheid van de wijk.
- Waar sprake is van langdurige leegstand voorafgaand aan sloop en herstructurering, komt dit de leefbaarheid niet ten goede.
- Andere mogelijkheden om tot versterking van de integratie te komen worden onvoldoende benut. Bijvoorbeeld opvoedingsondersteuning, kennismakingsactiviteiten, culturele uitwisselingsprojecten, gecombineerde educatie voor ouders en kinderen, betrokkenheid van etnisch gemengde bewonersgroepen bij leefbaarheidsinitiatieven in de wijk, integratie door sport, spel, cultuur en andere wijkactiviteiten.

Deze pijnpunten in de aandachtswijken (zoals ook de Bijlmer) maken duidelijk dat leefbaarheid iets is wat alle lagen van wijkbewoners aangaat, te maken heeft met de fysieke omgeving en dat zoals naar het voorbeeld van de Gemeente Utrecht specifiek beleid op gevoerd kan worden.

Kleinhans & Bolt (p. 35, 2010) geven aan dat een uitkomst van meerdere onderzoeken is dat de concentratie van etnische minderheden in de buurt een direct effect heeft op de leefbaarheid. Een belangrijk aspect van de negatieve gevolgen van die concentratie is het gevoel van onveiligheid (Kleinhans et al., p. 35, 2010). Het gevoel van veiligheid, de fysieke omgeving en de betrokkenheid van alle typen wijkbewoners zijn zaken die van invloed zijn op de leefbaarheid, maar ook een zeer sterke tot matige relatie hebben met de sociale cohesie en het sociale klimaat in de stedelijke wijk. Echter, wat is nu een scherpe definitie van het veel gebruikte begrip leefbaarheid? In de ontwikkeling van de Leefbaarometer, een product waarbij het mogelijk is online te zien hoe het staat met de leefbaarheid van elke Nederlandse stad of wijk, definieert men leefbaarheid op een heldere wijze in een voortgangsrapportage (RIGO & Atlas voor gemeenten, p. 18, 2009): "Leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld". Met iets andere woorden zou deze definitie ook voor sociaal klimaat gebruikt kunnen worden, vandaar dat het niet al te relevant is om veel verder op het begrip in te gaan. De term leefbaarheid dient wel de revue te passeren omdat het in zoveel beleids- en wetenschappelijke stukken primair gebruikt wordt.

Na dit overzicht van sociaal klimaat in context van verwante begrippen, is gekozen om in deze scriptie de volgende definitie (omschrijving) te hanteren:

Sociaal klimaat op wijkniveau is een kernbegrip dat staat voor het aanpassingsvermogen van bewoners om op een sociaal competente wijze de aanwezige waarden en normen na te leven en te respecteren. In de perceptie

van het persoonlijke leven van het individu is een goed sociaal klimaat essentieel. Men voelt zich prettig, weet dat mensen gecorrigeerd worden indien nodig en kan zich binnen dit spectrum van sociale controle bewegen. Er kan sprake zijn van langs elkaar heen leven, maar er bestaat tussen groepen/individuen wel een wederzijds begrip en verstandhouding. Sociale cohesie is hierin ten dele relevant, maar binding is niet een noodzakelijke factor voor een goed sociaal klimaat in een stedelijke wijk.

Er is met opzet gekozen voor een brede definitie, om zo aan te geven dat voor een goed sociaal klimaat op wijkniveau verschillende aspecten van belang zijn. Het kan in het geval van de Bijlmer dus prima zijn dat enkele factoren in de tijd wel aanleiding geven te spreken van een goed sociaal klimaat, maar dat andere factoren niet tot een dergelijke conclusie leiden.

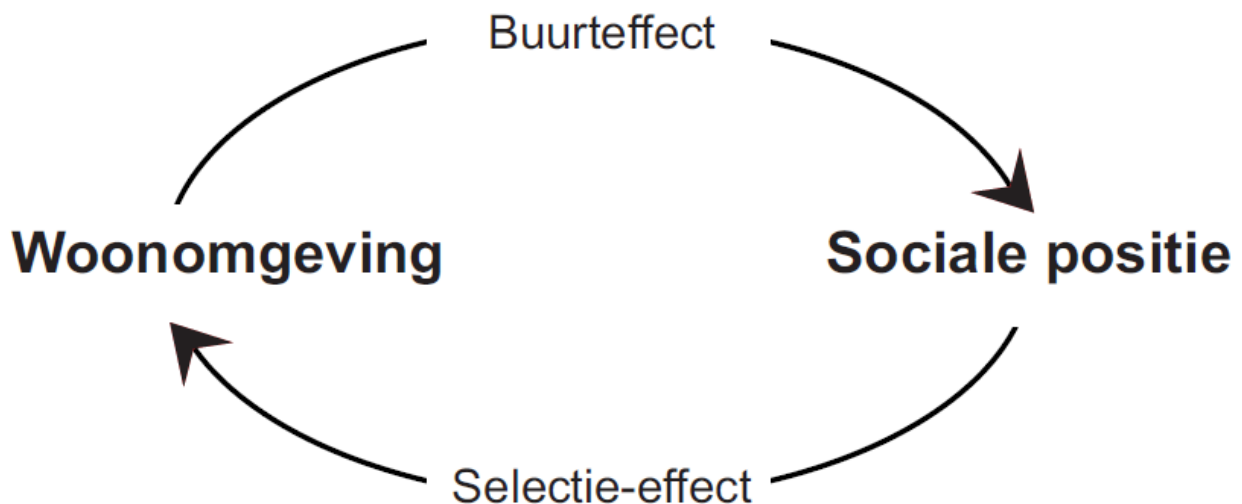
2.4 Neighbourhood effects

"Neighbourhood effects", in het Nederlands buurteffecten, zijn factoren die door een bepaalde concentratie van sociale groepen of meer in het algemeen een specifieke bewonerssamenstelling in een wijk kunnen doen ontstaan. Concentratie als probleem is in het deel over herstructurering ter tafel gekomen, terwijl buurteffecten impact kunnen hebben op het sociale klimaat in een wijk. In recent onderzoek worden buurteffecten als volgt geconceptualiseerd: "...gebaseerd op het idee dat onze persoonlijke ontwikkeling – van concreet gedrag tot de normen en waarden die dat gedrag sturen – ten dele worden gevormd door de sociale en fysieke omgeving waarin wij leven. Waar we wonen, beïnvloedt bijvoorbeeld wie we op straat tegenkomen, waar onze kinderen naar school gaan en buiten spelen en hoe we tegen de wereld aankijken. Hoewel er zeker geen sprake is van een een-op-een relatie, structureert de woonomgeving zo ons dagelijks leven en geeft mede vorm aan de kansen die wij in het leven krijgen en aangrijpen om ons te ontwikkelen" (Pinkster, 2010, p. 17). Buurteffecten kunnen logischerwijs zowel positieve als negatieve gevolgen voor de persoonlijke ontwikkeling hebben. Musterd (p. 878, 2003) geeft aan dat niet zo zeer concentraties op zich, maar vooral het gevolg van die concentraties tot negatieve buurteffecten kan leiden. Buurten met veel armoede worden bijvoorbeeld vaak gestigmatiseerd, waardoor bewoners geremd worden in hun ontwikkeling en integratie in de maatschappij (Musterd, 2003, p. 878). Een bekend voorbeeld in economische zin is het feit dat banken geen leningen verstrekken aan mensen die in wijken wonen met een "negatief keurmerk". Door dergelijke processen kunnen wijken in een negatieve spiraal raken. Musterd concludeert dat binnen deze redenatie mixen van bevolkingsgroepen op wijkniveau een dergelijke negatieve spiraal kan doen doorbreken ofwel in een vroeg stadium voorkomen (Musterd, 2003, p. 878). Positieve buurteffecten kunnen bijvoorbeeld optreden door goede relaties met buurtbewoners, goede voorzieningen en een hoogwaardige openbare ruimte.

Het is lastig te zeggen wat precies een buurteffect is en wat niet, omdat er sprake is van "een wederkerige relatie tussen persoonlijke kenmerken en omgevingskenmerken" (Pinkster, 2010, p. 18). Als iemand werkloos is en een

uitkering heeft, woont hij/zij vaak in een slechte buurt omringd door mensen met een vergelijkbare achtergrond, hetgeen betekent dat dit het extra lastig maakt uit het persoonlijke dal te kruipen. Deze wisselwerking betekent dat zogeheten selectie-effecten (persoonlijke achtergrond) en buurteffecten dicht bij elkaar kunnen liggen en dat de lijn tussen welk effect van toepassing is erg dun is (zie Figuur 1)(Pinkster, 2010, p. 18).

Figuur 1: Wisselwerking buurteffect en selectie-effect

Bron: Pinkster, 2010, p. 18

Galster et al. (2010, p. 2936) concluderen dat een combinatie van persoonlijke kenmerken de impact die de buurt op het individu heeft sterk beïnvloedt. Buurteffecten kunnen op zeer lokale schaal impact hebben, maar zijn op het niveau van een grote stedelijke in sterk gereduceerde mate van belang (Galster et al., 2010, p. 2925).

In de mogelijke verandering van het sociale klimaat op wijkniveau na herstructurering ligt de vraag besloten of de selectie-effecten en/of de buurteffecten veranderend zijn opgesloten. Een veranderde bevolkingssamenstelling (selectie-effect) en veranderde relaties met buurtbewoners (beide typen effecten) zijn slechts twee voorbeelden waarbij deze vraag prominent een rol speelt. Kortom, bij het ontleden van ontwikkelingen in het sociale klimaat van een wijk speelt de aan/afwezigheid van positieve/negatieve buurteffecten een belangrijke rol. Echter, met het relateren naar buurteffecten dient voorzichtig om te worden gegaan, omdat de rol van buurteffecten tot op heden binnen de wetenschappelijke wereld als een zeer moeilijk aantoonbare en definieerbare wordt gezien.

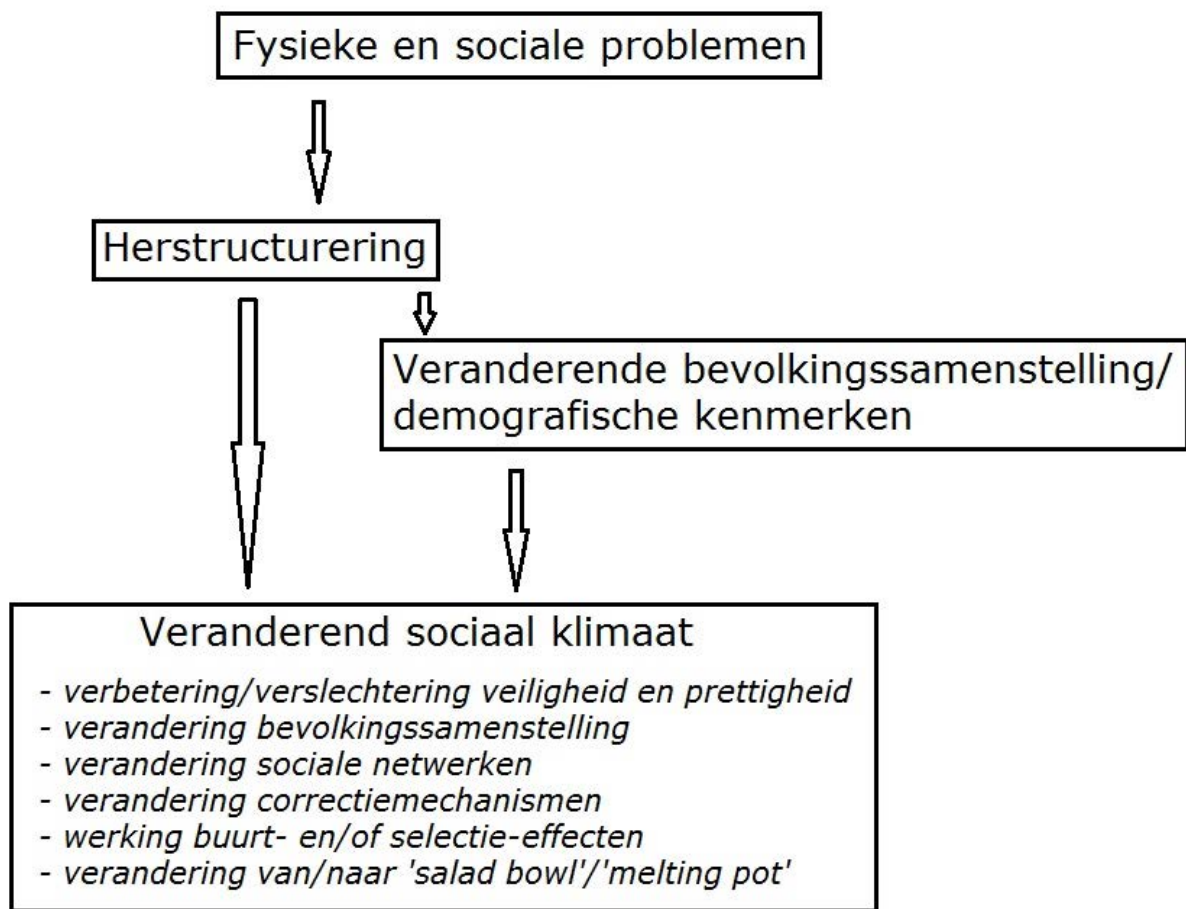
2.5 Conclusie en conceptueel model

In het eerste gedeelte van de literatuurstudie over herstructurering (p. 12) is uiteengezet dat in veel naoorlogse stedelijke wijken in Nederland sprake was van verscheidene problemen. Er was sprake van een woningvoorraad die niet meer aansloot op de wensen van de stedelijke bevolking. Gedeeltelijk was de soms slechte kwaliteit van de woningen en de omliggende openbare ruimte hier debet aan. Naast fysieke problemen was er in veel gevallen sprake van sociale problematiek (p. 12). Om concentraties van minder kansrijke groepen in deze wijken tegen te gaan en succesvolle bewoners de kans tot een wooncarrière binnen de wijk te bieden, werd in eerste instantie middels het Grotestedenbeleid besloten wat aan de staat van deze wijken te gaan doen. Besloten werd deze wijken fysiek te herstructureren, met ter ondersteuning ook beleidsvoering op sociaal en economisch vlak. Deze, middels MOP's (p. 13) gestuurde, herstructureringsprocessen leidden tot een verandering van de woningvoorraad. Door deze veranderende woningvoorraad (meer koopwoningen, minder sociale huur) onderging de bevolkingssamenstelling maar ook de demografie van de bevolking een grote verandering. In de situatie voor herstructurering van de naoorlogse stedelijke wijken, was er sprake van een bepaald sociaal klimaat (p. 25). Na herstructurering is de wijk op meerdere vlakken veranderend. In de vorm van een veranderende woningvoorraad, andere openbare ruimte en soms meer/betere voorzieningen is de fysieke situatie vernieuwd. Ook is als gevolg van het veranderde woningaanbod de bevolkingssamenstelling waarschijnlijk sterk veranderend, mede op demografisch vlak. Kortom, verondersteld wordt dat het sociale klimaat van de naoorlogse stedelijke wijk aan enige mate van verandering onderhevig is.

Ter afsluiting van de wetenschappelijke en beleidstechnische omkadering volgt het conceptueel model en een verklaring van het model. In het conceptuele model zijn de belangrijkste concepten aangaande herstructurering in naoorlogse stedelijke wijken ingekaderd en worden verbanden aangaande de vraagstelling van de hoofdvraag getoond (zie Figuur 2).

In de initiële situatie zijn er in de naoorlogse stedelijke wijk veel fysieke en sociale problemen, zoals uiteengezet in paragraaf 2.2. Doordat het aanbod niet meer matcht met de vraag, beleidsmakers graag een wooncarrière binnen de wijk willen bieden en de problemen te groot worden om met kleine ingrepen op te lossen, volgt herstructurering. Door de sloop en nieuwbouw tijdens dit proces vinden verhuizingen plaats, hetgeen kan leiden tot een veranderende bevolkingssamenstelling. In dit onderzoek wordt verondersteld dat een veranderende bevolkingssamenstelling in combinatie met een ingrijpende herstructurering leidt tot een veranderend sociaal klimaat. Onder dit sociaal klimaat vallen meerdere zaken (zie Figuur 2). De aanwezigheid van correctiemechanismen (gedeelde normen en waarden) staat expliciet in de definitie van het sociale klimaat vermeld (p. 24). De andere genoemde zaken zijn impliciet gerelateerd aan verandering van het sociale klimaat.

Figuur 2: Conceptueel model

Een veilige en prettige wijk betekent in veel gevallen een wijk met een goed sociaal klimaat. Als de bevolkingssamenstelling verandert, kunnen andere groepen in de wijk komen wonen, waardoor het sociale klimaat kan veranderen. Als de sociale netwerken van de bewoners aan verandering onderhevig zijn, kan daardoor het klimaat in de wijk veranderen. Indien bepaalde buurt- en/of selectie-effecten voor bewoners van de wijk spelen, zoals bijvoorbeeld de verbetering van de maatschappelijke positie van groepen mensen (selectie-effect), kan verandering van het sociale klimaat een gevolg zijn. Tot slot kan een buurt in de loop der jaren meer/minder een 'melting pot' zijn, waardoor mensen op een veranderende manier elkaars normen en waarden delen en daardoor het sociale klimaat veranderlijk kan zijn.

In de volgende hoofdstukken van het onderzoek worden de verschillende facetten die het sociale klimaat van de Bijlmer zouden kunnen veranderen belicht. Na een historische verkenning van de wijk en de analyse van kwantitatieve data over de wijk volgen de resultaten van het empirische onderzoek. In dit deel zullen de verschillende aspecten van het veranderende sociale klimaat, zoals in het conceptueel model weergegeven, nadrukkelijk aan de orde komen.

3 Fysieke ontwikkelingen Bijlmer

3.1 Inleiding

Sinds, of eigenlijk al voor dat in 1966 de eerste steen voor de Bijlmer werd gelegd, kleeft er controversie aan de Bijlmer. Deze controversie komt voort uit het feit dat men vond dat er meer hoogbouw werd gebouwd dan overeen kwam met de vraag. Daarover later meer. Het gaat erom dat voor de sociale processen die zich sinds het begin van de stedelijke vernieuwing in 1992 afspelen, de fysieke voorgeschiedenis van belang is. En juist ook na 1992, op het moment dat er ook daadwerkelijk van een integraal stedelijk vernieuwingsproces gesproken kan worden, spelen de fysieke ontwikkelingen een rol in het sociaal functioneren van de wijk. Bij fysieke ontwikkelingen moet niet alleen aan de veranderingen binnen de woonwijk zelf worden gedacht, maar ook aan processen die zich aan de rand van de Bijlmer afspelen. Hierbij valt onder andere te denken aan de de Amsterdam ArenA, het stadion van voetbalclub Ajax, en het in 2007 opgeleverde vernieuwde grote metro- en treinstation Amsterdam Bijlmer ArenA.

3.2 Het gedachtegoed achter de Bijlmer

Het idee achter de Bijlmer ontstond onder architecten en stedenbouwers bij de CIAM-congressen die tussen 1928 en 1959 werden georganiseerd (Congres Internationaux d'Architecture Moderne) (Bruijne et al., 2002, p. 11). Hierbij was onder andere Cornelis van Eesteren aanwezig, toen hoofd bij de Amsterdamse afdeling stadsontwikkeling (Bruijne et al., 2002, p.11). Van Eesteren is bekend geworden als de auteur van het veelgeprezen Amsterdamse Uitbreidingsplan (AUP) in 1934 (Amsterdamse Canon, 2010). Voor een belangrijk deel waren de toenmalige ideeën van Van Eesteren en anderen over de stad gebaseerd op het ideaal van de later beroemd geworden Zwitserse architect Le Corbusier over een stad met hoogbouw in een parkachtige omgeving (Stigter, 2010).

De meerderheid van de aanwezigen op deze CIAM congressen was van mening dat mens en maatschappij maakbaar zijn. Het uitgangspunt in stedenbouw moest huns inziens het creëren van een door zijn inrichting goed functionerende en florerende stad zijn. Deze stroming was een reactie op de explosieve en nauwelijks planmatige groei van veel steden tijdens de industriële revolutie. Die snelle groei leidde tot veel problemen die zich door de snelle opvolging bleven opstapelen. De stad moest volgens deze modernistische stedenbouwers hygiënisch, groen, ruim en licht worden met een goed functionerend verkeerssysteem. Een functionelere stad: een stad waarin functies gescheiden werden en waardoor het maatschappelijk leven geordend kon plaatsvinden. (Bruijne et al., 2002, p.11)

Het doel bij het ontwerp was dat de Bijlmer ook zo'n rationele wijk zou worden. In 1965 presenteerde de afdeling Stadsontwikkeling van de dienst Publieke Werken de Bijlmer als "De stad van morgen voor de mens van nu" (KEI, 2011). De eerste 18.000 woningen worden gepresenteerd onder de naam 'Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding' (Stadsdeel Zuidoost,

2005). De functies wonen, recreatie, werken en verkeer werden naar idee van de ontwerpers rationeel ten opzichte van elkaar geplaatst. Wonen en werken werden ruimtelijk van elkaar losgekoppeld, een idee dat in de huidige planning nog steeds gedeeltelijk overeind staat. De wegen dienden zoveel mogelijk gescheiden te worden van de woningen, vandaar dat het verkeer op verhoogd liggende wegen moest komen zodat het maaiveld kon worden ingericht als parklandschap. Dit parklandschap was bedoeld voor het langzame verkeer, voor bestemmingsverkeer met een lage maximumsnelheidsrestrictie, en voor spelende kinderen en recreanten. Kortom, de Bijlmer werd optimistisch gezien als een prettige en functionele wijk waar bewoners als nuttige en gezonde burgers konden leven. (Bruijne et al., 2002, p.11)

Naast de rationele wijk in een maakbare samenleving, stond ook collectiviteit hoog in het vaandel: samen wonen, samen werken en zich samen verantwoordelijk voelen voor het op orde houden van de voorzieningen. Een sociaaldemocratisch ideaal passend in de terminologie van de jaren '60 en tegelijkertijd een ideaal dat ook vandaag de dag te beluisteren valt. De termen zijn bijvoorbeeld terug te zien in de lijfspreuk van het kabinet Balkenende IV dat tussen 2007 en februari 2010 het land regeerde. 'Samen werken, samen leven', kopt het beleidsprogramma (Ministerie van Algemene Zaken, 2007). Het plan was om in de Bijlmer 60.000-80.000 arbeidsplaatsen te bieden en om die evenals de recreatieve voorzieningen in de wijk zowel voor wijkbewoners als voor mensen uit andere delen van de stad toegankelijk te maken (de Bruijne et al., 2002, p. 13).

Het eerder vermelde Algemene Uitbreidingsplan was geformuleerd onder leiding van het hoofd Stadsontwikkeling Van Eesteren. Hij werd opgevolgd door Jacoba Mulder. De nieuwe generatie stedenbouwers onder haar leiding streefde naar een meer samenhangende en grootschaliger stedenbouw. Een team, met aan het hoofd ontwerper Siegfried Nassuth, formuleerde een plan voor een wijk met daarin een ontwerp vol lange en hoge woongebouwen (90% van de bebouwing diende zo te worden). Mulder vond dit plan riskant en koos voor een conservatieve opstelling. Zij was overtuigd van de stedenbouwkundige strategie zoals die was vastgesteld in het Algemene Uitbreidingsplan. Volgens de normen van dit plan waren onder andere de Westelijke Tuinsteden ontstaan, die anno 2011 deel uitmaken van Nieuw-West. Van het huidige Nieuw-West maken de in de jaren '50 en '60 ontstane wijken Slotermeer, Geuzenveld, Slotervaart, Overtoomse Veld en Osdorp deel uit (Swierstra, 2001). Zoals gezegd zag Mulder meer in de oude strategie, waarin wijken kleinschaliger van opzet werden voorgesteld met laag- en middenhoogbouw in stroken. In dat type ontwerp is er sprake van een veel fijnmaziger wegennetwerk dan in een groot opgezette tuinstad à la de Bijlmer. Het eerste deel van de Bijlmer dat klaar kwam, de H-buurt, is nog enigszins volgens de voor de Westelijke Tuinsteden gebruikte filosofie gebouwd (Hellingsa, 1995). Het plan van Nassuth en zijn team werd uiteindelijk toch doorgedrukt, omdat Mulders bezwaren door haar jongere collega's en door de verantwoordelijke wethouder Joop den Uyl, bekend geworden als het gezicht van de PvdA en landelijk politicus, werden weggewoven. Terugkijkend vanuit 2011 is zijn beslissing inzake de Bijlmer, een beslissing die het grote publiek overgens niet met identificeert, misschien een van zijn slechtste besluiten geweest. (De Bruijne et al., 2002, p. 13)

In het uiteindelijke ontwerp van de Bijlmer stond een rechthoekig stelsel van verhoogde wegen, zoals eerder beschreven enkele meters boven het maaiveld, centraal (KEI, 2011). Hierbinnen werden voor een groot deel negen verdiepingen hoge flats gebouwd met een honingraatstructuur. Een mooi voorbeeld, wat later het Bijlmermuseum zou worden, is het GK-Kwadrant (zie afbeelding 1). De honingraatstructuur was bedoeld om de afstanden tussen de flats en de parkeergelegenheden (veelal garages) zo beperkt mogelijk te houden en om alle woningen zoveel mogelijk zonlicht te bieden. De winkels werden in het ontwerp bedacht onder de wegdekken en parkeerterreinen, verdeeld over enkele subcentra. Zo waren de winkels goed bereikbaar voor het wandelende en fietsende publiek en hoefden zij geen grote wegen over te steken om boodschappen te doen. Ook waren deze winkelcentra met de auto via wegen met lage maximumsnelheden prima te bereiken. (De Bruijne, 2002, p. 14)

Afbeelding 1: GK-Kwadrant Bijlmer in aanbouw

Bron: Bijlmermuseum, 2009

Het ontwerp paste in het fabrieksmatig aanpakken van woningbouw, een belangrijke doelstelling toen na de oorlog snel veel woningen moesten worden geproduceerd. Hoogbouw was een voordelige en snel in woonruimte voorzienende wijze van bouwen (Brakenhoff et al., 1991, p.3).

Wat de locatie van de Bijlmer enigszins apart maakt is dat het afgescheiden is van de stad door de historische kernen Diemen en Duivendrecht, hoewel het toch onderdeel is van de gebundelde deconcentratie die ingezet is in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening. De Bijlmer was bedoeld als "lob" van Amsterdam, hetgeen betekent dat het diende te functioneren als een semi-zelfstandige stedelijke wijk met bijbehorend voorzieningenniveau (De Bruijne et al., 2002, p. 15). Belangrijk hierin is wel dat de wijk gericht diende te zijn op Amsterdam Centrum, wat door de afstand en tussenliggende kernen

nogal tegenstrijdig te noemen is.

3.3 De uniciteit van de Bijlmermeer

De Bijlmer is in een Nederlandse context de meest bekende hoogbouwwijk, terwijl in andere stedelijke en suburbane gebieden na de oorlog ook veel hoog is gebouwd. Wat maakt de Bijlmer uniek ten opzichte van deze andere stedenbouwkundige projecten in de naoorlogse decenia?

Hoogbouw in een wijk, zo blijkt anno 2011, blijkt vaak problemen met zich mee te brengen op sociaal vlak. Het is vaak relatief goedkope huisvesting. De minder draagkrachtige maatschappelijke groepen die deze woningen betrekken, hebben regelmatig meer sociaal-maatschappelijke problemen als armoede, werkloosheid en crimineel gedrag dan de gemiddelde Nederlander. De massaliteit van de hoogbouw in de Bijlmer leidt hierdoor tot een hoge mate van aanwezigheid van probleemgroepen. De problemen zelf verschillen niet wezenlijk van kleinere hoogbouwwijken elders in het land, behalve het feit dat de unieke bevolkingssamenstelling van de Bijlmer voor een iets specifiekere soort problemen zorgt. (Brakenhoff et al., 1991, p. 7)

Daarnaast is de Bijlmer echt een architectonisch paradepaardje. De ontwerpers blijven tot op de dag van vandaag positief over het ontwerp, zoals bijvoorbeeld de als ambtenaar bij het architectonische ontwerp betrokken Pi de Bruijn in EenVandaag op 15 januari 2011. Hij vindt de symmetrie van hoogbouwflats en de op palen staande trambaan die door de hoogbouw heen snijdt prachtig. De ontwerpen waren relatief duur. De kosten hiervan werden verhaald op de huurders en deze hoge huren waren een belangrijke reden voor de snel groeiende leegstand (Brakenhoff et al., 1991, p. 7). In andere jaren '60 hoogbouw in Nederland is per saldo vaak veel minder per woning geïnvesteerd, waardoor de projecten vaak betaalbaarder waren en hierdoor beter functioneerden (De Bruijne et al., 2002, p. 16).

Wat, binnen het toch erg strak geplande Nederland, opvalt bij het stedenbouwkundige plan van de Bijlmer, is dat het plan van 90% hoogbouw, zonder echt te onderzoeken of daar markt voor was, toch uitgevoerd is. De wijk werd gebouwd om de doorstroming op de Amsterdamse woningmarkt te bevorderen. Gezinnen uit de middenklasse konden uit andere stadsdelen verhuizen naar een kwalitatief betere woning in een groene omgeving die niet ver van het stadscentrum lag, zo was het idee. Er heeft echter voor de bouw nooit verkennend marktonderzoek plaatsgevonden. Uit niet aan de Bijlmer gelieerde onderzoeken bleek later zelfs dat de jaren '60 middeninkomensgroepen graag in suburbane gebieden wilden wonen door de toegenomen mobiliteit (minder afhankelijk van locatie werk in de woonkeuze), met wat meer ruimte op de begane grond met een tuin(tje). Onder de avant garde van architecten werd laagbouw echter met dedain bekeken en als verwerpelijk en kleinburgerlijk gezien. De uiteindelijk afgebouwde wijk was door het amper rekening houden met woonvoorkeuren, schaal en maatschappelijke onderbuikgevoelens ongeschikt. De wijk is voor een groot deel op basis van autonome, esthetische idealen gebouwd. De gevolgen hiervan worden verder beschreven, maar het is belangrijk deze unieke componenten van de wijk voor de sociale en fysieke ontwikkelingen in context

te zien. (Brakenhoff et al., 1991, p. 7)

3.4 Van de eerste steen tot de stedelijke vernieuwingsbesluiten in 1990

Terwijl de bouw van de Bijlmer langzaam op gang kwam, kwam er steeds meer kritiek op het ontwerp. Deze kritiek was op meerdere punten gebaseerd. Feit was dat voor Amsterdam de bouw van zo'n 40.000 woningen nodig was om enerzijds de groeiende bevolking van woonruimte te voorzien en anderzijds de sanering van een groot gedeelte van de (binnen)stad door te kunnen voeren (De Bruijne et al., 2002, p. 14). Na de Tweede Wereldoorlog was er sprake van woningnood als gevolg van oorlogsschade en de naoorlogse geboortegolf. Tot begin jaren '60 was de woningnood een van de belangrijkste politieke issues en kwam men tot de conclusie grote woonwijken te bouwen (Brakenhoff et al., 1991, p. 3). De Bijlmer was onderdeel van het te voeren beleid van de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening, gepubliceerd in 1966. De bouw van woningen moest middels het principe van gebundelde deconcentratie gaan gebeuren, wat wil zeggen dat uitbreidingen zich moesten concentreren rondom de steden (CanonRO, 2011).

Het ontwerp van de Bijlmer voorzag in zo'n 100.000 woningen, veel meer de voorspelde vraag in Amsterdam. Het besluit om de Bijlmer volgens het gemaakte ontwerp te bouwen, was bovendien tot stand gekomen zonder openbare discussie. Een redelijk autoritair en machtig ambtelijk apparaat voerde dit door. Zo nam een kleine groep mensen een bepalende beslissing voor de toekomst van Amsterdam zonder hoor en wederhoor. Deze afdeling stadsontwikkeling had bij het plannen en uitvoeren van de Bijlmer alleen te maken met instanties als het Gemeentelijk Vervoersbedrijf, de woningbouwverenigingen, de spoorwegen en de dienst Volkshuisvesting. Dit overleg ging echter vooral over de praktische kanten van het ontwerp, en niet over de stedenbouwkundige basis van het ontwerp. (De Bruijne et al., 2002, p. 15)

Kritiek op het Bijlmerontwerp ontstond, naast het feit dat er nauwelijks discussie over gevoerd kon worden, in de vorm van veranderende ideeën ten aanzien van de opbouw van een stad. Dit veranderende denken waaide langzaam over uit de Verenigde Staten. Belangrijke exponenten hiervan waren de boeken 'The Death and Life of Great American Cities' van Jane Jacobs en Kevin Lynch' 'The image of the city'.

Naast de in de Verenigde Staten veranderende ideeën over het functioneren van steden en de bouw hiervan, begon ook in Europa het paradigma enigszins te veranderen. Dit werd vooral op gang gebracht door de Angelsaksische wetenschappelijke wereld. Veranderende opvattingen leidden tot kritiek op het ontwerp van de Bijlmer. Deze kritiek ontstond met name op de massaliteit, de eenvormigheid en de sterke scheiding van functies in de wijk, waarop al eerder is ingegaan. De massaliteit c.q. grootschalige opzet van de wijk, bedacht naar aanleiding van de prognoses van enorme bevolkingsgroei, leidden tot het ontwerpen van enorme identieke flats (zie afbeelding 2). Het ontwerp had een uitstraling van collectiviteit, met weinig verschillen tussen woningen. Het gebrek aan authenticiteit en het teveel aan

monotonie, zowel in het woningaanbod als in het design van de woonblokken, maakten de wijk saai en eindeloos. Het waren dan ook primaire oorzaken voor de latere besluiten tot vernieuwing. Een bijkomend gevolg van het monotone ontwerp was het ontstaan van gevoelens van desoriëntatie. Lopen door de Bijlmer werd ervaren als lopen door een eindeloos doolhof.

Afbeelding 2: De eentonige Bijlmer

Bron: Tinga, 2011

Identieke woonblokken met dichte bergingshokken op de begane grond van de flats stonden systematisch vrijstaand op het maaiveld geplaatst. Rondom en onder deze woonblokken door waren door het groen slingerende paden aangelegd voor langzaam verkeer (fietsers en wandelaars). De structuur van enkele meters boven het maaiveld liggende autowegen leidde door beplanting van deze dijken ook visueel tot een onderscheid. De winkelcentra en andere normaal in het oog springende voorzieningen waren door deze begrenzingen minder zichtbaar als oriëntatiepunt in de wijk. Kortom, de functies waren zo sterk van elkaar gescheiden, dat er voor een gebruiker geen relatie meer in te ontdekken was. (Bruijne et al., 2002, p.15)

3.5 Wie ging in de Bijlmer wonen?

Door de enorme schaarste aan woningen stroomde de Bijlmer bij oplevering snel vol en waren er nauwelijks negatieve geluiden over het leefklimaat. Maar door de toegenomen geografische mobiliteit (door onder andere de auto) en de bouw van veel eengezinswoningen in de groeikernen groeide de leegstand in de Bijlmer langzaam maar zeker (Brakenhoff et al., p. 5). Ook de eerder genoemde hoge huren waren een probleem.

De appartementen in de Bijlmer waren bedoeld voor redelijk welgestelde gezinnen uit de middenklasse. De woningen waren vrij ruim opgezet om aan de vraag van de nieuwe, vaak grote, gezinnen die graag buiten de stad wilden gaan wonen te voorzien. Nederland spiegelde zich met deze ontwikkeling aan de verder ontwikkelde Verenigde Staten waar de suburbanisatie al eerder op gang was gekomen. De mensen uit de doelgroep van de Bijlmer kozen echter massaal voor woningen wat verder buiten de stad in groeikernen als Purmerend, Hoorn, Haarlemmermeer en het in de nieuwe Flevopolder gelegen

Almere en Lelystad. Daar was immers meer ruimte en was er plaats voor 'huisje-boompje-beestje'. De keuze voor veel hoogbouw voor de Bijlmer is dan ook van het begin af aan apart geweest, omdat uit onderzoek toen al bleek dat gezinnen de eengezinswoning als voorkeur hadden als woonvorm. De tweede voorkeur was een portiekwoning in middelhoge bouw (Heimans en de Jonge, 1960). In beide woonvormen voorzag de Bijlmer niet. De bouw van de Bijlmer viel dus vooral goed binnen de massaproductie-strategie van het rijk, terwijl hoogbouw voor huurders niet goedkoper was, niet ruimtebesparender en niet onderhoudsvriendelijker (Brakenhoff et al, p. 5). Stedenbouwkundige Ashok Bhalotra verwoordde deze situatie in een andere context eens treffend, te weten als een "gebrek aan schaarste" (Bruijne et al., 2002, p. 75). Hoogbouw in de vorm van galerijflats was simpelweg een woonvorm waar onvoldoende vraag naar was.

Omdat de woningen in de Bijlmer maar voor een klein deel bezet raakten ging de wijk functioneren als verzamelplaats voor immigranten als Surinamers en Antillianen. Met verzamelplaats wordt in deze context bedoeld dat bijvoorbeeld veel mensen elkaar al uit Suriname kenden of familie waren en hierdoor graag bij elkaar wilden gaan wonen. Vooral veel Surinamers gingen in de Bijlmer wonen, zij kwamen tussen 1970 en 1975 als gevolg van de onafhankelijkheid van het land (Stadsdeel Zuidoost, 2005). Later kwamen ook veel Afrikaanse asielzoekers naar de Bijlmer. Sinds de intrek van mensen met een wijde variëteit aan culturen is de wijk één van de, zoniet dé wijk met de meest atypische bevolkingssamenstelling binnen Nederland. Het probleem van de intrek van diverse groepen migranten was dat de wijk gebouwd was om als echte gemeenschap te functioneren, met hierin slechts plaats voor één type bevolkingsgroep. Er was geen ruimte voor de wens van eigen voorzieningen van de verschillende culturele groepen of nationaliteiten die de wijk rijk was. Al met al zorgde het feit dat de bevolkingssamenstelling van de wijk anders werd dan bedacht voor extra complicaties. (De Bruijne, 2002, p. 16)

3.6 Nadenken over stedelijke vernieuwing

Zoals duidelijk werd uit de eerdere argumentaties waren er vele criticasters die over verscheidene eigenschappen en problemen van de Bijlmer vielen. Echter tussen de eerste kritieken op het er door gedrukte concept en de structuurplannen die in 1992 gepresenteerd werden zaten talloze hordes. Er zijn talloze knelpuntonderzoeken, nota's, effectrapportages en allerlei publicaties en documentaires over de Bijlmer gemaakt (Bruijne et al., 2002, p.16). Deze grote hoeveelheid aan documentatie waarbij problemen en oplossingen geïllustreerd werden maakt het ingewikkelde krachtenveld rondom de Bijlmer duidelijk (De Bruijne et al., 2002, p. 16). Een wijk waarvan velen vonden dat hij nooit zo gebouwd had moeten worden die niet als gewenst blijkt te functioneren, maar ook lastig te veranderen is omdat er in eerste instantie zoveel geld en een zeer specifiek ontwerp aan vooraf is gegaan met instemming van de Gemeente Amsterdam. De ideeën ter verandering van de Bijlmer waren soms ingrijpend, maar pleitten in andere gevallen maar voor marginale veranderingen. Een meer ingrijpend ten uitvoering gebracht idee waren de 'anti-Bijlmers' die gebouwd zijn in het oostelijk deel van de Bijlmer.

Onderdeel hiervan waren de wijken Kantershof, gebouwd in 1975, en het in 1982 gerealiseerde Hoptille (Bruijne et al., 2002, p.16). De bebouwing in deze wijken was laag en middelhoog, brekend met de eentonige hoogbouw en daarmee het ongedifferentieerde woningaanbod in de Bijlmer. In het westen van de Bijlmer verrees in 1984 de Venserpolder, een gesloten bouwblok dat deed denken aan de woningbouw in de 19e eeuw (Bruijne et al., 2002, p.17). Ondanks deze verruiming en differentiatie van het woningaanbod in de Bijlmer bleven de sociale en economische problemen in de wijk bestaan. Zelfs in de Kantershof, de Venserpolder en in het bijzonder in de Hoptille ontstonden dezelfde problemen. De voornaamste problemen waren toentertijd onveiligheid, criminaliteit, hoge werkloosheid, spanningen tussen bevolkingsgroepen en een hoog percentage verhuizingen (Bruijne et al., 2002, p.17). Al deze problemen maakten de wijk voor veel bevolkingsgroepen impopulair, het was een plek waar veel mensen woonden omdat ze geen andere keuze hadden. Het gebrek aan vraag naar woningen leidde tot leegstand, die in 1983 was opgelopen tot ongeveer 25% (Brakenhoff et al., 1991, p. 48). Deze situatie werd zo serieus dat een urgente oplossing nodig werd geacht.

De problemen in de wijk hadden voor een belangrijk deel te maken met het feit dat zoveel verschillende corporaties onroerend goed hadden in de Bijlmer. Zij hadden allen een eigen idee over het beheer van hun bezit in de wijk. Gemeenschappelijke voorzieningen, waarover het onduidelijk was welke partij ze diende te managen, waren onderwerp van discussie (Brakenhoff et al., 1991, p. 48). Enkele partijen besloten te proberen een beheersstichting voor de wijk op te richten, maar hierover ontstond geen consensus (Brakenhoff et al., 1991, p. 48). Wel is er op kleinere schaal door corporaties samengewerkt in delen van de wijk. Het bleef echter evident dat door de problemen en een gebrek aan rechtlijnig beheer verandering nodig was.

Het feit dat de woonblokken eigendom waren van verschillende corporaties was dermate inefficiënt dat er iets moest veranderen. Men besloot de diverse woningbouwverenigingen samen te voegen in één nieuwe corporatie genaamd Nieuw Amsterdam. Deze had ineens een grote woningvoorraad in haar bezit en was dus een machtige partij die tevens een belangrijke taak had. De nieuwe corporatie nam het eigendom en beheer in handen, met als taak de woningen weer veilig te maken en ze hiermee in goede staat te brengen. Ook moesten de woningen door betrouwbare huurders bewoond gaan worden, een opgeknapte woning diende hiervoor een impuls te zijn. Om deze hernieuwde organisatie de mogelijkheid tot ingrijpen te geven kreeg Nieuw Amsterdam 300 miljoen gulden (in 2002 gelijk aan ongeveer 136 miljoen euro) van het Rijk en de gemeente Amsterdam (Bruijne et al., 2002, p.17). Dit werd geïnvesteerd in verlaging van de huren (gemiddeld 65 gulden per maand), het opknappen van de binnen- en buitenkant van de woonblokken en splitsing van een deel van de woningvoorraad. Door te splitsen speelde men in op de vraag van alleenstaanden en samenwonenden zonder kinderen naar kleinere (goedkopere) woningen. Daarnaast werd gewerkt aan een verlaging van de stookkosten door het aanbrengen van isolatie. De veiligheid diende toe te nemen, in combinatie met een verbeterde leefkwaliteit door goedkopere en goede woningen. (Bruijne et al., 2002, p.17 en Brakenhoff et al., 1991, p. 55)

Ook na de overdracht van het woningbestand van de zelfstandige corporaties aan het grote Nieuw Amsterdam bleven de verschillen tussen flats door het oorspronkelijke beheer door werken. De flats van corporaties met een goede reputatie behielden vaak een goede naam. Uitzonderingen zijn er ook, zoals het door Rochdale goed onderhouden Kouwenoord. Daar trad onder Nieuw Amsterdam een enorm verval op. Ook externe factoren als de verplaatsing van de drugscene uit de binnenstad naar het wijkdeel Ganzenhoef is debet geweest aan veranderingen in de reputatie van delen van het onroerend goed in de Bijlmer. (Brakenhoff et al., 1991, p. 57)

3.7 Projectgroep Hoogbouw Bijlmermeer

Naast de oprichting van Nieuw Amsterdam ontstond ook een projectgroep om na te denken over een betere Bijlmer. Deze Projectgroep Hoogbouw Bijlmermeer ging onder het gemeentebestuur functioneren. Dat wil zeggen dat de groep op een vergelijkbare wijze met een stadsvernieuwingsprojectgroep kan werken met als verschil dat er zonder mandaat van de gemeentelijke diensten beslissingen kunnen worden genomen (Ter Horst et al., 1991, p. 65). De werkgroep richtte zich op de problematiek in de Bijlmer in brede zin, waarbij bijvoorbeeld gedacht kan worden aan de drugsoverlast. Door het maken van een catalogus van mogelijke ingrepen, het houden van een enquête onder de bewoners en een grootschalig onderzoek naar de gebreken van de hoogbouw ontstaat er een verbeteringsplan (Ter Horst et al., 1991, p. 65). De exacte uitvoering van deze plannen werd per flat bepaald. Een specifieke ingreep van de werkgroep was het aanpakken van de onveilig geachte parkeergarages. In de jaren '60 was er een wat optimistische berekening gemaakt van de groei van het autobezit, met als gevolg dat in de jaren '80 de garages grotendeels leeg stonden (Bruijne et al., 2002, p. 17). Deze ruimtes waren vaak vrij donker en gaven hierdoor bij veel mensen een erg onveilig gevoel. Daarom werd besloten veel garages te slopen of in het geval van Ganzenhoef te renoveren en een gedeelte te gebruiken voor winkels en andere voorzieningen. Een bijkomend effect van de aanpak van de projectgroep was dat per deel van de wijk vernieuwing op een andere manier aangepakt werd. Dit moest tot een meer gedifferentieerd beeld binnen de Bijlmer gaan leiden (Ter Horst et al., 1991, p. 65). Maar ondanks het feit dat de garages en veel andere dingen verbeterd werden onder leiding van de projectgroep, bleef de leegstand en vertrokken veel van de nog aanwezige middenklassers (de oorspronkelijk beoogde bewoners).

3.8 Nieuw Amsterdam failliet, wat nu?

Door de blijvende leegstand bleek de financiële injectie van 300 miljoen gulden voor Nieuw Amsterdam onvoldoende om goed te blijven functioneren. Hierdoor kwam er midden jaren '80 een moment dat de projectgroep weliswaar goede ideeën kon hebben, maar er gewoon geen geld meer beschikbaar was. Men was er niet in geslaagd een kwaliteitsinjectie in de woningvoorraad te doen en de criminaliteit bleef stijgen (Brakenhoff et al., p. 55). Door het dreigende faillissement van de corporatie kwam de volledige stedenbouwkundige

structuur van de Bijlmer weer ter discussie te staan (Bruijne et al., 2002, p. 19). In plaats van in te grijpen in het bestaande fysieke milieu werden rapporten met een visie op herontwikkeling van de Bijlmer gemaakt. Dhr. van Velzen, toenmalig directeur van de Nationale Woningraad, zag het ter discussie stellen van de hele opzet van de Bijlmer als enige manier om het verval een halt toe te roepen (Bijlmermuseum, 2009). In 1986 ontstond de Werkgroep Toekomst Bijlmermeer, in het leven geroepen door Nieuw Amsterdam en de Federatie van Amsterdamse Woningcorporaties (Bijlmermuseum, 2009). In deze projectgroep waren de volgende belangenorganisaties vertegenwoordigd, om een zo breed mogelijk draagvlak te creëren (Brakenhoff et al., 1991, p. 56):

- het ministerie van VROM
- de Nationale Woningraad
- het Nederlands Christelijk Instituut voor de Volkshuisvesting
- de gemeente Amsterdam
- Stadsdeel Zuidoost
- de Amsterdamse Federatie van Woningbouwcorporaties
- Nieuw Amsterdam
- een vertegenwoordiger van het bedrijfsleven in Zuidoost

Deze groep publiceerde nog in hetzelfde jaar "De toekomst van de Bijlmer". Hierin stelden ze voor delen van de hoogbouw te slopen en ook andere marktsegmenten bij de vernieuwing van de Bijlmer te betrekken (Ter Horst et al., 1991, p. 65). Dat idee van sloop en nieuwbouw was gebaseerd op onderzoek van Bureau Kolpron, die de interesse van beleggers in de Bijlmer had bekeken (Bruijne et al., 2002, p. 19). Hieruit bleek dat er vraag was naar koopwoningen en dat delen van het toenmalige bestand van flats, mits opgeknapt, ook in de koopsector konden worden opgenomen. Echter ook bij dit plan blijft de vraag hoe laagbouw (koopwoningen) kan functioneren ten opzichte van de gigantische Bijlmerflats (Ter Horst et al., 1991, p. 65). Differentiatie ziet de projectgroep als positief, maar de tegenstellingen qua bebouwing in de wijk moeten ook niet te groot worden.

De werkgroep heeft uiteindelijk vijf scenario's ontworpen, waarbij behalve sloop en nieuwbouw ook zaken als verkoop en verdere huurverlaging worden genoemd. In hoofdlijn zijn er twee typen scenario's ontworpen. In het ene type gaat men uit van het voortzetten van de exploitatie van het woningbestand in de wijk onder de bestaande omstandigheden. In het andere type is een integrale probleemaanpak het uitgangspunt (Brakenhoff et al., p. 56). De kosten voor beide methoden werden geraamd op circa 700 miljoen gulden (Brakenhoff et al., p. 56).

Deze voorstellen vond het bestuur van Nieuw Amsterdam te rigoureu, zij willen het aanbod van flats verder differentiëren (van simpele flats met weinig onderhoud aan de ene kant van de wijk tot dure flats met goede service aan de andere kant) maar niet op grote schaal gaan ingrijpen in de ruimte. De gemeente Amsterdam besloot de tekorten van Nieuw Amsterdam nog eens te compenseren met 70 miljoen gulden. Het tekort was ongeveer 18 miljoen gulden op jaarbasis (Bijlmermuseum, 2009).

Door de onenigheid tussen Nieuw Amsterdam en de Werkgroep Toekomst Bijlmermeer ontstond opmerkelijk genoeg de positieve impuls die de Bijlmer nodig had. Die impuls kwam tot stand door de ineens sterk toegenomen media aandacht voor de wijk. Hierin kwam de controverse tussen partijen ter sprake maar werden ook de sterke punten van de wijk belicht. Sterk punt was vooral het unieke ontwerp en karakter van de Bijlmer, zo vonden onder andere de zogenaamde Bijlmerbelievers Bernadette de Wit en August Willemsen (beiden schrijver). Waar anderen de Bijlmer categoriseerden als een mislukt experiment, vonden zij het een kunstwerk waarin zich een mooie multiculturele samenleving huisvestte. De Bijlmerbelievers zagen wel dat er problemen waren in de wijk maar vonden dat de oplossing niet lag in sloop maar in meer controle van de publieke ruimte. Door het aanstellen van flatwachten zou deze controle en hiermee het gevoel van veiligheid volgens hen sterk kunnen verbeteren. (Bruijne et al., 2002, p.19)

De positieve impuls kwam niet alleen door de media aandacht tot stand. De plannen om delen van de hoogbouw te slopen leidden tot positieve vooruitzichten aangaande het stedenbouwkundige ontwerp. Nieuwbouw kon leiden tot differentiatie op het gebied van wonen en groenvoorzieningen, er was een mogelijkheid voor het bedrijfsleven om de Bijlmer in te komen en men kon gaan nadenken over verandering en/of bouw van nieuwe winkelcentra. Door middel van kleine ingrepen in de structuur zou een meer erkende en bekende stedelijke ruimte kunnen ontstaan. Bij het nadenken over een vernieuwde Bijlmer was ook ruimte voor commerciële architecten en planners. Er stond een nieuwe generatie op die wat van de Bijlmer wilde maken. Daarom besloot de gemeente een marktpartij een stedenbouwkundig plan voor de Bijlmer te laten maken. (Bruijne et al., 2002, p.19)

3.9 Het ontwerp van het OMA

In 1986 kwam het Office for Metropolitan Architecture (OMA), die de opdracht had gekregen het stedenbouwkundige plan voor de Bijlmer te gaan ontwikkelen, met de studie 'Herinrichting Bijlmermeer' (Ter Horst et al., 1991, p. 89). Het bureau werd geleid door architect Rem Koolhaas, toen al een grote naam. Koolhaas vond het concept van de Bijlmer "zo sterk als Stonehenge" en wilde daarom niet teveel sleutelen aan de Bijlmer. Het kwam erop neer dat hij en zijn collega's met de bestaande bebouwing als uitgangspunt keken naar verbeterpunten (OMA, 2011). In het plan van het OMA lag de nadruk op een nieuwe samenhangende structuur tussen maaiveld, verkeer en voorzieningen. De oude structuur die sterk geënt was op functiescheiding diende doorbroken te worden. Men lanceerde het idee van een 'Bijlmerstrip'. Dit impliceerde een nieuw centrumgebied langs de Bijlmerdreef in het gebied tussen Amsterdamse Poort en Ganzenhoef waar de bebouwingsdichtheid hoog moest worden in een zeer toegankelijke setting; heel anders dan de situatie waarin winkels in een wat donkere hoek op een niet al te goed bereikbare plek stonden (De Bruijne et al., 2002, p. 19). Daarnaast wilde het OMA de parkeergarages verwijderen en autoverkeer door middel van 'avenue' op het maaiveld laten rijden en parkeerplaatsen op de grensvlakken tussen avenue en dreef plaatsen (Ter Horst et al., 1991, p. 34). Koolhaas en consorten wilden ook ruimte voor meer

recreatie in de wijk. Hij vond dat naast de mogelijkheid tot wandelen en vissen er ook voorzieningen moesten komen voor kinderen en om te barbecueën en picknicken (Bruijne et al., 2002, p. 21). Naast dingen voor kinderen en om buiten te eten wilde men ook meer mogelijkheid tot commerciële en culturele activiteiten als een strandje, voetbalvelden en pleinen die voor culturele manifestaties of feesten gebruikt konden worden (Ter Horst et al., 1991, p. 34). De basis van het plan was toch vooral dat binnen de bestaande structuur de wijk veel aan diversiteit moest winnen. Hierbij viel qua gebouwen te denken aan nieuwe woonformats als "urban villa's", patiobungalows en een transformatie van bestaande gebouwen naar kantoor- en bedrijfsruimte, kleine eenpersoonsflats en grondgebonden woningen (Ter Horst et al., 1991, p. 34). De toe te nemen diversiteit diende ook te zorgen voor minder grote blokken bebouwing, wat zou leiden tot een visuele verbetering van de wijk (Ter Horst et al., 1991, p. 35). Minder uitzicht wegnemende blokken kon de overzichtelijkheid van de Bijlmer doen toenemen.

Dit logische en idealistische plan is nooit uitgevoerd omdat de tijd nog niet rijp bleek om een ingrijpend vernieuwingsbesluit te nemen, maar het is zeker bekeken en heeft zijn invloed gehad op de latere vernieuwingsplannen. Er waren echter wel wat praktische problemen bij de uitwerking van het plan. In het kort zouden de plannen lastig in te passen zijn in de bestaande stedenbouwkundige structuur en kon geargumenteed worden dat de structuur in plaats van eenvoudiger juist extra gecompliceerd zou worden. Daarnaast had het OMA een duidelijke mening over de Bijlmer zoals het was, die weleens ver uiteen kon liggen van de beleving van de bewoners toentertijd. Het plan is zeker goed geweest voor het stadsdeel Zuidoost omdat het een impuls was om de discussie of de Bijlmer nu een wijk of een voorstad diende te zijn te doen herleven (Ter Horst et al., 1991, p. 115). Koolhaas vond dat de Bijlmer een onafhankelijke stedelijke entiteit kon worden met zijn eigen architectuur en identiteit (OMA, 2011). Het gemeentebestuur zat aan de andere kant van het spectrum.

3.10 Amsterdamse Poort

Niet alleen negatieve zaken gingen vooraf aan het in 1992 genomen besluit tot grootschalige stedelijke vernieuwing van de Bijlmer. Ook nieuwe ontwikkelingen die goede uitwerkingen hadden vroegen om verandering van de wijkopzet. Zo werd in 1987 het nieuwe hoofdwinkelcentrum van de Bijlmer, Amsterdamse Poort, opgeleverd. De naam was ontleend aan de laatst overgebleven stadspoort van Haarlem, waarmee men wilde zeggen dat dit winkelcentrum een poort naar Amsterdam vormde (Bijlmermuseum, 2009). In de Bijlmer, of meer neutraal beschreven Zuidoost, zou Amsterdam beginnen.

Door Amsterdamse Poort had de Bijlmer eindelijk een echt centrum, een ruime twintig jaar nadat de eerste steen van de wijk gelegd was. Het werd ontwikkeld door het stedenbouwkundig planningsbureau MBO (Bruijne et al., 2002, p. 21). Het concept is een autovrij voetgangersgebied bestaand uit straten en pleinen met aan weerszijden middelhoge bebouwing, winkels op de begane grond met daarboven ruimte voor appartementen (Bruijne et al., 2002, p. 21). Typierend is de keuze voor witte baksteen en de aanwezigheid van het

'Bijlmerkasteel', toentertijd het enorme hoofdkantoor van de Nederlandse Middenstands Bank (NMB, later opgegaan in ING) (Bijlmermuseum, 2009). Dit kantoor is ontworpen door architectenbureau Alberts en Van Huut en steekt duidelijk af tegen de hoofdzakelijk betonnen hoogbouw van de Bijlmerbuurten (Bruijne et al., 2002, p. 21).

Het winkelcentrum zorgde ervoor dat de bewoners van de Bijlmer voldoende voorzieningen hadden om niet meer naar het stadscentrum of andere plekken uit te wijken voor boodschappen. Ten overvloede werd Amsterdamse Poort steeds meer een centrum met een regiofunctie, met influx van consumenten uit andere delen van de stad en de agglomeratie (Bruijne et al., 2002, p. 21). Het centrum genereerde ontwikkeling aan de andere kant van het spoor waardoor op den duur de zogeheten 'boomtown-strip' ontstond (Ter Horst et al., 1991, p. 86). Dit is de economisch belangrijke zone van Zuidoost, lopend in het verlengde van de Amstel van het Amstelstation tot het Amsterdams Medisch Centrum (AMC) (Ter Horst et al., 1991, p. 86). Later, in 1996, kwam de bouw van de Amsterdam ArenA, het stadion van Ajax, klaar. Dat betekende opnieuw een stimulans voor het gebied.

3.11 Bestuurlijke decentralisatie

Niet alleen de realisatie van Amsterdamse Poort had een positieve invloed op de wijk, maar ook een besluit tot decentralisatie van het bestuur van de stad. Stadsdeel Zuidoost, waarvan het werkgebied grotendeels neerkomt op de Bijlmer, kreeg zijn eigen bestuur en een eigen stedenbouwkundige afdeling (Bruijne et al., 2002, p. 23). Waar de Bijlmer vóór alle onderzoeken een wijk was met grote sociale en fysieke problemen waarvan men de oplossing niet voorhanden had, werd het een wijk waarin de mogelijkheden (die bijvoorbeeld door Amsterdamse Poort ontstonden) onvoldoende werden benut (Bruijne et al., 2002, p. 23). Het stadsdeel wilde graag nieuwe groepen aantrekken, om de wijk welvarender te maken en aan te sluiten op de kantoren aan de overzijde van het spoor. Het wilde het aanbod van woningen differentiëren en waar mogelijk verdichten. Maar het wilde voornamelijk het voorzieningenniveau opkrikken en meer variatie daarin aanbrengen. Zo kon een vernieuwd stedelijk beeld ontstaan waarin de Bijlmer zich van het ontworpen tuinstedelijke, in navolging van Le Corbusier, tot een dicht bebouwde en gemengde stedelijke wijk, met als sleutelwoorden levendigheid en afwisseling, ontwikkelde (Bruijne et al., 2002, p. 23). De Amsterdamse Poort en de 'boomtown-strip' waren in deze visie de economische motoren van de Bijlmer, waarbij het verbinden van deze bedrijvigheid met de woonfunctie in de Bijlmer automatisch prioriteit kreeg (Bruijne et al., 2002, p. 23).

3.12 Integrale vernieuwingsaanpak 1992

Door de op dat moment bestaande problematiek en allerlei vernieuwingsvisies is het duidelijk dat de Bijlmer gedeeltelijk aangepast en voor een groot deel ingrijpend veranderd diende te worden om beter te gaan functioneren. Sinds haar ontstaan was het Nieuw Amsterdam nooit gelukt aan negatieve financiële eindresultaten te ontsnappen. Het Rijk, ten dele gerepresenteerd door de

gemeente Amsterdam, accepteerde dit in 1988 niet meer en weigerde nog langer financieel bij te springen (Bruijne et al., 2002, p. 23). Er werd door de betrokken instanties een stuurgroep opgesteld, die onder leiding van stedenbouwkundige Dirk Frieling een actieplan maakte. Dit plan werd in 1992 goedgekeurd door het stadsdeel, de centrale stad en Nieuw Amsterdam (Bruijne et al., 2002, p. 23). Het plan impliceert dat de wensen van de Werkgroep Toekomst Bijlmermeer werkelijkheid worden.

Het vernieuwingsplan ging uit van een rigoureuze vernieuwing, vooral ter verbetering van de positie op de woningmarkt van de Bijlmer. Een kwart van de woningen dient te worden gesloopt, terwijl begin jaren '90 sloop nog een taboe was. Het naoorlogse credo dat de nadruk diende te liggen op het bouwen van woningen, en niet de sloop, is nog nadrukkelijk aanwezig bij veel beleidsmakers. (KEI, 2011)

De politieke partijen in het stadsdeel waren het niet eens met de plannen, ze vreesden vooral voor de sloop en mogelijke gevolgen ervan en vonden het onbegrijpelijk dat de bewoners nauwelijks inbreng hadden in de plannen (Bijlmermuseum, 2009). De plannen werden in 1992 wel geaccepteerd, daarbij werd het Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer opgericht (Bruijne et al., 2002, p. 24). Deze kon gaan functioneren als het zenuwcentrum van de vernieuwing, sterk zichtbaar in de wijk.

De vernieuwingsplannen hadden in grote mate een integraal karakter, wat in het geval van de Bijlmer impliceert dat zowel het fysieke als het sociale aspect van de benodigde verandering belicht werd. Zo liet Frieling over andere scenario's optekenen in het Parool: "Het is bizar dat er 645 miljoen gulden voor sloop en renovatie is en er voor sociale vernieuwing, vooral de bestrijding van de werkloosheid, maar 2,5 miljoen wordt uitgetrokken" (Bijlmermuseum, 2009). Sociale vernieuwing diende, en zo geschiedde, tot een onlosmakelijk onderdeel van het stedelijke vernieuwingsproces in de wijk gemaakt te worden (Bruijne et al., 2002, p.24). In deze sociale vernieuwing was de omgang met openbare ruimte ook sterk van belang. Daar deze in de avond en vaak ook overdag onveilig was, diende er meer toezicht te komen. Deze integrale aanpak was wel gecompliceerd omdat, hoewel de sociaal-economische en de ruimtelijke oplossingen en problemen een sterke verwevenheid en wisselwerking hebben, ze planmatig een ander traject kennen (Bruijne et al., 2002, p.24). Voor beide onderdelen zijn verschillende plannen, beslissingstrajecten en uitvoeringen vereist. Met deze plannen is de Bijlmer en de vernieuwing ervan pionierend in wat later onder de landelijke beleidstak Grote Steden Beleid ging vallen (KEI, 2011).

3.13 Bijlmerramp

Terwijl plannen voor de herstructurering van de Bijlmer op de tekentafel lagen, crashte op zondag 4 oktober in 1992 een vliegtuig in de wijk. Het was een vrachtvliegtuig van het Israëliëse El Al. Dit vliegtuig stortte neer op de flats Groeneveen en Klein-Kruitberg (zie afbeelding 3). De ramp veroorzaakte 43 doden, waaronder vier bemanningsleden. Naast deze 43 doden zijn er mogelijk ook illegale flatbewoners verongelukt, maar dit is nooit vastgesteld. De ramp had, naast het feit dat de spotlights van de wereldpers op de Bijlmer gericht

waren en de vele persoonlijke drama's en trauma's, ook implicaties op sociaal en fysiek vlak.

Direct na de ramp werden grote delen van winkelcentra Kraaiennest en Amsterdamse Poort geplunderd, evenals een groot deel van de woningen in de getroffen flats. Ook werd in veel auto's ingebroken. Zo werd er duidelijk misbruik gemaakt van de chaotische situatie in de wijk kort na de ramp, totdat de mobiele eenheid met twee pelotons hardhandig ingreep en verdere plunderingen en diefstal belette. (Volkskrant, 1992, p. 1)

De ramp vond plaats op een ironisch moment, in het jaar dat de herstructurering van de Bijlmer begon. In die context schrijft Pierre Heijboer in zijn boek Doemvlucht: "Het gebeurt in het jaar dat de gedeeltelijke sloop van de droomstad der socialisten beklonken wordt. De afbraak is nu daadwerkelijk begonnen. God helpt een handje mee, althans zo voelen niet weinigen het" (Bijlmermuseum, 2009 uit Heijboer, 2002). Door de ramp moeten Kruitberg en Groeneveen volledig worden gesloopt, hetgeen leidt tot 63,5 miljoen extra kosten voor Nieuw Amsterdam (Bijlmermuseum, 2009). Al met al heeft de ramp een versnellende werking gehad op het herstructureringsproces, maar met name de extra media aandacht voor de wijk die met de jaren langzaam weer afnam heeft geleid tot extra focus op verbetering.

Afbeelding 3: Bijlmeraanval 1992 in flats Groeneveen en Klein-Kruitberg

Bron: Aeropedia, 2011

3.14 Implementatie vernieuwingsplannen 1992-1999

Nadat in 1992 de plannen tot vernieuwing waren geaccepteerd, duurde het tot 1995 vooraleer ook daadwerkelijk met de implementatie begonnen werd (KEI, 2011). Een voorbeeld van trage overheidsprojecten en in zekere zin iets wat goed ter vergelijking dient voor de bouw van de wijk in de jaren '60. De vernieuwing in de jaren '90 werd ingedeeld in drie actiegebieden. Deze waren gekoppeld aan de subcentra van de Bijlmer: Ganzenhoef, Amsterdamse Poort en Kraaiennest. Deze manier van vernieuwen was bewust gekozen in plaats van een masterplan voor de hele Bijlmer. Het zou een zeer lange termijn project gaan worden, hetgeen betekende dat er een dynamische manier van omgaan met de gemaakte keuzes nodig was. Achteraf bleek deze planvorming een sterke keuze. Enerzijds bleek dat de inwoners langzaam maar continu gingen zien en dit positief werkte. Anderzijds kwam naar voren dat er ruimte bleef voor veranderende ideeën die mogelijk leidden tot aanpassingen in de plannen. Naast de indeling in subcentra was er een indeling volgens de in het gezichtsveld dominante vervoersassen: de Bijlmerdreef, de Karspeldreef en de Daalwijkdreef. Elk gebied (subcentrum) kreeg zijn eigen projectgroep, planning en stedenbouwkundige(n). De gebieden waren gekoppeld aan vervoersassen en vormden een prioriteit binnen de zone van de vervoersas. In elk van de drie gebieden werd gepland 800 à 1.000 hoogbouwflats te slopen. De rest van de appartementen dienden te worden opgeknapt. Voor de woningen die gesloopt werden kwam het volgende in de plaats: 110% van het gesloopte werd teruggebouwd en aan de zuidrand van de wijk waar nog ongebruikte ruimte was werden extra woningen gebouwd. (De Bruijne et al., p. 89-91)

Het feit dat verschillende mensen de drie gebieden aanstuurden, leidde ertoe dat plannen van aanpak en de werkzaamheden op verschillende momenten begonnen en klaar waren. Zo ontstond er in 1992 al een Plan van Aanpak voor Ganzenhoef, terwijl dat voor Amsterdamse Poort pas in 1996 klaar was. In 1997 had Kraaiennest pas een stedenbouwkundig plan, dat in 2001 ook nog eens voor een groot deel veranderd is. (De Bruijne et al., p. 89-91)

Omdat de Bijlmer voor de vernieuwingsplannen en uitvoering in delen was opgesplitst, was er tevens behoefte aan samenhang en daarmee beleid voor de hele wijk. In 1997 presenteerde het Stadsdeel Zuidoost de structuurvisie "De Bijlmer is mijn stad". Die was geschreven door stedenbouwkundige Ashok Bhalotra, en introduceerde het al eerder genoemde gebrek aan schaarste als het probleem van de wijk. Het was een in poëtische vorm vastgelegde voorstelling van de stand van zaken van de vernieuwing in 1996. Hierin werd vastgelegd waar de Bijlmer voor stond: Een wijk gevormd door de dreven en het verdere straten- en padenpatroon, een multiculturele bevolkingssamenstelling en economie. (De Bruijne et al., p. 91)

In het vernieuwingsgebied Ganzenhoef werd, onder leiding van de projectgroep, in 1992 gelijk al het winkelcentrum en de flats Geinwijk en Gerenstein gesloopt (Bijlmermuseum, 2009). Na de sloop begon daar al snel de bouw van een groot woningcomplex, het Gulden Kruis (Bijlmermuseum, 2009). Daarnaast verlaagde men ook de Bijlmerdreef langs het winkelcentrum (De Bruijne et al., p. 97). Zo vond een omvorming van de oude structuur, die

van maaiveld en dreefniveau, naar een meer vloeiende openbare ruimte plaats. Het verschil tussen beide niveaus werd kleiner en ze gingen meer in elkaar overlopen.

In 1995 begon de renovatie van de flat Hoogoord en de laagbouw van Kantershof. De bewoners van Kantershof kregen bij de afronding in 1997 de kans om hun woningen te kopen, een mogelijkheid die veel bewoners aangrepen. Renovatie van Hofgeest en Groeneveen volgde in 1999. (Bijlmermuseum, 2009)

In 1996 is aan de andere kant van het spoor, zoals eerder vermeld, de Amsterdam ArenA opgeleverd. Dit stadion van Ajax vormt een stimulans voor verdere ontwikkeling. Pi de Bruyn wordt verantwoordelijk voor het stedenbouwkundige design van het gebied (Bijlmermuseum, 2009). Mede door hem komt het tot het besluit om een ArenA Boulevard te ontwikkelen; een brede boulevard die de woonwijk met de andere kant van het spoor verbindt. Aan deze boulevard komen megastores, een grote Pathé, de Heineken Music Hall en wat horeca (zie afbeelding 4). Kortom, een centrum voor werken, winkelen, sporten, wonen en uitgaan (ArenA Boulevard, 2011).

Afbeelding 4: ArenA Boulevard

Bron: Amsterdam ArenA, 2011

Naast de ArenA Boulevard en fysieke veranderingen aangaande woningbouw, ondergaan de faciliteiten voor het openbaar vervoer tussen 1992 en 2011 ook een metamorfose. In de periode na 2000 ontstaat een modern NS station Amsterdam Bijlmer ArenA, terwijl in 1997 de ingrijpende verbouwing van metrostation Ganzenhoef van start gaat. Het was in de oorspronkelijke situatie een schemerig station onder de Bijlmerdreef, waar veel drugsverslaafden

kwamen en overlast was. Na de verbouwing van het dreefviaduct is het station "bovengronds" gekomen waardoor het een opener en lichter karakter heeft gekregen (zie afbeelding 5). Deze ingreep is een van de velen in het metronetwerk in de Bijlmer en Amsterdam in de laatste twee decennia. (De Bruijne et al., p. 101)

Afbeelding 5: Metrostation Ganzenhoef

Bron: Medewerker GVB, 2010

In 1998 wordt laagbouwbuurt Vogeltjeswei opgeleverd. Dat was in een vroegere situatie een gebied bestemd voor winkels (Bijlmermuseum, 2009). Ook verschijnt in dit jaar het rapport 'De vernieuwing halverwege', een evaluatierapport over de vernieuwing van de Bijlmer. Aan de hand van dit rapport ontstaan nieuwe plannen, die in het deel over de vernieuwing tussen 2000 en 2014 zullen worden besproken.

3.15 Vernieuwing tussen 2000 en 2014

Het gepubliceerde rapport en de behoefte aan beleid voor de hele wijk leidde tot het opstellen van een plan voor de verdere vernieuwing van de Bijlmer. Dit masterplan, getiteld 'Finale Plan van Aanpak', werd in 2002 gepresenteerd. Het beschrijft een gewenst eindresultaat voor de structuur van de Bijlmer in 2010. In dit deel volgt een beschrijving van belangrijke of in het oog springende

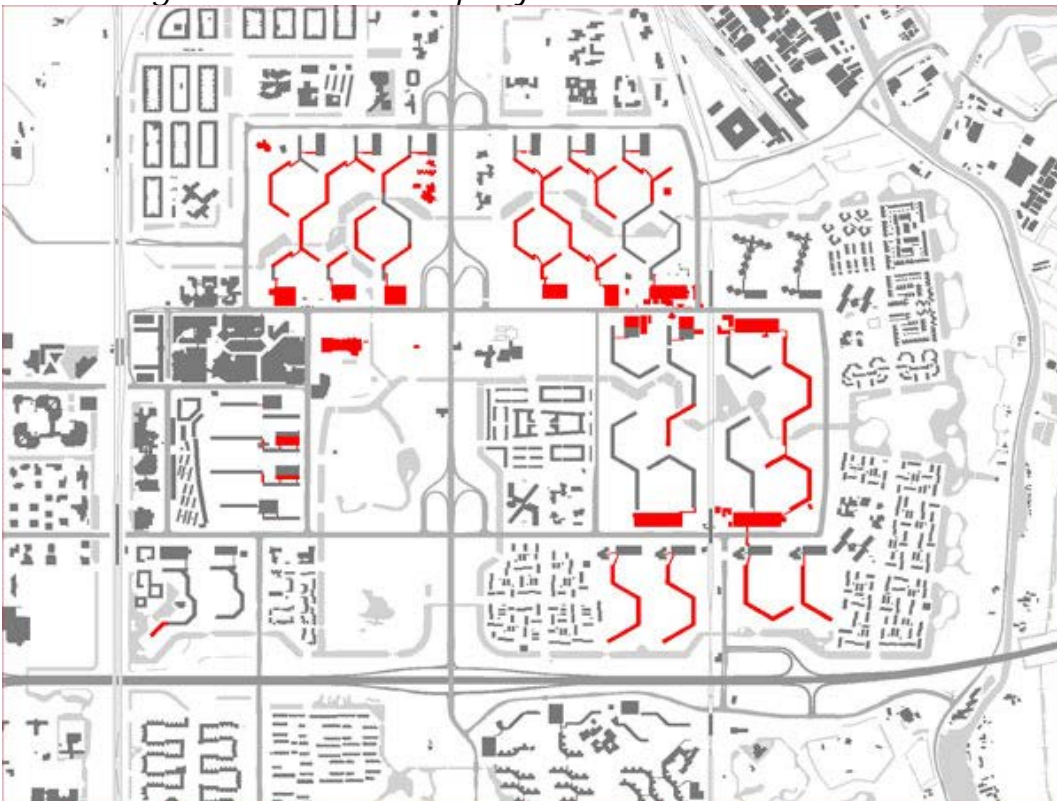
aspecten van de tweede fase van het vernieuwingsproces.

In de tweede fase van het vernieuwingsproces zijn de Woningstichting Rochdale, het stadsdeel Zuidoost en de gemeente Amsterdam verantwoordelijk (KEI, 2011). Rochdale is gefuseerd met Nieuw Amsterdam, vanaf dat moment hanteert men de naam Rochdale voor de betrokken corporatiepartij. In opdracht van deze drie partijen zorgt het Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer (PVB) voor de aansturing van de fysieke vernieuwing, maar in de praktijk ook op veel andere vlakken. Men zorgt voor een coördinatie tussen de fysieke en de sociaal-economische vernieuwing en het een planmakende rol voor het beheer van de Bijlmer (KEI, 2011). Kortom, in een vernieuwing waarin zowel veel partijen belang hebben als veel partijen aan werken, is er een partij nodig die leidt en aanstuurt. Die rol is voor het PVB.

De belangrijkste beslissing binnen het 'Finale Plan van Aanpak' is dat hoogbouw de nieuwe Bijlmer niet zal domineren. Van de oorspronkelijke 95% hoogbouw dient in 2010 hoogbouw slechts 45% van de totale bebouwing in te nemen (De Bruijne et al., p. 93) (zie afbeelding 6). Dit impliceert de sloop van nog 3000 extra hoogbouwflats. Waar in de oude plannen driekwart van de hoogbouw zou blijven staan, is dat in de herziene plannen dus een stuk minder (KEI, 2011). Bewonersonderzoeken en succesverhalen van andere nieuwe laagbouw leidden tot de keuze voor een groter aandeel laagbouw (KEI, 2011).

Er zijn in de eindsituatie 7.500 nieuwe woningen gebouwd en 6.500 hoogbouwflats gesloopt (Bijlmermuseum, 2009) (zie afbeelding 6 en 7). Waar het aandeel sociale huurwoningen in 1992 nog 92% was, werd dat volgens planning 55% in 2010 (De Bruijne et al., p. 93).

Afbeelding 6: Overzicht sloop Bijlmer 1992-2010

Bron: KEI, 2011

De Bijlmer is in de uiteindelijke plannen een meer stedelijke wijk, waar dat op grond van de transitie van een dominantie van hoogbouw naar het vrij gelijke mix van hoog- en laagbouw op het eerste gezicht niet te verwachten is. De woningvoorraad neemt in de nieuwe situatie toe met 2000 woningen.

Daarnaast komt er in 2010 ongeveer 100.000 m² kantoor- en bedrijfsruimte bij en een substantiële hoeveelheid extra voorzieningen als scholen, kerken en buurtcentra (De Bruijne et al., p. 93). De nieuwe Bijlmer ontwikkelde van een unieke 'Le Corbusier' hoogbouwwijk tot een woonwijk met diverse woonstijlen en veel voorzieningen en bedrijvigheid. De structuur van de wijk met zijn drevenpatroon en zijn om knooppunten Ganzenhoef, Amsterdamse Poort en Kraaiennest gegroepeerde bebouwing is echter in essentie bewaard (De Bruijne et al., p. 93).

Afbeelding 7: Overzicht nieuwbouw Bijlmer tussen 1992 en 2012

Bron: KEI, 2011

De enige honingraatflats, unieke componenten van de Bijlmer, blijven staan in de K-buurt. Dit is het Bijlmer-museumgebied. Hierin stonden oorspronkelijk acht galerijflats die door een metrobaan gescheiden werden. Die flats zijn gerenoveerd. Alleen de flat Kleiburg is problematisch. In 2000 wilde Nieuw Amsterdam beginnen met de renovatie van de flat (Bijlmermuseum, 2009). Ze wilden de flat in verschillende delen, uniek in woontype, opdelen en sterk moderniseren. Zover kwam het echter nooit, de plannen verdwenen de prullenbak in en in 2009 was er nog niets aan Kleiburg veranderd (Bijlmermuseum, 2009). Woningcorporatie Rochdale wilde de flat renoveren, maar door de economische crisis was daar geen geld voor. Ze boden de flat

vervolgens voor het symbolische bedrag van één euro aan. Op 23 maart 2011 publiceert het Parool een artikel waarin te lezen is dat er vier partijen uitgekozen zijn door Rochdale om over een overname van Kleiburg te onderhandelen (Parool, 2011). Eind 2011 wilde Rochdale Kleiburg aan de partij met het beste plan verkopen, maar dit is tot op heden nog niet gebeurd.

In 2005 presenteerden de betrokken partijen (gemeente, stadsdeel, Nieuw Amsterdam en het PVB) een eindbeeld van de vernieuwing. De woningvoorraad van de Bijlmer diende, in definitieve staat, voor de helft uit sociale huurwoningen te bestaan. De rest is bedoeld voor premiehuur en vooral koopsector (diverse prijsklassen). (Bijlmermuseum, 2009)

Samen met Noord, Oost, Nieuw-West en Bos en Lommer wordt de Bijlmer in 2007 een van de vijf Vogelaarwijken in Amsterdam (Parool, 2009). Het ging hierbij niet om de hele Bijlmer, maar de E, G en K-buurt werden eruit gepikt als pijnpunten binnen de wijk. Minister voor Wonen, Wijken en Integratie Ella Vogelaar (PvdA) signaleerde probleemwijken in Nederland waar extra aandacht vereist was op het gebied van wonen, werken, leren, integreren en veiligheid. Ze investeerde twintig miljoen euro extra per probleemwijk en zorgde ervoor dat woningbouwcorporaties 2,5 miljard euro gingen investeren in een periode van tien jaar (Peeters, 2008). In 2008 is voor de Bijlmer het programma 'Krachtige mensen in een krachtige wijk' opgesteld. Dit is opgesteld door de corporaties en stadsdeel Zuidoost. De overheden concludeerden dat ondanks de stappen die op fysiek gebied gemaakt zijn in de herstructurering, er op sociaal vlak te weinig gedaan wordt. Door middel van een actieplan worden prioriteiten gesteld bij de aanpak van de sociale problemen in de EGK-buurt. De focus richtte zich op het gezin, jongeren en hanggroepen. (KEI, 2011)

Naast het feit dat de Bijlmer in 2007 een Vogelaarwijk werd, is in dat jaar ook het sterk vernieuwde station Amsterdam Bijlmer ArenA opgeleverd (afbeelding 8). De capaciteit van het oude station voldeed niet meer en kende bovendien een vergelijkbare sfeer als het oude metrostation Ganzenhoef. Het was donker, smal en gaf hiermee een onveilig gevoel. Het nieuwe station, met zijn grote glazen overkapping is erg licht en open. Het station kreeg in 2008 zelfs de BNA architectuurprijs 'Gebouw van het Jaar' (Arcadis, 2011). Het station is belangrijk voor de Bijlmer. De onderdoorgang is nu veel meer een verbindingsas die waar veel voetgangers gebruik van maken. Daarnaast is het samen met de verbeteringen van de metrostations een stap die de Bijlmer door middel van hoogwaardige openbaar vervoer voorzieningen bereikbaar maakt.

Afbeelding 8: Station Bijlmer Arena

Bron: Woerden, 2007

Het Bijlmertheater was in 2009 gereed. Dit past binnen de eerder uiteengezette integrale aanpak. Zo is beleidsmatig in de tweede van de vernieuwing ruimte geschapt voor een appartementenhotel, ateliers, kinderopvang, speelvoorzieningen, sportvoorzieningen, welzijns- en onderwijsinstellingen, kleinschalige bedrijven voor (multiculturele) starters, kerken en moskeën (KEI, 2011). Een groot deel van deze faciliteiten zijn anno 2011 al opgeleverd en in gebruik, anderen zijn in een afrondende fase.

Naast de fysieke vernieuwing was ook het beheer van de flats en de openbare ruimte een van de pijlers van de begin jaren '90 gemaakte plannen. In een evaluatie van het beheer van de eerste fase van de vernieuwing bleek de voortgang onvoldoende. De gemeente Amsterdam en het Centraal Fonds voor de Volkshuisvesting stelden 29,5 miljoen euro extra ter beschikking voor verbetering (KEI, 2011). Het geld diende in zes jaar (oorspronkelijk korter) uitgegeven te worden. Hiervoor schreef het Stadsdeel en Rochdale het programma 'Schoon, Heel en Veilig'. Als onderdeel daarvan is er een meldpunt openbare ruimte gekomen, wordt de drugsproblematiek aangepakt, is er verscherpt cameratoezicht, zijn er wijkhostessen en werden veiligheidssteunpunten gecreëerd (KEI, 2011). Gesteld is dat men om het project te laten slagen met moet 'doen, organiseren en betrekken' (Bijlmerbewonersraad, 2003).

In totaal is aan de herstructurering van de Bijlmer sinds 1992 ruim 1,6 miljard euro uitgegeven. Hierin zijn de investeringen in winkel- en zakengebied rondom de Amsterdam Arena niet meegerekend. Een deel van deze investeringen, ongeveer 450 miljoen, bleek niet rendabel. Dit deel kwam voor

de ene helft voor rekening van door de gemeente Amsterdam, de andere helft betaalden de corporaties en het Centraal Fonds voor de Volkshuisvesting. Dat fonds raakte bij de vernieuwing betrokken toen Nieuw Amsterdam bijna failliet ging. (KEI, 2011)

Officieel is de stedelijke vernieuwing in 2014 voltooid, maar anno 2011 zijn al zoveel projecten afgerond dat het herstructureringsproces in fysieke zin vrijwel klaar is. Ook het beheer van de flats en de openbare ruimte is sterk verbeterd. In hoeverre en of deze verbeteringen een significante positieve invloed hebben op het sociale klimaat, is een doorlopend proces dat in het empirische deel aan de orde komt.

Concluderend is het duidelijk dat er in het tweede deel van de vernieuwing toegewerkt is naar een gevarieerde Bijlmer. Een duidelijke mix van huur en koop en hoog- en laagbouw werd noodzakelijk geacht voor een krachtige positieve impuls voor de wijk. De oude structuur met de verhoogde dreven werd doorbroken, wat een veel vloeiender openbare ruimte tot gevolg heeft. Tussen 2000 en 2011 komen talloze projecten gereed, waarvan slechts de belangrijkste en de meest bepalende zijn vermeld.

3.16 Conclusie

Het moge na deze uiteenzetting duidelijk zijn dat de Bijlmer vanaf de tekentafel begin jaren '60 tot 2011 een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt. De wijk werd gebouwd op een moment dat het ontwerp, een tuinstad à la Le Corbusier gedomineerd door hoogbouw, al enigszins uit de tijd was. De doelgroep, gezinnen, wilden liever buiten de stad in plaatsen als Purmerend en Almere gaan wonen. Hierdoor was er al snel veel leegstand en werd de Bijlmer na de onafhankelijkheid van Suriname en de daling van de prijzen bewoond door mensen uit veel verschillende etnische groepen (Surinamers, Antillianen, Ghanezen, etc.). Een deel van deze mensen verbleef illegaal in Nederland, wat zorgde voor een moeilijk te controleren wijk. Er waren problemen als drugsoverlast, criminaliteit en in zijn algemeenheid een onveilige openbare ruimte.

Door de grootschalige leegstand was het voor de woningbouwcorporaties lastig hun woningen en de sociale omstandigheden te verbeteren, omdat ze zelf continu met geldproblemen te maken hadden. In eerste instantie stonden de corporaties op eigen benen, later werden ze samengevoegd tot een grote corporatie Nieuw Amsterdam. Tot het uiteindelijke besluit tot grootschalige vernieuwing in 1992 zijn er veel plannen ter tafel gekomen. Verscheidene partijen hadden uiteenlopende ideeën over hoe in de Bijlmer ingegrepen moest worden om de problemen op te lossen en het imago van de wijk te verbeteren. In 1992 werd uiteindelijk de knoop doorgehakt. De Werkgroep Toekomst Bijlmermeer maakte een plan dat door de betrokken partijen werd goedgekeurd. Het plan ging uit van een integrale vernieuwing van de Bijlmer, waarbij zowel op fysiek als sociaal gebied geïnvesteerd zou worden in de verbetering van de wijk. Een deel van de hoogbouw zou worden gesloopt en vervangen worden door laagbouw. De Bijlmer werd in de plannen opgedeeld naar gebieden rondom de centra Ganzenhoef, Amsterdamse Poort en Kraaiennest. Hierbij waren de dreven, de Bijlmerdreef, de Daalwijkdreef en de

Karspeldreef van belang als dominante vervoersassen. Het plan moest tussen 1992 en 2014 worden uitgevoerd en gemanaged door het nieuwe Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer.

De beschreven vernieuwingsplannen werden uitgevoerd tussen 1992 en 1999, maar men vond in de eindfase dat enkele zaken toch anders moesten. Naar aanleiding van het rapport van OTB onderzoeker Ouwehand 'De vernieuwing halverwege' wordt in 2002 een masterplan getiteld 'Finale Plan van Aanpak' afgerond en gepresenteerd. Waar in de oude plannen driekwart van de woningen hoogbouw bleef, werd dat in de nieuwe plannen slechts 45% en dus sloop van 3000 extra hoogbouwflats. Het plan bedoelde een meer diverse stedelijke wijk te maken met ruimte voor bedrijvigheid. Ook was er meer aandacht en ruimte voor investeringen in verbetering van het beheer van de flats, de openbare ruimte en het voorzieningenniveau van de wijk.

De Bijlmer heeft zich de laatste jaren ontwikkeld tot een goed bereikbare (metro, snelweg, fiets etc.) en gevarieerde woonwijk (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2011). De verlaging van de dreven heeft een belangrijke impact gehad. Er is minder differentiatie binnen de openbare ruimte en het leidt tot minder onveiligheid dan in de oude situatie, waarin er onder de dreven vaak donkere ruimtes waren. Ook de vernieuwing van Amsterdamse Poort en de bedrijvigheid aan beide zijden van het spoor hebben de Bijlmer een stuk aantrekkelijker gemaakt voor mensen met banen in de buurt. De hoogwaardiger OV voorzieningen en netwerk hebben hier ook aan bijgedragen. Fysiek is er dus veel veranderd. De volgende vraag is in hoeverre dit invloed had heeft op het sociale klimaat in de wijk. Op deze vraag volgt in de resterende hoofdstukken een antwoord.

4 Analyse kwantitatieve data

4.1 Inleiding

Na een historische schets en een wetenschappelijke verkenning van de relevante begrippen en processen, volgt in dit deel een analyse van kwantitatieve data over de Bijlmer. Het doel is een overzicht te bieden van relevante bevolkings- en woonstatistieken en om meningen van bewoners uit door anderen uitgevoerde enquêtes te verwerken. Zo ontstaat een beeld van de ontwikkeling van parameters die met het sociale klimaat en de herstructurering door de jaren heen van doen hebben. Er wordt voor deze kwantitatieve data geput uit drie bronnen. Ten eerste worden relevante uitkomsten van de Bijlmermonitor belicht. Dit is een rapport dat om het jaar uitgegeven wordt sinds 1995, over de stand van zaken in de fysiek veranderende Bijlmer. Zo monitort men de sociale en fysieke ontwikkelingen in de wijk. Men put vooral uit enquêtes die onder ongeveer 500 bewoners worden afgenomen. De Bijlmermonitor wordt in opdracht van het Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer geschreven door de DSP-groep. Samenvattend is de Bijlmermonitor een waardevolle bron omdat er gerichte vragen gesteld worden die veel met de thema's herstructurering en sociaal klimaat te maken hebben. Bovendien zijn in veel gevallen data beschikbaar over het grootste deel van de looptijd van het herstructureringsproces. Ten tweede wordt informatie uit de tweejaarlijkse enquête Wonen in Amsterdam (WiA), afgenomen door de gemeente, verwerkt. In deze enquête wordt een breed scala aan vragen gesteld over hoe men wonen in Amsterdam ervaart, waarbij ook aandacht is voor de context van de wijken. De ruwe data zijn ter beschikking gesteld door de Dienst Wonen, Zorg & Samenleven die de enquête uitvoeren en verwerken. Ten derde worden relevante bevolkingsstatistieken, beheerd door de Dienst Onderzoek & Statistiek (O&S) van de Gemeente Amsterdam en door het Stadsarchief van Amsterdam, in het onderzoek opgenomen.

De analyse van deze drie informatiebronnen leidt tot een completer beeld van de ontwikkeling van de Bijlmer in de tijd. Tevens geeft het gedeeltelijk antwoord op de hoofd- en deelvragen van het onderzoek. Maar de resultaten van deze analyse worden, tenzij het zeer overtuigende bewijzen voor bepaalde processen zijn, slechts ter ondersteuning van het later volgende kwalitatieve onderzoek gebruikt.

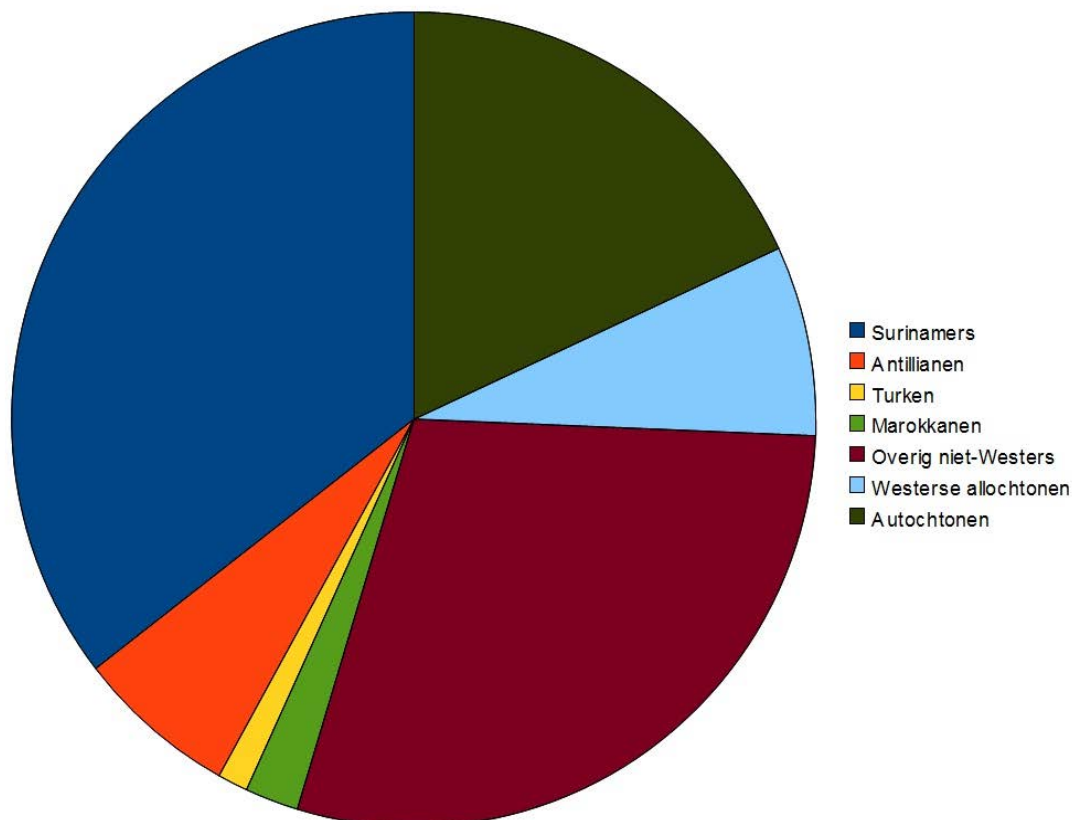
Dit hoofdstuk wordt opgedeeld in drie delen. In het eerste deel staan bevolkingsgegevens, zoals de huishoudenssamenstelling en de ontwikkeling van het aantal inwoners, centraal. Aan de basis van het sociaal klimaat in een wijk ligt wie er in de wijk woont en wat deze mensen karakteriseert. Het tweede deel staat in het teken van de ontwikkelingen aangaande wonen in de Bijlmer, bijvoorbeeld de gemiddelde woningbezetting. Zo ontstaat een overzicht van de absolute gevolgen van herstructurering op het gebied van wonen. In het derde en laatste deel ligt het accent op rapportcijfers en meningen van bewoners over de staat van de wijk. De ontwikkeling van deze rapportcijfers door de jaren heen vormt een indicatie voor de ontwikkeling van het sociale klimaat. Na deze drie delen volgt een conclusie waarin een analyse gemaakt wordt van in hoeverre de resultaten waardevol zijn voor het

beantwoorden van de probleemstelling.

4.2 Bevolkingsgegevens

De Bijlmer is onderdeel van Amsterdam Zuidoost. Amsterdam Zuidoost bestaat in de gemeentelijke statistiek uit de buurtcombinaties T92 tot T98. De Bijlmer vertegenwoordigt in deze indeling T93 en T94. In totaal wonen er per 1 januari 2010 46.683 mensen in de Bijlmer. Veel van deze mensen hebben een Surinaamse of andere niet-Westerse achtergrond (zie Figuur 3). In het historische overzicht van de Bijlmer kwam ter sprake dat de variëteit aan Afrikanen en de relatief massale aanwezigheid van Surinamers en Antillianen de Bijlmer zo uniek maakt binnen Nederland. Daarnaast valt het, ten opzichte van bijvoorbeeld de Utrechtse wijken Kanaleneiland en Overvecht, op dat er relatief gezien nauwelijks Turken en Marokkanen in deze achterstandsbuurt wonen. Tussen de situatie in 2005 en in 2010 zijn qua bevolkingssamenstelling nauwelijks verschillen. Het belangrijkste verschil is dat het aantal Westerse allochtonen in de wijk is toegenomen van 1638 naar 3596 (Dienst O&S, 2010 en 2006). Ook tussen 2001 en 2005 is er weinig veranderd (Dienst O&S, 2002 en 2006).

Figuur 3: Bevolkingssamenstelling Bijlmer (per 1 januari 2010)

Bron: Dienst O&S, 2010

Het totale aantal inwoners van de Bijlmer is de laatste decennia aan enige verandering onderhevig geweest (zie Tabel 1). Tussen 1985 en 1990 is nog een laatste deel van de "oude Bijlmer" gereed gekomen (Venserpolder). Daarom is er tussen die beide jaren een groot aantal nieuwe mensen in de wijk komen wonen. Ook is in die periode de gemiddelde woningbezetting toegenomen van 1,83 naar 2,21 personen (zie Figuur 4). Tussen 1995 en 2005 is, ten dele door continue fysieke ontwikkelingen in de Bijlmer, het aantal inwoners wat afgenomen.

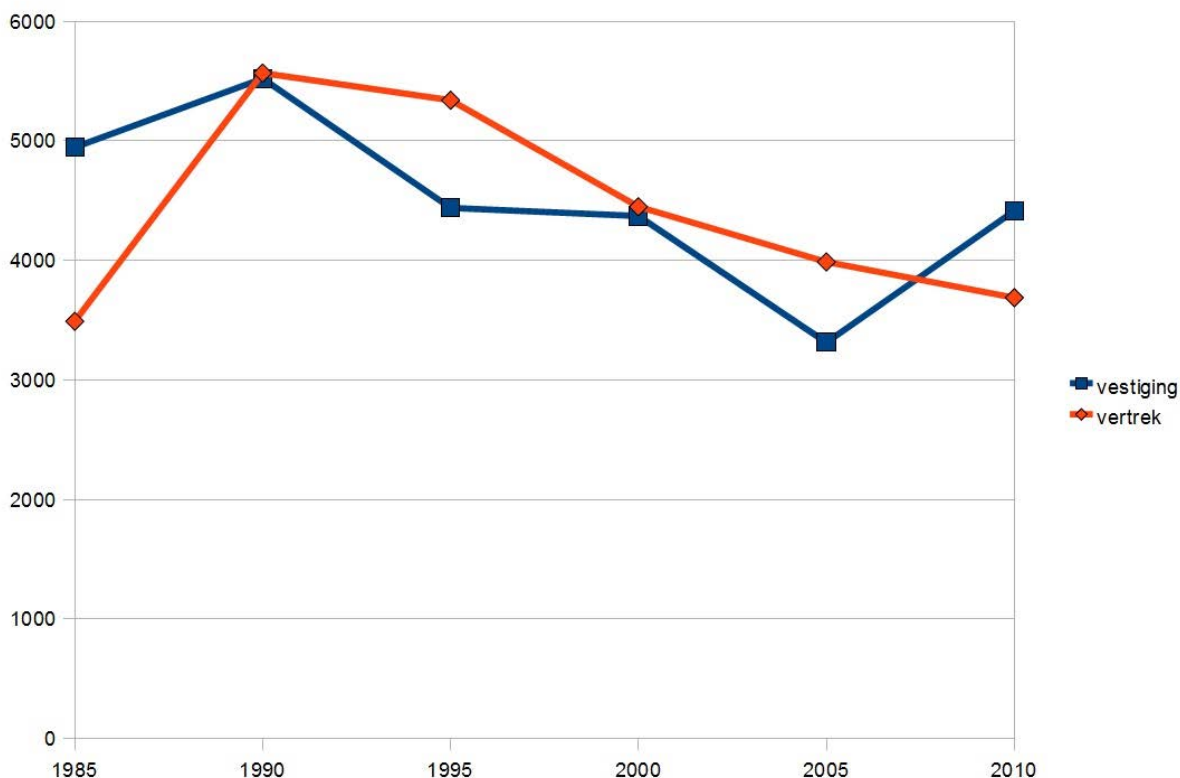
Tabel 1: Ontwikkeling inwonersaantal Bijlmer tussen 1985 en 2010

	1985	1990	1995	2000	2005	2010
inwoners	38813	51807	51585	48884	45584	46683

Bron: Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1985, p. 36; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1990, p. 432; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam 1995, p. 32; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 2000, p. 27; Dienst Onderzoek en Statistiek, 2011

De ontwikkeling van het aantal inwoners is niet te herleiden naar migratie van en naar de Bijlmer (zie Figuur 4). Zowel vestiging als vertrek lagen op hun hoogtepunt in 1990. Het vertrek lijkt (hier kan niet vanuit gegaan worden omdat slechts de cijfers van om de vijf jaar zijn gebruikt) tussen 1985 en 2010 een gestage daling te ondergaan (zie Figuur 4). Een goed teken voor de Bijlmer als wijk, meer mensen blijven voor de wijk behouden. Kortom, twintig jaar fysieke herstructurering heeft voor steeds minder migratie van en naar de Bijlmer gezorgd. Dit zou erop kunnen duiden dat mensen voelen dat er ruimte is om binnen de wijk een ontwikkeling door te maken (wooncarrière). Dit kan er weer op duiden dat de herstructurering een belangrijke positieve invloed heeft gehad op het sociale- en/of woonklimaat in de wijk.

Figuur 4: Migratie van en naar de Bijlmer (externe migratie)

Bron: Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1985, p. 36; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1990, p. 432; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam 1995, p. 36; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 2000, p. 29; Dienst Onderzoek en Statistiek, 2011

Van de bewoners van de Bijlmer is anno 2010 11% werkloos. Dit is ten opzichte van 2000 een sterke daling, toen was 18% van de inwoners van de Bijlmer werkloos (Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 2000, p. 29). Ten opzichte van 1990, toen 13,7% werkloos was, is de situatie in 2010 licht verbeterd (Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1990, p. 432 en 433). Bijna de helft van de bewoners werkt in loondienst, 18,58% van de mensen zit in de AOW (Dienst Onderzoek en Statistiek, 2011).

In de periode van 1994 tot 2009 zijn er weinig veranderingen waar te nemen aangaande de huishoudensamenstelling (Terpstra et al., 2011, p. 30) (zie Tabel 2). Ten opzichte van het Amsterdamse gemiddelde zijn er veel eenoudergezinnen, die waarschijnlijk in een relatief ongunstige sociaal-economische positie zitten (Terpstra et al., 2011, p. 30). Maar, zoals ook al beschreven aangaande de bevolkingsamenstelling, in de laatste 10 à 15 jaar is er weinig veranderd.

Tabel 2: Huishoudensamenstelling Bijlmer, percentage hoofdbewoners naar woningtype

	1994	1996	1998	2000	2002	2003	2005	2007	2009
echtpaar zonder kinderen	9	7	6	6	6	6	5	5	5
echtpaar met kinderen	12	11	10	9	9	9	9	9	9
eenoudergezinnen	14	17	19	19	20	20	20	21	20
alleenwonenden	35	38	39	38	38	38	38	38	37
alleenstaande en eenoudergezin	6	6	6	7	7	7	7	7	8
twee alleenstaanden	11	11	10	10	10	10	10	9	10
drie of meer alleenstaanden	4	3	3	4	4	4	4	4	4
overig	10	7	7	7	7	7	7	7	7
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Dienst O&S, 2011 in; Terpstra et al., 2011, p. 30

Het laatste te behandelen thema binnen de bevolkingsgegevens is de bevolkingsopbouw. In de periode tussen 1990 en 2010 is de bevolking in de Bijlmer enigszins verouderd (Terpstra et al., 2011, p. 28). Dit is ten dele te verklaren door het feit dat ruwweg de helft van de bewoners voor 2000 al in de Bijlmer woonde (WZS, 2010). Van die mensen die al voor 2000 in de Bijlmer woonden, is ongeveer de helft er na 1992 komen wonen. Met name de groep van 45-49 en 50-54 jarigen is anno 2010 veel sterker vertegenwoordigd dan in 1990 en 1995 het geval was (Gemeente Amsterdam, 1990; Gemeente Amsterdam, 1995; Terpstra et al., 2011, p. 28). Tot slot valt op te merken dat de Bijlmer in verhouding tot Amsterdam als geheel erg veel mensen onder de 24 herbergt (Terpstra et al., 2011, p. 28). Kortom, de gemiddelde leeftijd in de Bijlmer is de laatste twintig jaar wat hoger komen te liggen maar het is nog steeds een relatief jonge wijk. De bevolkingsopbouw, huishoudensamenstelling en bevolkingssamenstelling geven een indicatie van hoe de wijk opgebouwd is. Opvallende data op deze vlakken kunnen een reden zijn voor het specifieke sociale klimaat in de wijk.

4.3 Veranderingen ten aanzien van wonen

Aangaande de woningvoorraad in de vernieuwde Bijlmer zijn enkele duidelijke trends waarneembaar. Het aantal woningeigenaren is van 2361 naar 5121 gestegen tussen 2001 en 2009 (Dienst O&S, 2002 en 2010). Voor de onofficiële start van de vernieuwing in 1995 lag dit aantal nog een stuk lager. Door het gereedkomen van meer koopwoningen en de mogelijkheid voor sommige huurders om hun flats te kopen is het te verwachten dat dit aantal en daardoor het aandeel in de gehele woonvoorraad verder zal toenemen. Met name het aantal corporatiewoningen wordt bijna elk jaar minder. Ook het totaal aantal woningen in dit vernieuwingsgebied ligt ten opzichte van 1994 in 2009 een ruime tweeduizend woningen lager. De vernieuwingsstrategie leidt er zoals eerder vermeld toe dat er meer laagbouw gerealiseerd wordt ten koste van een deel van de bestaande hoogbouw. Een deel van de geplande nieuwe woningen moet nog gebouwd worden.

Afbeelding 9: Laagbouw in groene omgeving vernieuwde Bijlmer

Bron: Tinga, 2010

Deze trend is in de woningvoorraad van de totale Bijlmer merkbaar in absolute zin. Tussen 1995 en 2010 neemt het totale aantal woningen geleidelijk af (zie Tabel 3). De gemiddelde woningbezetting is tussen 2005 en 2010 weer wat gestegen maar daalde duidelijk tussen 1995 en 2005. Mogelijk herbergt de Bijlmer ten opzichte van 2005 in 2010 meer gezinnen met kinderen als gevolg van de gereed gekomen laagbouwprojecten. De woningvoorraad (aantal koopwoningen) en woningbezetting bieden een handvat aangaande de fysieke staat van de wijk. De veranderende huur/koop verhouding in de wijk kan leiden tot een veranderende bevolking. Dit kan weer gevolgen hebben voor het sociale klimaat. Als woningen steeds meer of minder bezet worden, kan dat leiden tot specifieke typen bewoners (gezinnen, alleenstaanden).

Tabel 3: Ontwikkeling woningvoorraad en woningbezetting Bijlmer

	1985	1990	1995	2000	2005	2010
woningvoorraad	21241	23500	23063	22864	22198	21748
gemiddelde woningbezetting	1,83	2,21	2,24	2,14	2,07	2,15

Bron: Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1985, p. 36; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 1990, p. 433; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam 1995, p. 32; Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 2000, p. 27; Dienst Onderzoek en Statistiek, 2011

Aangaande leegstand zijn er alleen data voor de hoogbouw in de Bijlmer. Sinds 1997 is het percentage leegstaande woningen zeer duidelijk gedaald voor de niet verbeterde hoogbouw (zie Tabel 4). De doelstelling van 2,5% als maximum is ruim gehaald (Terpstra et al., 2011, p. 82). De toegenomen leegstand in de wel verbeterde hoogbouw kan verklaard worden door expres leeg gehouden nieuwbouwwoningen, die waarschijnlijk vol gaan stromen als Kleiburg gesloopt gaat worden (Terpstra et al., 2011, p. 82). Veel leegstand

kan de wijk een onprettige en onveilige uitstaling geven.

Tabel 4: Leegstand hoogbouw

	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009
gemiddelde leegstand niet verbeterde hoogbouwwooningen exclusief renovatie	3,0	3,4	2,7	2,3	2,6	1,1	0,8
gemiddelde leegstand wel verbeterde hoogbouwwooningen/ nieuwbouwwooningen	1,3	1,1	1,2	0,9	1,6	1,3	2,0

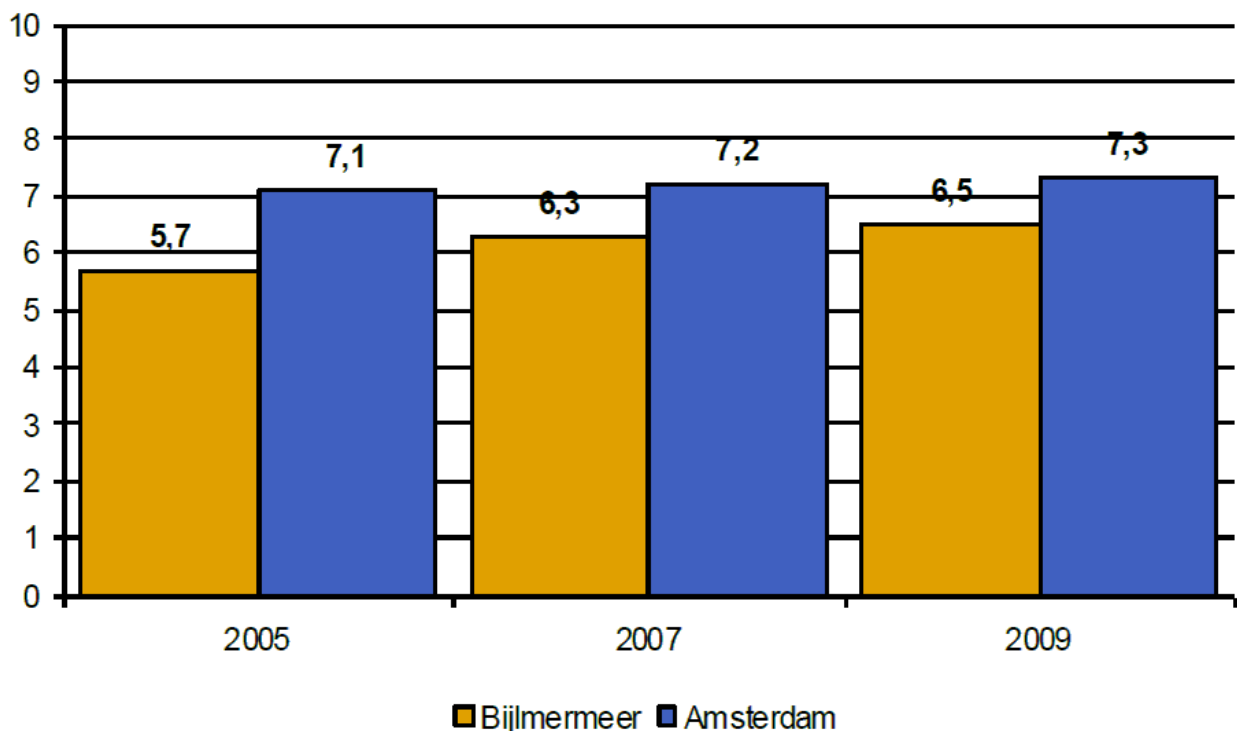
Bron: Rochdale, 2010 in; Terpstra et al., 2011, p. 82

4.4 Meningen van bewoners en de reputatie van de Bijlmer

Bewoners van de Bijlmer hebben middels het invullen van de enquête Wonen in Amsterdam en de enquête gekoppeld aan de Bijlmermonitor laten blijken wat ze door de jaren heen van de wijk vinden. In dit deel worden de voor sociaal klimaat en herstructurering relevante geachte antwoorden besproken. Daarnaast worden ook de reputatie en een korte politieke achtergrond belicht.

Het meest in het oog springend bij de waardering van de wijk door een bewoner is het rapportcijfer dat de buurt krijgt. Dit cijfer is in de periode van 2005 tot 2009 stijgende (zie Figuur 5). De Bijlmer als buurt om in te wonen wordt minder gewaardeerd dan het Amsterdamse gemiddelde, maar groeit wel gestaag richting dat niveau (zie Figuur 5). Deze opwaartse lijn wordt doorgezet in wat men vindt van hoe de buurt zich ontwikkelt.

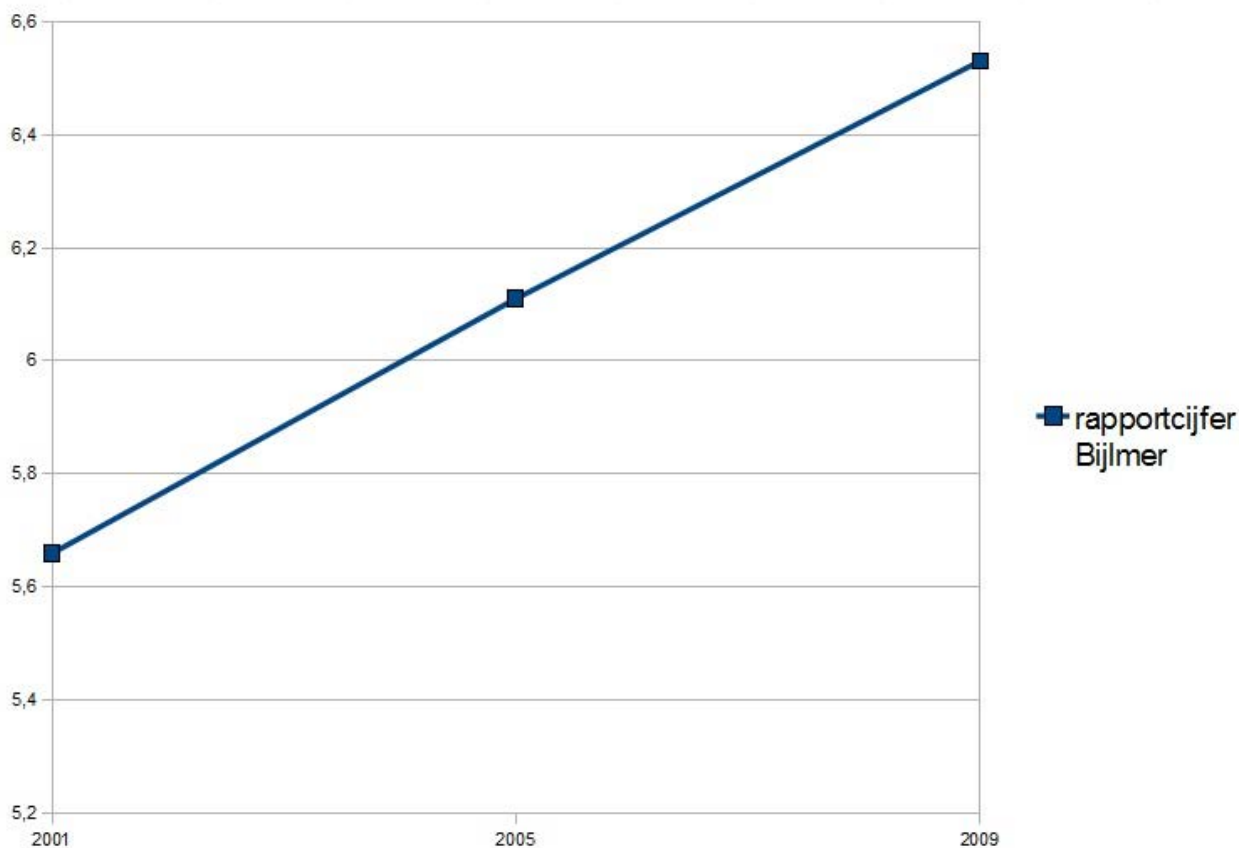
Figuur 5: Tevredenheid woonbuurt (in rapportcijfers)

Bron: Terpstra et al., 2011, p. 44 in WZS, 2010

In 2001 beoordelen de Bijlmerbewoners de ontwikkeling tot op dat moment met een 5,7 (zie Figuur 6). In 2001 stond er qua herstructurering ook nog veel te gebeuren en was de Bijlmer ten dele een bouwput. In 2005 beoordeelt men de verwachte ontwikkeling van de buurt met een 6,1 (zie Figuur 6). Men ziet de toekomst al een stuk zonniger in dan hoe men in 2001 naar het verleden keek. In 2009 wordt een rapportcijfer van 6,5 gegeven voor de te verwachten ontwikkelingen in de wijk in de jaren die komen (zie Figuur 6). Het rapportcijfer op de vraag "Voelt U zich thuis in uw buurt?" (1 is helemaal niet, 10 is zeer thuis) is onder Bijlmerbewoners een 7,2 (WZS, 2010). Opvallend is dat ruim 16% van de mensen die meededen aan deze enquête uit de Bijlmer het cijfer 10 gaven (WZS, 2010). Kortom, er is tussen 2001 en 2009 qua tevredenheid op dat moment, qua gevoel bij de toekomst en qua thuisgevoel onder de bewoners een steeds positiever gevoel ontstaan.

Figuur 6: Waardering bewoners voor de ontwikkeling van de Bijlmer (in rapportcijfers)

Bron: WZS, 2002; WZS, 2006; WZS, 2010

Na de waardering van de buurt als geheel, volgen enkele waarderingen die als aspecten van het sociale klimaat te categoriseren zijn. Te beginnen met het veiligheidsgevoel. Het gebrek hieraan, door onder andere leegstand, criminaliteit, illegaliteit en drugsoverlast, is een belangrijke reden geweest om te besluiten de wijk begin jaren '90 op grote schaal te gaan herstructureren. In de periode tussen 2001 en 2009 heeft dit veiligheidsgevoel een positieve ontwikkeling doorgemaakt (zie Tabel 5). Men is zich zowel overdag als 's

nachts veiliger gaan voelen. Een 6,1, gegeven voor het veiligheidsgevoel 's nachts in 2009, is zeker geen hoog cijfer maar wel interpreteerbaar als voldoende veilig. De Amsterdamse gemiddelden voor veiligheidsgevoel overdag en 's nachts zijn respectievelijk 8,1 en 7,0 voor 2009. Dat niveau ligt hoger de Bijlmer, maar de Bijlmer komt wel dichterbij het Amsterdamse niveau tussen 2001 en 2009 (WZS, 2002; WZS, 2006).

Tabel 5: Veiligheidsgevoel

	2001	2005	2009
overdag	6,5	7,3	7,6
's avonds	4,9	5,6	6,1

Bron: WZS, 2002; WZS, 2006; WZS, 2010

De ontwikkeling van de overlast in de Bijlmer, een andere mogelijke onprettigheid in een wijk, geeft een divers beeld. De drugsoverlast is tussen 1997 en 2009 enorm teruggelopen, in 1997 ervaarde 43% van de inwoners drugsoverlast, waar dat in 2009 nog maar 22% is (Terpstra et al., 2011, p. 61). Overlast door groepen jongeren ligt sinds 2003 wel op een beduidend hoger niveau dan in 1997 (Terpstra et al., 2011, p. 60). Men ervaart tussen 2009 en 2003 geleidelijk minder geluidsoverlast en overlast van omwonenden (Terpstra et al., 2011, p. 47). Daadwerkelijk melding maken van deze verschillende vormen van overlast doen bewoners weinig. Zo'n 70% van de mensen heeft de laatste twee jaar geen overlast gemeld, slecht 12,9% heeft in die periode meerdere keren melding gemaakt van overlast (WZS, 2009).

Tabel 6: Omgang tussen groepen van verschillende afkomsten en culturen

	2001	2005	2009
omgang tussen verschillende groepen	5,63	5,87	6,66

Bron: WZS, 2002; WZS, 2006; WZS, 2010

De Bijlmer heeft, zoals in Figuur 3 te zien en beschreven in de historische beschouwing van de wijk, een unieke mix van nationaliteiten en culturen. De manier waarop deze mix uitwerkt in omgang wordt door bewoners het laatste decennium steeds beter gewaardeerd (zie Tabel 6). Bij deze parameter is het, net als bij het veiligheidsgevoel, aannemelijk dat men in de jaren voor 2000 de omgang als duidelijk onvoldoende of in ieder geval als minder goed waardeerde. Het Amsterdamse gemiddelde aangaande deze omgang tussen verschillende groepen was in 2009 een 6,9. De Bijlmer komt dus erg dicht bij het Amsterdamse gemiddelde. Opvallend is dat de cijfers 6, 7 en 8 in de frequentieverdeling van de waardering vaak voorkomen, de meerderheid van de mensen is dus gematigd tot behoorlijk positief (WZS, 2010). 6,3% van de mensen geeft het cijfer 10, een deel van de bewoners ziet mensen van verschillende afkomsten dus optimaal samenleven.

Een belangrijke pijler voor het samenleven in een wijk is het aantal personen waarmee een individu vindt een belangrijk contact mee te hebben. Veel vrienden hebben in de wijk leidt tot een sterkere binding met de wijk. Het gemiddelde aantal personen dat de bewoners in de Bijlmer als zodanig

waardeerden was in 2009 7,7 (WZS, 2010). Het gemiddelde Amsterdamse peil was 7,3, men heeft iets meer van zijn/haar belangrijke contacten in de Bijlmer dan de gemiddelde Amsterdammer in zijn/haar wijk heeft (WZS, 2010).

Van 1997 tot 2007 antwoordt men steeds positiever op enkele stellingen aangaande sociale kwaliteit (zie Tabel 7). Met name het zich thuis voelen in de wijk en het idee in een gezellige en saamhorige wijk te wonen heeft een enorme groei doorgemaakt (zie Tabel 7). Een duidelijke aanwijzing voor een verbeterend sociaal klimaat. De data van 2009 zijn zeer waarschijnlijk niet kloppend en vormen een beeld dat niet strookt met andere indicatoren. Vandaar dat deze niet in het onderzoek worden opgenomen.

Tabel 7: Stellingen over sociale kwaliteit in de wijk (percentage positief)

	reactie	1997	1999	2003	2005	2007
mensen kennen elkaar nauwelijks in deze buurt	oneens	50	51	40	54	60
mensen gaan op een prettige manier met elkaar om	eens	61	59	74	72	75
ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid	eens	40	40	41	55	63
ik voel me thuis bij de mensen die in deze buurt wonen	eens	48	65	62	77	75

Bron: Terpstra et al., 2011, p. 49

Na aandacht voor de mening over de wijk als geheel en sociale parameters, volgt een deel over de waardering van de Bijlmer in de media, wat men zelf zou willen bijdragen aan verbetering en om te beginnen de mening van bewoners over het voorzieningen niveau in de Bijlmer. Erg weinig mensen zijn negatief over de inrichting van de woonomgeving. Rapportcijfers tussen de 1 en 4 op dat vlak komen erg weinig voor (WZS, 2010). Over de groenvoorzieningen in de wijk is men erg positief, zo'n 45% van de mensen geeft een 7 of een 8 en een kleine 10% zelfs een 10. De voorziening van openbaar vervoer scoort in de periode tussen 1997 en 2009 erg goed (Kleuver & Nauta, 2006, p. 41; Terpstra et al., 2011, p. 47). Zo is in 2005 bijvoorbeeld 92% van de geënquêteerden (heel) tevreden met het openbaar vervoer in de Bijlmer (Kleuver & Nauta, 2006, p. 41). Naast het openbaar vervoer scoren ook basisscholen en met name winkels in dezelfde periode prima (Kleuver & Nauta, 2006, p. 41; Terpstra et al., 2011, p. 47). Minder tevreden is men over speel- en jongerenvoorzieningen. Speelvoorzieningen krijgen bijvoorbeeld in 2007 slechts het cijfer 5,6, terwijl in de periode tussen 1997 en 2005 (ruim) minder dan de helft van de bewoners tevreden is met de voorzieningen voor jongeren (Kleuver & Nauta, 2006, p. 41; Terpstra et al., 2011, p. 47). Aangaande deze verschillende typen voorzieningen is tussen 1997 en het laatste meetpunt, 2009, een lichte tot duidelijke stijging van de waardering te zien. Het meest opvallend is de stijging in waardering voor het aanbod op het

gebied van basisonderwijs. Die waardering ligt vanaf 2007 zelfs hoger dan het Amsterdamse gemiddelde (Terpstra et al., 2011, p. 47). Tot slot is het opvallend dat bijna 10% van de bewoners de eigen woning (voorziening per huishouden) waardeert met het cijfer 10, en ditzelfde voor het cijfer 9 het geval is (WZS, 2010). Een aanzienlijk deel van de respondenten is anno 2009 dus extreem positief over de woning. Aan de andere kant van het spectrum geeft in een deel van de Bijlmer ruim 4% het cijfer 1 voor de woning, ook een opvallende statistiek (WZS, 2010).

Tabel 8: Ontwikkeling 1995-2009 oordeel over Bijlmer in krantenartikelen in procenten

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2002	2003	2005	2007	2009	gem.
heel positief	4	6	4	5	0	3	3	0	1	3	0	3
positief	24	19	15	29	15	16	18	15	14	16	26	19
neutraal	24	25	26	36	44	46	48	3	41	35	18	31
negatief	24	38	46	20	31	31	28	61	42	35	46	37
heel negatief	24	12	9	11	10	5	3	22	1	11	10	11
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Terpstra et al., 2011, p. 41

Kijkende naar krantenartikelen, is er volgens Terpstra et al. (p. 41) sprake van veelal negatieve artikelen. In 2009 wordt 46% van de artikelen over de Bijlmer aangemerkt als negatief. Dit is een van de hoogste percentages tussen 1995 en 2009 (zie Tabel 8). Tussen 1996 en 2007 heeft het aantal positieve krantenartikelen enigszins in een dal gezeten, maar in 2009 is de schrijvende pers weer een stuk positiever in artikelen waarin de Bijlmer langskomt. Opvallend is verder dat 2003 een ontzettend slecht jaar is. Vermoedelijk is de in april 2003 uitgezonden documentaire van Tegenlicht, *Bijlmer: The Rough Guide*, als onderdeel van de serie "Maakbaar Nederland" hier een belangrijke reden voor geweest. Zo concludeert de VPRO de inleiding tot deze documentaire: "Met deze blik achter de betonnen gevels toont Tegenlicht een wereld die geen maakbaarheid nodig heeft. Houvast in de vrijstaat laat een beeld zien van het gevecht dat de immigrant levert om zijn hoofd boven water te houden in een steeds intoleranter wordend klimaat" (VPRO, 2011). De documentaire toont enkele harde kanten van het leven in de Bijlmer.

Politiek gezien heeft de Bijlmer traditioneel een overwegend grote PvdA aanhang. Bijvoorbeeld in 1986, 1988 en 1990 waren ze bij verschillende verkiezingen de grootste partij (Gemeente Amsterdam, 1985, p. 37; Gemeente Amsterdam, 1990, p. 433). De Bijlmer lijkt, hoewel de informatie over uitslagen van verkiezingen de laatste jaren niet op wijk- en buurniveau gedocumenteerd is, een sprekende exponent van PvdA stad Amsterdam.

Tabel 9: Beoordeling betrokkenheid van buurtbewoners bij de Bijlmer

	2001	2005	2009
betrokkenheid buurtbewoners bij de wijk	5,08	5,24	5,8

Bron: WZS, 2002; WZS, 2006; WZS, 2010

Tot slot wordt de betrokkenheid van de buurtbewoners in de Bijlmer belicht. Op de vraag "Hoe beoordeelt u de betrokkenheid van de buurtbewoners bij de buurt?" is in de beantwoording in tegenstelling tot veel eerder besproken indicatoren sprake van een laag gemiddeld cijfer. In 2001 en 2005 is dit rapportcijfer zelfs onvoldoende, desalniettemin is er sprake van een opwaartse lijn (zie Tabel 9). Men vindt zichzelf en anderen gemiddeld niet erg betrokken in de wijk. Echter, bewoners blijken middels hun antwoorden in de enquête Wonen in Amsterdam in 2009 wel bereid en in staat om verscheidene zaken te doen om bij te dragen aan de wijk. Onderstaand een overzicht van enkele vaker voorkomende antwoorden van deze open vraag (WZS, 2010):

- activiteiten organiseren voor en met buurtbewoners/kinderen
- bezoeken buurtoverleg en inspraakavonden
- bijdragen aan veiligheid in de buurt
- betrokken zijn bij andere buurtbewoners
- de buurt proberen schoon te houden
- helpen het imago van de wijk te verbeteren
- vrijwilligerswerk doen
- bijdragen aan meer sociale controle

Bewoners hebben getuige dit overzicht gerichte ideeën over hoe zij kunnen en willen bijdragen aan verbetering van het sociale klimaat in de wijk. Die bereidheid is echter een impliciete toezegging op papier, de vraag blijft of men zich op korte termijn of in de verdere toekomst daadwerkelijk aan deze statements gaat houden.

4.5 Conclusie

Zoals in de historie van de Bijlmer beschreven, wordt in dit deel de diverse bevolkingssamenstelling met feiten gestaafd (zie Figuur 3). Surinamers en andere niet-Westerse allochtonen zijn sterker vertegenwoordigd dan autochtonen. Opvallend zijn qua statistieken over de wijk vooral de dalende externe migratie en de hoge bevolkingsdichtheid. Die dichtheid zal de komende jaren door de verdere vervanging van hoogbouw door laagbouw enigszins gaan afnemen. De daling van de externe migratie, in combinatie met positievere waarderingen van de wijk, is een goed teken voor de wijk. Het voedt de beleidsdoelstellingen van de gemeente Amsterdam, die graag binnen wijken bewoners een wooncarrière wil bieden.

De belangrijkste conclusie aan de hand van de beschikbare data is dat de waardering van de wijk in veel verschillende facetten positiever geworden is. In ieder geval tot 2007 waardeert men de volgende zaken beter ten opzichte van voorgaande jaren:

- de voorzieningen
- de sociale kwaliteit
- de betrokkenheid van anderen
- de omgang tussen verschillende nationaliteiten en culturen

- de toekomst van de wijk
- het veiligheidsgevoel overdag en 's nachts

De dip tussen 2007 en 2009 aangaande de waardering van verschillende aspecten van sociale kwaliteit geeft stof tot nadenken. In het empirische onderdeel worden mogelijke verklaringen volgens bewoners en gezaghebbenden ter tafel gebracht.

Het tradionele PvdA karakter van de wijk kan gevolgen hebben voor het externe imago van de wijk en daardoor leiden tot een influx van een specifiek soort mensen. Het stemgedrag van bewoners kan hiermee het sociale klimaat beïnvloeden, de PvdA stemmer is immers tot op zekere hoogte te typeren als een ander type persoon dan bijvoorbeeld de VVD stemmer. Met conclusies trekken op dit vlak dient echter erg voorzichtig te worden, gezien stemgedrag veranderlijk is en dé "standaard PvdA stemmer" niet bestaat.

Al met al dient deze analyse, zoals in de inleiding vermeldt, als een extra handvat voor de uitkomsten van het empirische deel. De uitgevoerde enquêtes hebben zeker (voorspellende) waarde. Maar selectieve respons, mogelijk verschillende interpretaties van vragen en becijfering door bewoners, belangen van de onderzoekers en mogelijk andere redenen lijkt het verstandig conclusies aangaande deze data slechts een ondersteunende rol te laten vertolken.

5 Methodologie empirisch onderzoek

5.1 Inleiding

In de volgende paragrafen volgt een beschrijving van de benadering van het empirische onderzoek. Zo wordt duidelijk hoe tot een antwoord wordt gekomen op de geformuleerde probleemstelling en deelvragen. De keuzes in het doen van het onderzoek worden verklaard, waardoor de lezer een beeld krijgt van hoe de uiteindelijke resultaten tot stand zijn gekomen.

5.2 Setting

Het empirisch onderzoek vindt plaats in de Bijlmer, een onderdeel van Stadsdeel Zuidoost. In de probleemstelling van dit onderzoek ligt de vraag besloten in hoeverre het sociale klimaat in de wijk is veranderd door de herstructurering die de wijk heeft ondergaan (en in een laatste fase nog steeds ondergaat). Omdat het sociale klimaat in de Bijlmer wordt opgebouwd door de mix van mensen die er wonen en van elders komen, is de wijk zelf de setting van het empirische veldwerk. Gezien het feit dat deze setting tussen 1995 en 2011 erg veel veranderingen heeft ondergaan, volgt een klein resumé van de belangrijkste veranderingen in de wijk in deze periode. Dit resumé is gebaseerd op het historische deel over de Bijlmer.

De vernieuwingsplannen van de Bijlmer werden in 1992 gepresenteerd. Drie jaar later, in 1995, wordt daadwerkelijk met de implementatie van de plannen begonnen. In de eerste jaren worden voetbalstadion Amsterdam ArenA en de naastgelegen ArenA boulevard opgeleverd. Tot 2000 worden een aantal projecten uitgevoerd, te weten de sloop van winkelcentrum Ganzenhoef, de sloop van flats de Geinwijk en Gerenstein, de renovatie van de honingraatflats Hoogoord, Kantershof, Hofgeest en Groeneveen, de oplevering van laagbouw wijk Vogeltjeswei en de verbouwing van metrostation Ganzenhoef. In die fase vond de herstructurering op basis van drie subgebieden plaats, te weten Ganzenhoef, Amsterdamse Poort en Kraaiennest. Vanaf het Finale Plan van Aanpak in 2002 wordt de vernieuwing meer integraal aangepakt. Ook wordt besloten veel meer hoogbouw te gaan slopen dan eerder gepland en te vervangen voor nieuwbouw. Concreet ziet de verandering in de wijk er als volgt uit:

- 7.500 nieuwe woningen (overgrote meerderheid laagbouw), 6.500 hoogbouw woningen gesloopt
- aandeel hoogbouw woningen van 95% naar 45% in de wijk
- aandeel sociale huurwoningen van 92% naar 55%
- zo'n 100.000m² nieuwe kantooruimte en veel extra voorzieningen
- creatie van voorzieningen als een appartementenhotel, ateliers, kinderopvang, speelvoorzieningen, sportvoorzieningen, welzijns -en onderwijsinstellingen, kleinschalige bedrijven voor (multiculturele) starters, kerken en moskeeën

Bepaalde gebieden binnen de wijk hebben in deze periode vanaf 1995 een

ontwikkeling doorgemaakt die erg belangrijk is voor de verandering van het wijkbeeld. De volgende projecten en deelgebieden worden eruit gelicht, waarbij ook de concrete veranderingen worden aangegeven:

- Winkelcentrum Amsterdamse Poort (1996); het winkelbestand, de functie van het centrum en de daarmee verbonden bedrijvigheid voor de wijk, de combinatie met station Bijlmer-Arena.
- Anton de Komplein; het daar aan gelegen Stadsdeelkantoor, de sportfaciliteit en politiebureau (2006 voor het eerst markt, vanaf 2004 "geopend", 2006 opening stadsdeelkantoor, sportvoorziening in 2008 en Bijlmertheater in 2009 klaar).
- Winkelcentrum Ganzenpoort, het naastgelegen metrostation Ganzenhoef en de in die zone gelegen sociale bedrijvigheid (2002 opening nieuw winkelcentrum, 2004 vernieuwing metrostation).
- Winkelcentrum Kraaiennest; daar is nog niet zo veel aan veranderd (parkeergarage wordt in 2012 gesloopt, over het naastgelegen Kleiburg is nog niet definitief besloten, in 2012 zal een nieuw winkelcentrum met woningen zuidelijker op de Karspeldreef gereed komen wat het oude zal gaan vervangen).
- De nieuwe laagbouw die aan de noord en westkant grenst aan Amsterdamse Poort en het Anton de Kom plein (oplevering Vogelteswei 1998, andere laagbouw kwam later).
- De grote nieuwe laagbouw zones in de E, G en K buurt die een duidelijk laagbouw-stempel op een groot deel van de wijk drukken (2000-2009)
- De K-flats (oa Kleiburg, Kikkenstein), H-flats (oa Hoogoord, Hakfort) en G-flats (oa Gooioord, Gravestein) die ten dele gerenoveerd zijn maar nog wel sterk het stempel van de "oude Bijlmer" dragen (1995-moet ten dele nog aan begonnen worden).

Getracht is in deze omschrijving concreet te maken wat er veranderd is in de Bijlmer, omdat deze fysieke ontwikkelingen de setting waarin het onderzoek gedaan wordt wezenlijk heeft veranderd. Door een indeling van bepaalde, al dan niet sterk veranderde gebieden te maken, is het mogelijk concretere vragen te stellen en hierdoor preciezere resultaten te bereiken.

5.3 Onderzoekseenheden

De eenheden van onderzoek zijn, zoals eerder vermeld, mensen die zich in de openbare ruimte begeven in de Bijlmer en daar ook wonen. Initiëel is gekozen twee groepen mensen te onderzoeken: mensen die in de laatste jaren in de Bijlmer zijn komen wonen en mensen die er al meer dan 15 jaar wonen. Dit onderscheid wordt in het uiteindelijke onderzoek minder duidelijk gemaakt, in de volgende paragrafen zal de achtergrond hiervan verder verduidelijkt worden. In het deel over de analyse van de kwantitatieve data kwam de unieke bevolkingssamenstelling van de Bijlmer aan bod. Getracht is de verschillende culturele groepen die de wijk rijk is te interviewen en te observeren, teneinde zo representatieve resultaten te kunnen presenteren en als gevolg daarvan waardevolle conclusies te kunnen trekken.

5.4 Design kwalitatief onderzoek

Naast de eerdere analyse van kwantitatieve data over de Bijlmer, is in dit deel sprake van kwalitatief onderzoek. Beide typen onderzoek hebben hun beperkingen, en door deze mix van methoden kunnen deze beperkingen deels worden gecompenseerd en wordt een completer beeld van de veranderingen in het sociale klimaat door de herstructurering geboden (Cresswell, 2003, p. 15).

Zoals bij de paragraaf over de onderzoekseenheden staat vermeld, worden aan de hand van twee groepen bewoners van de Bijlmer interviews afgenomen. De input die de respondenten geven, vormt de kern van het empirisch onderzoek.

Ten eerste wordt aan een groep mensen die weinig tijd heeft of niet langer dan 15 jaar in de Bijlmer woont vragen gesteld. Deze wijze van interviewen heeft een relatief ongedwongen karakter, waardoor men de mogelijkheid heeft vluchtig antwoord te geven op gestelde vragen. Er wordt wel gebruik gemaakt van een vragenlijst (zie bijlage). Qua respondenten kan gedacht worden aan een wijde variëteit aan bewoners (ook jongeren). Ten tweede wordt bij een aantal mensen dat al sinds 1995 in de Bijlmer woont een diepte interview afgenomen. In het deel over de setting van het onderzoek is duidelijk geworden dat bij bewoners die sinds 1995 in de Bijlmer wonen, overzicht kan bestaan over de belangrijkste veranderingen in de wijk en vooral ook de (voor hen persoonlijke) impact daarvan. Ook hierbij is sprake van een vragenlijst (zie bijlage) aan de hand waarvan gewerkt wordt. Deze interviews dienen in opzet langer te duren dan die van de eerder beschreven groep en zijn gewichtiger, omdat het te verwachten is dat deze personen door hun ervaringen in de wijk een beter beeld hebben van de ontwikkelingen van het sociale klimaat in de Bijlmer. Later zal aan bod komen waarom deze twee manieren en de opzet ervan niet realistisch bleken in de Bijlmer. Bij het interviewen van deze mensen geldt geen vastgesteld doel van een bepaald aantal interviews, er is tijdens het afnemen wel gestreefd naar het bereiken van een verzadigingsniveau.

Voor beide groepen geldt dat specifiek gekozen is om respondenten door middel van rondlopen in de wijk te benaderen. Door de vaak negatieve berichtgeving over de wijk (zie statistisch deel) is men in eerste instantie vaak huiverig richting onderzoekers, journalisten en camera's. Al rondlopende kan mensen zonder al te opdringerig te zijn uitgelegd worden waarom het goed is hun visie te horen. Het is hiermee een meer efficiënte en betere oplossing dan bijvoorbeeld de huizen langs te gaan (soms zullen mensen ook slecht Nederlands spreken). Bovendien is het huis waar je langs gaat nogal bepalend voor wat mensen gaan zeggen en zijn veel woningen voor onbekenden lastig te bereiken hoogbouwflats. Op straat iemand vragen stellen, zorgt voor respondenten met meer diverse achtergronden. Bovendien is het veiliger, prettiger en meer op basis van enthousiasme. Maar het belangrijkste is, dat interviewen op straat laagdrempeliger is. Gelet dient te worden op weglateffecten, dit wil zeggen dat de onderzoeker op zijn hoede dient te zijn voor het feit dat positieve danwel negatieve zaken expres niet worden verteld.

Kortom, door deze beide wijzen van onderzoek, en de mix van een ongedwongen karakter en een vaster stramien, wordt getracht interessante

input van de onderzoekseenheden te genereren.

Naast de interviews is er tijdens het onderzoek tijd besteed aan het bewegen door de gehele openbare ruimte als geheel. Een deel van het kwalitatieve onderzoek is hierdoor een micro-etnografie. Dit impliceert dat de onderzoeker in een bepaalde tijdspanne zich in een sociale setting bevindt, luistert en participeert in gesprekken, gedrag observeert, zich documenteert over de sociale groep en vragen stelt over dingen die voor de onderzoeker onduidelijk blijven na alleen te observeren (Bryman, 2008, p. 403). Hiermee leert de onderzoeker de cultuur en het gedrag van de groep te begrijpen en beschrijft hij dit proces en de uitkomsten vervolgens schriftelijk (Bryman, 2008, p. 403). In deze context is de sociale setting de openbare ruimte in de Bijlmer, waarbij het sociale klimaat van de groep (de inwoners van de Bijlmer) en met name de verandering daarin begrepen dient te worden. De documentatie over de groep en de omgeving is in de vorm van de historische beschouwing van de wijk en analyse van kwantitatieve data in de wijk opgebouwd. De onderzoeker heeft in deze micro-etnografie de rol van observant-als-participant. Dit wil zeggen dat de onderzoeker grotendeels interviewer is, maar ook observeert en participeert (Bryman, 2008, p. 410). Met participatie wordt in deze context alleen bedoeld dat de onderzoeker zich in de openbare ruimte bevindt en gebruik maakt van een deel van de faciliteiten. Hiermee is de afstand tussen de onderzoeker en de sociale groep relatief groot (Bryman, 2008, p. 411). Tijdens deze observaties zijn er, naast het opdoen van vele indrukken, foto's gemaakt van specifieke onderdelen van de wijk. Deze zullen, ten dele ter ondersteuning van de resultaten van het empirische onderzoek (en zijn indien relevant geplaatst in het deel over de historie van de Bijlmer), ingevoegd worden om een beeld te geven van ruimten en situaties die de wijk typeren of juist verrassend kunnen zijn. De foto's zijn, zoals Bryman het beschrijft; "an aide-mémoire in the course of fieldwork, in which context the images essentially become components of the ethnographer's field notes" (Bryman, 2008, p. 424).

5.5 Operationalisering

De respondenten worden na aangesproken te worden in de openbare ruimte vrijwillig geïnterviewd. De interviews zijn semi-gestructureerd, de vragenlijst is sturend maar er is ruimte om indien relevant zijpaden in te gaan (zie bijlage). De belangrijkste thema's die onderwerp van gesprek zijn:

- fysieke veranderingen van de wijk, ook in deelgebieden
- veranderingen in het sociale klimaat van de wijk
- veiligheid en drugsoverlast
- reputatie en identiteit
- opbouw van de netwerken in de wijk

Onder fysieke veranderingen in de wijk wordt de herstructurering die grotendeels tussen 1995 en 2011 heeft plaatsgevonden verstaan. De vraag in deze is met name hoe men vindt dat bepaalde deelgebieden (bijvoorbeeld winkelcentra) zich ontwikkeld hebben, wat men van de sloop van hoogbouw en

nieuwbouw van laagbouw vindt en in hoeverre dit gevolgen heeft voor de wijk. De deelgebieden zijn in het onderdeel over de setting verklaard, hieraan wordt in de resultaten systematisch aandacht besteedt.

Het thema veranderingen in het sociaal klimaat in de wijk impliceert in deze in hoeverre bewoners op sociaal gebied veranderingen in de wijk hebben waargenomen en welke groepen nieuw in de wijk zijn gekomen of zijn vertrokken in de loop der jaren.

De vraag aangaande veiligheid is met name of men een positieve danwel negatieve ontwikkeling signaleert. De argumentatie hierachter is daarnaast van belang. Eventuele drugsoverlast is een aspect van dit veiligheidsgevoel dat ook aan de orde komt.

Reputatie en identiteit heeft betrekking op hoe men zelf voelt dat de Bijlmer bijdraagt aan de individuele identiteit en in hoeverre men ervaart dat voor de eigen omgeving danwel de buitenwereld de (veranderende) reputatie van de Bijlmer van belang is.

In de interviews wordt teruggegrepen naar de met name de verschillende theoretische aspecten van het sociale klimaat, zoals terug te vinden in het conceptuele model (p. 28). Dit zijn de:

- veiligheid/onveiligheid en prettigheid/onprettigheid van de buurt
- verandering van de bevolkingssamenstelling
- verandering van de sociale netwerken
- verandering van de correctiemechanismen
- werking van de buurt- en selectie-effecten
- verandering van/naar 'salad bowl'/'melting pot'

De gestelde interviewvragen dienen laagdrempelig en daarmee voor de gemiddelde Bijlmerbewoner te volgen te blijven. Daarmee kunnen voor het ene aspect (bijvoorbeeld veiligheid/onveiligheid) meer concreet vragen gesteld worden dan voor het andere (bijvoorbeeld buurteffecten).

5.6 Wijze van analyse

De bedoeling van het verwerken van de data die volgt uit de meer diepgaande interviews met de tweede groep respondenten (die al langer dan 15 jaar in de wijk wonen) was in eerste instantie om deze te verwerken door ze te coderen. De interviews dienden in die situatie met een voicerecorder te worden opgenomen. In latere instantie dienden ze opnieuw beluisterd en gecodeerd te worden middels het gebruik van het programma MAXQDA. Zo kon de frequentie van bepaalde opmerkingen en tendensen in absolute zin verwerkt worden. Echter, bij het aanspreken van bewoners werd gestuit op een zeer groot wantrouwen ten opzichte van de hen benaderende onderzoeker. De achterliggende reden hiervan is geen onderzoeksdoel, vandaar dat hier niet in detail over gevraagd is of op ingegaan wordt. Maar zeer waarschijnlijk lijkt dat het verband houdt met het feit dat bewoners over het algemeen geen goed woord over hebben over de politiek, journalisten, camera's en mensen die foto's nemen. Bewoners wilden uiteindelijk, soms mits met fluwelen handschoenen tegemoet getreden, wel wat zeggen over hoe zij de

veranderingen in de Bijlmer tussen 1995 en 2011 ervaren. Echter, deze gesprekken opnemen op een voicerecorder zat er, ook na uitleggen dat het toch echt alleen voor wetenschappelijke doeleinden was, niet in. Daarom is de keuze gemaakt op basis van citaten en daaruit volgende vaker voorkomende uitspraken de resultaten uit te werken. Zo leek het realistisch om allerlei typen individuen te benaderen en aan te spreken. Anders zou het eventueel via enkele omwegen (zoals van tevoren een brief sturen) misschien alleen realistisch zijn geweest om mensen met hogere inkomens en eventueel hogere opleiding die in de koopwoningen aan de noordelijke en oostelijke randen van de Bijlmer wonen te spreken te krijgen.

In de resultaten, zoals zojuist beschreven tot stand gekomen, wordt door middel van citaten en verdere analyse van de antwoorden van de interviews getracht een koppeling te maken tussen wat in het theoretisch kader aan de orde is gekomen en de resultaten van de interviews. Daarnaast volgt een uitwerking van de mini-etnografie. Deze heeft een ondersteunende functie in de koppeling met de theorie. Door middel van deze verzamelde data ontstaat de mogelijkheid een antwoord te formuleren op de onderzochte probleemstelling en de deelvragen in de conclusie.

6 Resultaten

6.1 Inleiding

In de volgende paragrafen volgen de resultaten van het empirisch onderzoek. De thema's die tijdens de in de interviews gestelde vragen aan bod kwamen passeren systematisch de revue. Opmerkingen van bewoners zijn gerangschikt aan de hand van de vraag (het thema) die het meest matcht met het gegeven antwoord. Vaak is het wel zo dat citaten van bewoners aangaande de behandeling van meerdere thema's relevant is. Zo zegt het feit dat iemand zich erg thuis voelt in een bepaald deelgebied in de Bijlmer iets over dat deelgebied, maar ook over hoe men vindt dat wonen in de Bijlmer bijdraagt aan de eigen identiteit. Na rapportering van de resultaten van de interviews volgt als laatste onderdeel een verslag van de tijdens de micro-etnografie gedane waarnemingen. Dit geheel vormt de pijler voor de beantwoording van de onderzoeksvraag en de ondersteunende deelvragen.

Het aantal respondenten bij de interviews was 32. Zoals in de methodologie werd uiteengezet, was men lang niet altijd bereid om mee te werken: de non-respons is zo'n 50% geweest. Getracht is een selectie aan mensen te benaderen die min of meer in overeenkomst is met de bevolkingssamenstelling in de Bijlmer. Helaas was er vooral weinig welwillendheid om bij te dragen aan dit onderzoek bij mensen van Afrikaanse afkomst en in mindere mate bij mensen van Surinaamse en Antilliaanse afkomst. Het streven om een weerspiegeling te bieden van de bewonerssamenstelling van de Bijlmer in de respondenten is dus niet echt bewaarheid. Met name autochtone mannen die in de buurt komen van de pensioenleeftijd ofwel die al hebben bereikt waren wel bereid input te geven. De openingsvraag aan hen en de rest van de respondenten was wanneer en op grond waarvan men besloten heeft in de Bijlmer te gaan wonen. De resultaten volgen in de komende paragraaf.

6.2 Woonkeuze

Aangaande woonkeuze staat de vraag waarom, en in mindere mate wanneer, de respondenten in de Bijlmer zijn gaan wonen centraal. Het thema is voor de opbouw van het sociale klimaat relevant. De redenen die mensen hebben om in een wijk te gaan wonen en hoe lang ze al in die wijk wonen, kunnen impliciet duiden op een bepaalde mening over de mensen in de wijk en de wijk zelf. De voor dit thema meest belangrijke gestelde vraag was:

Wat bepaalde voor U de keuze om in de Bijlmer te wonen (en in hoeverre was het een bewuste keuze)?

Uit de antwoorden kwam naar voren dat de keuze om in de Bijlmer te gaan wonen vaak wel een bewuste was, maar in veel gevallen met name uit praktische overwegingen. Een greep uit de opmerkingen in deze context:

"Ik ben in de Bijlmer gaan wonen toen ie net "af" was, dat was toen een

goedkoop alternatief."

"Ik woon hier al 35 jaar, mijn vrouw wilde graag naar de stad verhuizen, maar ik wilde niet echt in de drukte wonen. Toen werd de Bijlmer de middenweg."

"We zijn hier komen wonen omdat mijn man en ik een baan in een Amsterdams ziekenhuis kregen. De Bijlmer was als enige wijk betaalbaar, en dus kozen we daarvoor zonder te weten hoe de Bijlmer als wijk was."

"Ik woon hier sinds 1973, toen leek de Bijlmer mijn vrouw en mij een mooie groene wijk om in te wonen."

"Eerst zag ik echt op tegen de Bijlmer als wijk met een nare reputatie, maar omdat er zoveel familie en vrienden hier wonen, ben ik toch hierheen verhuisd. Ik woon er nu al tien jaar met plezier."

"Ik ging in de Bijlmer wonen omdat het betaalbaar was."

"Ik woon al sinds dat ik begonnen ben met werken in de Bijlmer, toen kon ik net de huur van een goedkoop flatje in de Bijlmer betalen. Het was toen net af."

"We zijn hier een jaar of tien geleden komen wonen in de wat oudere laagbouw. We wilden graag weer in een grote stad in het westen gaan wonen, in een multiculturele omgeving."

"Ik kwam hier als kind met mijn ouders wonen."

Veel respondenten woonden al voor het vernieuwingsproces in de Bijlmer, zo kan aan de hand van de uitspraken geconcludeerd worden. Nu zijn ze ook wel enigszins op grond van hun leeftijd benaderd (zodat het waarschijnlijk was dat men al 15 jaar in de Bijlmer woonde), maar er is duidelijk een aantal mensen dat ondanks ofwel dankzij de talloze veranderingen die de wijk sinds het ontstaan heeft ondergaan, in de wijk is blijven wonen. Het feit dat de Bijlmer voor, tijdens en na de herstructurering betaalbaar/goedkoop is geweest, lijkt voor vrijwel alle respondenten een belangrijk argument geweest te zijn om in de wijk te gaan wonen. In een deel van die gevallen werd dit expliciet gezegd en in een ander deel van de gevallen lijkt dit een logische impliciete aanname. Kortom, de sociaal-economische positie van de respondenten was op het moment van beslissen om in de Bijlmer te gaan wonen van belang. Dat wil zeggen dat het feit dat veel mensen in de Bijlmer wonen samenhangt met hun financiën. Het is daarmee een belangrijk onderscheidbaar selectie-effect. Naast de betaalbaarheid gaven mensen regelmatig aan de groene openbare ruimte als een positief gegeven voor het maken van de woonkeuze voor de Bijlmer te beschouwen.

6.3 Fysieke ontwikkeling

Een belangrijk aspect van de onderzoeksvraag is de grootschalige herstructurering, die de woningvoorraad en de rest van het fysieke milieu aantoonbaar veranderd heeft. In deze is de vraag hoe bewoners deze fysieke ontwikkelingen hebben ervaren. De manier waarop men de fysieke veranderingen ervaart, kan een indicatie zijn voor hoe men de (mogelijkheid tot) ontwikkelingen binnen het sociale klimaat ervaart. Het is immers in het historische overzicht al duidelijk geworden dat de fysieke samenstelling en geschiedenis van de wijk een grote rol speelt voor de bevolkingssamenstelling van de wijk. Het fysieke heeft, direct of indirect, een duidelijke invloed op het sociale. Aan de respondenten is aangaande fysieke ontwikkeling de volgende vraag gesteld:

Kunt U aangeven wat voor U de belangrijkste veranderingen op fysiek vlak zijn geweest in de wijk?

In sommige gevallen noemden bewoners concrete, nieuw opgeleverde projecten. Hierbij valt te denken aan; *"het AMC terrein, de Hogeschool van Amsterdam, de ArenA, Amsterdamse Poort en alle nieuw laagbouw"*. Veel vaker vond men het lastig om specifieke projecten te noemen, maar had men wel een duidelijke mening over het hele herstructureringsproces. Het merendeel was positief, maar er was zeker ook negativiteit over de (achtergrond) van de herstructurering. Eerst een verslag van de positieve reacties:

"Nieuwbouw heeft de wijk beter gemaakt."

"De sloop van hoogbouw en het daarmee ruimte maken voor nieuwbouw heeft de wijk veel prettiger en overzichtelijker gemaakt. In de laagbouw kan je beter samenwonen, het maakt je minder anoniem."

"De fysieke verandering van de wijk maakt het een prettiger plek om te wonen en te winkelen."

"Met de vernieuwde Amsterdamse Poort en de verbetering van Ganzenpoort is het winkelaanbod veel beter geworden."

"De Bijlmer is mooi opgeknapt."

"Fysiek is er veel ten goede veranderd, daarvoor hulde aan het stadsdeel! De wijk is veel opener geworden, de pakhuizen (hoogbouwflats) met illegalen, drugsverslaafden en handeltjes zijn verdwenen of goed opgeknapt."

"Gelukkig is de Bijlmer geen bouwput meer, maar een mooie wijk die bijna af is."

"De fysieke ingrepen zijn goed geweest, het is vooral fijn dat er veel meer en

betere voorzieningen zijn gekomen."

"De galerijflats geven, zeker nu ze mooi gerenoveerd zijn, de wijk een uniek karakter."

Afbeelding 10: Restant van de oude hoogbouw waar nog de bekritiseerde geslotenheid aanwezig is

"De openbare ruimte in de wijk is net zoals vroeger prachtig."

"De Bijlmer is nu een prettige groene woonwijk geworden."

"De Bijlmer is veel opener geworden door de hoogbouw gedeeltelijk weg te halen, de wijk is daardoor veel minder somber geworden."

Eigenlijk waren de respondenten unaniem over het feit dat de wijk zich de laatste vijftien jaar fysiek positief ontwikkeld heeft. Vooral over het gedeeltelijk vervangen van hoogbouw woningen door laagbouw in de vorm van rijtjeshuizen is men positief. Ook in het voorzieningenniveau ziet men een positieve ontwikkeling die men waardeert. Er waren wel kritische kanttekeningen bij het gevoerde herstructureringsbeleid:

"Fysiek is de buurt een beetje een rommeltje geworden de laatste jaren, jammer, want binnen de Bijlmer waren er wel goede plannen."

"Helaas hebben vooral grote bouwbedrijven veel aan deze herstructurering verdiend, ik sluit zeker niet uit dat sommige politici hun graantje hebben meegepikt."

"Ik heb het stadsdeel een brief gestuurd om ze attent te maken op een plek die ze echt veel te rommelig hebben afgemaakt. Daar is totaal niet over nagedacht."

"Voor de herstructurering was er een duidelijke, misschien niet altijd even prettige, fysieke structuur. Nu moet je hier onderdoor, daar bovenlangs, daar kun je wel wandelen, daar niet."

"Ik vind dat er teveel geïnvesteerd is in hardware en te weinig in software, men had het beleid veel meer op de inwoners zelf moeten richten."

Deze kritische punten waren afkomstig van mensen die zichzelf voldoende bekend waren met de herstructurering achtten om een gegronde mening te geven. Het is niet uit te sluiten dat de andere respondenten ook hun nuances kenden aangaande de fysieke ontwikkeling, maar zij brachten dit in de gesprekken niet onder de aandacht.

6.4 Sociaal klimaat

De hoofdzaak in dit onderzoek is in hoeverre het sociale klimaat in de wijk veranderd is, als gevolg van de fysieke herstructurering. De over dit thema aan de geïnterviewden gestelde vraag is de volgende:

Kunt U aangeven wat voor U de belangrijkste veranderingen zijn geweest op sociaal vlak?

Bewoners hadden veel verschillende uitspraken over het sociale klimaat in de Bijlmer tussen het ontstaan van de wijk en de huidige situatie. In dit deel wordt alleen ingegaan op wat bewoners als veranderingen door de tijd heen zien. Voor de overige constatering, of voor veranderingen die specifiek met zaken als drugs, veiligheid en politiek te maken hebben, is in volgende delen aandacht. Verwant aan de sociale veranderingen zijn de veranderingen van de bevolkingssamenstelling. Als die samenstelling voor het gevoel van de bewoners veranderd is, heeft dat eventueel ook een invloed op het sociale klimaat. Alle inwoners van de Bijlmer bij elkaar bepalen immers het sociale klimaat. Aangaande de bevolkingssamenstelling is de volgende vraag gesteld:

Zijn er volgens U tussen 1995 en 2011 andere typen mensen (qua achtergrond, inkomen) in de Bijlmer komen wonen en/of is een specifieke groep vertrokken?

In dit deel over veranderingen op menselijk vlak wordt eerst een overzicht van de uitspraken over de bevolkingssamenstelling geboden:

"Er komen de laatste jaren helaas meer moslims naar de wijk, die veranderen de sfeer."

"In 1975 ongeveer woonden er alleen maar Surinamers en autochtonen. Sinds de Antillianen en later de Afrikanen in de wijk kwamen wonen, vertrokken de autochtonen die het multiculturele niet prettig vonden."

"De blanken in de wijk zouden eigenlijk subsidie moeten krijgen voor het feit dat ze in de Bijlmer wonen, zo'n grote minderheid zijn ze door de jaren heen gaan vormen. Dat kan soms erg onprettig zijn. Ten opzichte van vroeger wordt de wijk veel meer gedomineerd door slecht geïntegreerde Afrikanen. Daar komen er ook steeds meer van, voor mijn gevoel."

"Veel oudere blanken zijn vertrokken, jonge multiculturelen zijn gekomen."

"De laatste jaren valt het me op dat er steeds meer studenten in de wijk zijn komen wonen, dat vind ik leuk en het maakt de wijk prettiger."

Bewoners ervaren dat er in de loop der tijd andere groepen mensen in de wijk zijn komen wonen en met name oudere autochtonen de wijk hebben verlaten. Nu is er aandacht voor wat men met name tussen 1995 en 2011 als belangrijke sociale veranderingen in de wijk ziet:

"Al met al is de wijk op zich prima om in te wonen en alles bij elkaar beter geworden, maar het heeft nog steeds zijn lastige kanten. Je kunt tegenwoordig beter met allerlei mensen omgaan, maar sommige mensen blijven onbereikbaar."

"De mensen in de Bijlmer zijn niet veranderd. We leven alleen wel wat beter samen."

"In de afgelopen vijftien à twintig jaar is het sociale klimaat in de wijk zeker beter geworden. Het is prettiger wonen dan voor de herstructurering."

"De woningbouwvereniging is continu bezig te kijken hoe dingen beter kunnen, maar ze lijken de afgelopen jaren de grip wat te hebben verloren. Daarom is het hier minder prettig geworden."

"Mijn sociale contacten in de wijk zijn in de loop der jaren beter geworden. Mensen om mij heen zeggen hetzelfde."

"Mensen zijn door de jaren heen meer eigen netwerken binnen de wijk gaan vormen, maar van echte eenheid onder de Bijlmerbewoners is nooit sprake geweest."

"Al met al is het tussen 1995 en nu prettiger geworden om in de wijk te wonen. Waarom? Een enorme optelsom, maar vooral ook een gevoel, ik kan

het niet echt beschrijven."

De meeste mensen die geïnterviewd zijn, zien tussen 1995 en 2011 een matige tot duidelijke positieve ontwikkeling op sociaal vlak. Dit blijkt vooral ook uit hoe men denkt over de andere thema's, zoals veiligheid, hetgeen later aan de orde komt. In paragraaf 6.7 zal de omgang met burens en de manier waarop de sociale netwerken in de Bijlmer functioneren verder uitgelicht worden.

6.5 Scharnierpunten

De Bijlmer is, zo was te lezen in het historisch overzicht, sinds de eerste steen aan veel verschillende veranderingen onderhevig geweest. In deze historie kan beargumenteerd worden dat bepaalde momenten, in deze context scharnierpunten genoemd, mogelijk erg belangrijk zijn geweest en gevolgen hebben gehad voor de daarna volgende ontwikkelingen in de wijk. Aan bewoners is de volgende vraag gesteld:

"Zijn er belangrijke scharnierpunten geweest voor de ontwikkeling van de Bijlmer tussen 1992 en 2011?"

De respondenten vonden het over het algemeen lastig om een specifiek moment dat leidde tot veel verandering te kiezen. Inhakend op de eerdere vraag over de belangrijkste fysieke veranderingen, vond men vaak de hele herstructurering als geheel belangrijk. Eén exact moment werd er slechts door één persoon uitgepikt:

"De Bijlmerramp is voor de wijk een enorm drama geweest. We (de buurtbewoners) kwamen daardoor veel dichter bij elkaar. Door de ramp is noodgedwongen een deel van de hoogbouw gesloopt. Ook heeft de ramp ertoe geleid dat de Bijlmer veel meer onder een vergrootglas is komen te liggen. Sindsdien is de Bijlmer misschien wel de bekendste en meest beschreven stadswijk van Nederland geworden."

6.6 Inwoners

In het deel over sociale ontwikkelingen is gesignaleerd dat respondenten op sociaal vlak gemiddeld gezien een overwegend positieve ontwikkeling zien tussen 1995, en daarvoor, en 2011. Het thema van dit onderdeel is de omgang tussen en binnen de afkomsten en culturen die er in de wijk zijn. Aan bewoners is aangaande dit thema de volgende vraag gesteld:

Vormen de bewoners van de Bijlmer een eenheid (meer of minder in de loop der jaren), of blijft men erg binnen de eigen culturele/afkomst groep?

Het antwoord op hoe men de sociale structuren in de wijk ervaart, is een belangrijke indicatie voor hoe het sociale klimaat in de wijk is. In hoeverre men zich individualistisch gedraagt, binnen de eigen culturele/afkomst groep blijft of

een eenheid vormt leidt tot een bepaalde manier van vorming van sociale netwerken. In een situatie van volledige eenheid is het meer waarschijnlijk dat het aanpassingsvermogen van bewoners bestaat om op een wijze die getuigt van wederzijds begrip gedeelde normen en waarden na te leven, dan in de andere twee situaties. Kortom, de netwerken en gemeenschappen vormen een basis. Het stellen van de vraag aan de bewoners leverde de volgende antwoorden op:

"Het is erg lastig om goed contact te maken of onderhouden met een groot deel van de mensen van verschillende afkomsten in de wijk. Het verschil in achtergrond en referentiekader is te groot."

"De multiculturele samenstelling van de Bijlmer en de manier waarop mensen ermee omgaan verschilt enorm. Ik vind het fantastisch, maar er zijn ook mensen die er veel minder aansluiting bij hebben."

"De bewoners vormen zeker geen eenheid. En omdat ik mensen met allerlei achtergronden ken, kan ik dat met veel zekerheid zeggen."

"Surinamers hier zijn redelijk op zichzelf, altijd al geweest. De Afrikanen klitten meer samen, dat zijn hechte gemeenschappen. Negen van de tien Afrikanen zijn dom en niet opgeleid, daarom hebben ze ook alleen maar contacten binnen hun eigen groep. Men vormt niet meer of minder een eenheid tussen 1995 en nu."

Afbeelding 11: Vestiging van de Ghanese gemeenschap in de Bijlmer/Nederland

"Als je goed met elkaar kunt opschieten is dat super, maar anders doe je gewoon je eigen ding en val je elkaar niet lastig. Zo gaan we in de Bijlmer met elkaar om."

"Groepen van verschillende Afrikaanse afkomsten hebben allemaal hun eigen kerkje, ik heb er veel gezien omdat ze me uitnodigen om eens te komen kijken (respondent is een autochtone man, Joeri Zandvliet (JZ))."

"Het contact tussen blank en zwart kan heel warm zijn. Ik kreeg van een Afrikaanse vriend van een vriend gelijk een hand (respondent is autochtoon, JZ), dat onthou ik! Dat doen blanken onder elkaar meestal niet."

"Je hebt in de wijk alle vrijheid, een eenheid is het zeker niet. Het trekt daarom bijzondere en creatieve mensen aan de laatste jaren."

"Surinamers kregen daar (in hun thuisland, JZ) al Nederlands op school, dat zorgt ervoor dat je veel beter en prettiger met ze kan communiceren."

"Het maakt het wonen voor mij hier enorm prettig dat ik goed met allerlei groepen mensen kan opschieten. Want het is wel een verdeelde boel hier voor de rest."

"Het is lastig om met alle soorten Afrikanen samen te leven, men spreekt en schrijft slecht Nederlands en is niet erg bereid tot integreren."

"Er is veel afstandelijkheid tussen mensen die verschillend zijn in de Bijlmer. Dat betekent niet dat de mensen elkaar niet respecteren, hoor."

"Surinamers zijn makkelijker om mee te leven dan Afrikanen (aldus een autochtoon, JZ)."

"Blank of zwart is een belangrijk onderscheid in de wijk, dat zie je aan alles. Deze splitsing zorgt voor een unieke sociale situatie, men heeft zijn eigen netwerk."

"De mensen hier vormen absoluut geen eenheid. Mensen leven op zichzelf of binnen hun eigen groep."

De respondenten geven aan dat alle bewoners in de Bijlmer samen geen eenheid vormen. De Bijlmer is geen 'melting pot', waarin alle aanwezige culturen één zijn geworden. Met name Afrikanen vormen hun eigen groepen, vaak per nationaliteit. Er zijn mensen die met mensen van allerlei achtergronden goed op kunnen schieten, maar er zijn ook respondenten die veel afstandelijkheid zien en relatief gezien op zichzelf leven. Er is een duidelijk onderscheid in het gedrag van Surinamers/Antillianen, autochtonen en Afrikanen. Men geeft aan geen ontwikkelingen te zien richting enerzijds meer eenheid en anderzijds meer verdeeldheid. Kortom, de wijk is een 'salad bowl'. De bewoners zijn gehecht aan hun eigen cultuur en vormen eigen groepen.

6.7 Omgang met buren

Nadat in kaart is gebracht in hoeverre de Bijlmer qua inwoners een eenheid is of dat er juist verdeeldheid heerst, volgen in dit deel de resultaten op lokale schaal. De relatie met de buren komt ter sprake. De volgende vragen werden in de interviews over dit thema gesteld:

Kun je op de buren en omgeving rekenen en elkaar waar nodig ergens op aanspreken of is er sprake van een lastige omgang met buurtbewoners?

Kunt U elkaar als buurtbewoner corrigeren en is hier door de jaren heen een trend in te zien?

De antwoorden op deze vragen vormen een belangrijke basis voor het antwoord op de vraag in hoeverre er sprake is van wederzijds begrip en in hoeverre mensen gecorrigeerd (kunnen) worden op hun gedrag. Het sociale klimaat in de wijk wordt zo, in combinatie met eerdere en volgende waardevolle parameters, blootgelegd. Met name de vraag of corrigeren door de jaren beter of minder goed mogelijk is, vormt een essentiële component in het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Er volgt een overzicht van de gegeven antwoorden op de beide, enigszins overlappende, gestelde vragen aan de bewoners:

"Ik heb goede contacten met mijn buren."

"ik heb een fijn contact met mijn buren, er zijn nooit problemen en we doen regelmatig dingen samen. Ik kan ze zeker op dingen aanspreken, maar dat is nog nooit nodig geweest."

"Mijn contact met de buren is erg goed. We komen samen in actie als er eventuele problemen zijn en durven elkaar op dingen aan te spreken."

"We hebben een prima contact met de buren. We lopen zeker niet elkaars deur plat, maar wij vinden het het belangrijkste dat we op elkaar kunnen rekenen. En dat gevoel is er. Onze directe buren links zijn een leuk Spaans/Frans homostel. Het valt ons sowieso op dat er veel homo's in de Bijlmer wonen."

"Mijn buren zijn Russisch, we hebben elkaars sleutel, helpen elkaar en groeten elkaar op allerlei tijdstippen op de dag."

"Ik woon in een flat met alleen maar Afrikanen, we gaan prettig met elkaar om (respondent is oorspronkelijk Duits, JZ)."

"Mede door taalbarrières gaan dingen verkeerd in de wijk. Zo gooide een vrouw lege flessen maar ergens bij onze parkeerplaats neer. Toen ik haar wilde corrigeren bleek dat ze zowel geen Nederlands als Engels verstond. Dan houdt het op. Ik heb verder wel een goed contact met mijn buren, maar die zijn Nederlands en Surinaams, dat is een stuk makkelijker in de omgang."

"In mijn portiek slaan mensen die hun sleutel kwijt zijn, sommige zijn verslaafden, vaak hun eigen ruiten in. Dat is onprettig, want die mensen schakelen niet, zoals het zou moeten, de corporatie in. Ze doen waar ze zelf zin in hebben."

"Onze contacten met de burens zijn door de jaren heen beter geworden. We hebben in de laatste jaren melding gemaakt van gezinnen en ouderen in de flat waardoor thuiszorg en andere instanties zijn langsgekomen. Daar waren serieuze problemen, ze waren ook dankbaar dat we dat deden want ze wisten zelf niet hoe ze dingen moesten regelen."

"Met jonge kinderen zou ik niet in de Bijlmer willen wonen, er zijn teveel hangjongeren. Als kind/jongere kun je toch veel betere dingen met je tijd doen dan rondhangen?"

"Soms heb ik contact met mijn burens, maar het is vaak moeilijk om elkaar ergens op aan te spreken. Er zijn veel mensen die er een rommeltje van maken. Bij incidenten laat men het hoe het is, waardoor er geen oplossing ontstaat."

"Ik zit met alleen maar blanken in de buurtcommissie (zelf ook blank, JZ). Eigenlijk is dat natuurlijk niet goed, want we zijn hier in de flat in de minderheid."

"De jongere mensen in mijn flat denken de wijsheid in pacht te hebben, heel vervelend. Het ligt enorm aan wat voor burens je hebt, of je op ze kan rekenen."

Samenvattend geven veel respondenten aan goede contacten te hebben met de burens. Een aantal respondenten geeft aan dat het mogelijk is elkaar te corrigeren en dat er sprake is van wederzijds vertrouwen tussen burens of dat men elkaar zelfs helpt. Enkele respondenten geven aan dat het moeilijk is om grip te hebben op wat de burens doen en wat er in de portiek gebeurt. Mensen luisteren niet of trekken zich niets aan van de wensen van anderen. De respondenten vonden het meestal lastig om aan te geven of er een positieve danwel negatieve ontwikkeling zit in de omgang met de buurtbewoners.

Er dienen bij deze opmerkingen, waaruit blijkt dat men over het algemeen goede contacten heeft met de burens, wel enkele nuances gemaakt te worden. Ten eerste kan het zo zijn dat men tegenover de interviewer graag een sociaal wenselijk antwoord geeft, waardoor het door de respondent gegeven beeld niet altijd een reële weergave van de werkelijkheid is. Daarnaast kan het zo zijn dat doordat er een bepaalde groep mensen bereid was antwoord te geven op de vragen, dit ook leidt tot een specifiek soort antwoorden. Die gegeven antwoorden geven mogelijk slechts een beeld van hoe een deel van de inwoners met de burens en de omgeving om het huis omgaat. Het geven van sociaal wenselijke antwoorden kan tenslotte een probleem zijn. Ook is het feit dat de niet voor de bevolkingssamenstelling

representatief zijnde geïnterviewde groep is potentiëel problematisch voor het komen tot een representatieve conclusie en beantwoording van de hoofdvraag.

6.8 Veiligheid en drugsoverlast

De Bijlmer heeft het imago een onveilige wijk te zijn. In de analyse van kwantitatieve data was te zien dat bewoners zich door de jaren heen zowel overdag als 's nachts veiliger zijn gaan voelen. Een van de belangrijke redenen voor onveiligheid, zo leert een blik op berichten van verschillende media, is drugsoverlast. In dit deel plaatsen bewoners de gegeven cijfers en berichten in perspectief. Hoe men de ontwikkeling van het niveau van veiligheid in de buurt ervaart is van belang voor het sociale klimaat. Immers, leven binnen bepaalde waarden en normen die leiden tot wederzijds begrip en verstandhouding, is een belangrijke voorwaarde voor een goed functionerend sociaal klimaat. Indien men elkaar niet op onprettig gedrag, waar crimineel gedrag en gebruik en dealen van drugs in de openbare ruimte onder valt, kan corrigeren, zorgt dit voor een minder goed sociaal klimaat.

Ten eerste een overzicht van de meningen over de veiligheid in het algemeen, daarna is er aandacht voor drugsoverlast. Veiligheid komt als onderdeel in de volgende vragen terug in de interviews:

Hebben fysieke en sociale ontwikkelingen de wijk veranderd op het gebied van veiligheid en woontevredenheid?

Is er volgens U een trend richting veiligheid/onveiligheid en prettigheid/onprettigheid?

Reacties aangaande de ontwikkeling van de veiligheid waren als volgt, te beginnen met de positieve:

"Ik voel me altijd prettig en veilig in de wijk, maar er is wel sprake van een licht stijgende lijn."

"De wijk is veel veiliger geworden, je ziet meer politie op straat. Het is niet meer zoals vroeger zo dat ik als ik door de wijk loop continu achter me kijk om te checken of ik niet ergens te pakken genomen wordt."

"De wijk is de laatste vijftien jaar veel veiliger geworden. Ik heb me altijd veilig genoeg gevoeld, maar het idee dat je het zeg maar tussen 1985 en 2000 niet daadwerkelijk was, en nu zeker wel, is heel fijn."

"Als je de mensen een beetje kent en 's avonds binnen blijft is de Bijlmer altijd al een hele veilige wijk geweest."

"Ik loop 's avonds net zo graag met een tientje als met een miljoen op zak door de wijk, dat was vroeger wel wat minder zo."

"De wijk is tussen 1995 en nu veel veiliger geworden, elke flat heeft zijn eigen

agent en portiekwacht gekregen, zaken kunnen nu efficiënt gemeld worden en als er tegenwoordig wat is, is het snel opgelost. Zowel overdag als 's nachts vind ik het als vrouw tegenwoordig prima om door de wijk te wandelen, vroeger was ik 's nachts veel meer op mijn hoede. Maar ik moest wel, door mijn werk, en durfde het op zich wel aan."

"Ik voel me altijd prettig en veilig in de wijk, maar ik denk dat dat ook erg zit in de opvoeding. Ik hoor vaak van anderen dat ze zich wel met regelmaat geïntimideerd voelen."

"Vroeger was het 's avonds uit het raam kijken naar knokken en soms zelfs schietpartijen, nu zit ik rustig achter de televisie en is er weinig meer te beleven."

"Ik voel me hier altijd prettig en veilig, ik zou ook wel zeggen dat de wijk veiliger geworden is. Als er iets gebeurt dan kijk ik de andere kant op, ik zal nooit de politie bellen."

Er waren ook meer dan voldoende negatieve reacties of mensen die een neerwaartse spiraal aangaande veiligheid signaleerden. Daarnaast was in deel, zij het met veel kritische kanttekeningen, gematigd positief:

"Veiligheid? Tsjja, waar ben je nog veilig tegenwoordig?"

"Ik woon hier al 27 jaar, de wijk is alleen maar slechter geworden. De wijk is niet zo veilig meer tegenwoordig, je moet uitkijken, voor je het weet worden je zakken gerold."

"Volgens mij zit 80-90% van de mensen in Zuidoost bij de sociale dienst. Dat maakt de wijk onprettig, de mensen komen op andere manieren aan hun geld."

"'s Nachts is het een stuk minder veilig dan overdag, al was dat vroeger nog wat erger."

"De wijk is sinds ik er in 1973 woon steeds meer op achteruit gegaan. Het begon met overvallen en chantage van buurtwinkels en de melkboer. Tegenwoordig is het schieten, zakken rollen, steekpartijen enzovoort."

"Je ziet in het straatbeeld onveilige uitwassen, zoals mensen die je weleens wat ziet stelen. Ook komt mijn dochter hier nooit meer, die is eens in een parkeergarage overvallen en beroofd. Er zijn daarnaast nog steeds vrij veel woninginbraken, al heb ik het gevoel dat dat wel minder is geworden."

"Het is veiliger geworden in de wijk, maar een ongeluk blijft hier in een klein hoekje zitten. Je kan zo beroofd, neergeschoten of wat dan ook worden, het is een kwestie van afkloppen voor me tot nu toe. Er is te weinig budget bij de politie. En de incidenten houden niet op, omdat je je niet mag verdedigen en

er te mild gestraft wordt."

Aangaande drugsoverlast zijn de volgende twee vragen aan de respondenten gesteld:

Hoe is de rol van drugsoverlast door de tijd heen (ten dele naar aanleiding van diverse krantenartikelen)?

Wat is de rol van drugsoverlast in de wijk (en drukt dit een duidelijk stempel op de wijk bij dag en/of bij nacht)?

Ook op het gebied van drugsproblematiek ziet men over het algemeen in de loop der jaren een (lichte) verbetering. Er volgt een overzicht van de meningen, die vaak niet volledig positief zijn, maar een genuanceerd karakter hebben:

"Drugsoverlast is nooit echt een issue geweest, bovendien is de situatie in de Bijlmer gelijk aan de situatie in de rest van Amsterdam qua drugs."

"Ik ondervind nog steeds overlast van junks, maar het is wel minder geworden."

"Drugsoverlast is tussen 1995 en 2011 enorm veel minder geworden."

"In het centrum van Amsterdam is veel meer drugsoverlast dan hier. Als mensen hier dingen buiten roken/snuiven/spuiten dan vraag ik ze om naar binnen te gaan, dat gebeurt dan ook wel."

"De hoogbouw leidde, en leidt nog steeds, tot enorm veel overlast. Junks gebruikten op de gangen en in de trappenhuizen, er werd in de flats gedeald, mensen lieten hun vuilnis slingeren en het trappenhuis functioneerde als openbaar toilet. Nu is er in de hoogbouw nog steeds wel problematiek, maar door portiekwachters en betere elektronische beveiliging kunnen junks en dealers veel minder makkelijk de flats binnenkomen en hun gang gaan. Bij de laagbouw is dealen veel lastiger, dat gebeurt dan ook nauwelijks. Kortom, de herstructurering heeft drugsoverlast in de wijk sterk doen verminderen."

"De wijk is in de laatste jaren veiliger geworden, met name 's nachts. Vroeger moest ik zorgen dat ik voor het donker bij mijn flat was, want 's avonds werd het trappenhuis door junks bezet en kwam je er gewoon niet langs. Erg vervelend, nu met flatwachten en meer politie gebeurt dit niet meer."

Samenvattend kan gesteld worden dat de veiligheid in de wijk is toegenomen. Het slopen en, indien in stand gehouden, het beter beveiligen en controleren van de hoogbouw heeft geleid tot minder drugsproblematiek, zo geeft een aantal respondenten aan. Enkele geïnterviewden voelen zich overdag en 's nachts niet veilig, maar het merendeel voelt zich in ieder geval anno 2011 overdag erg veilig in de wijk.

6.9 Amsterdamse Poort

Aan bewoners is aangaande de fysieke herstructurering specifiek gevraagd naar de ontwikkeling van de volgende deelgebieden: Amsterdamse Poort, Anton de Komplein, Ganzenpoort/Ganzenhoef, Kraaiennest, de laagbouw die direct aan Amsterdamse Poort en het Anton de Komplein grenst, de laagbouwzone in de E, G en K-buurt en de hoogbouw in de K, H en G-buurt. Over veel van deze gebieden konden bewoners niet veel, of slechts zeer algemene input geven. Wel bleek dat Amsterdamse Poort echt het gezicht is van de Bijlmer. Er komen veel mensen van buiten de Bijlmer en het heeft de grootte (en enigszins subjectief gezien ook de allure) van een winkelcentrum van een middelgrote Nederlandse stad (zie afbeelding 12). Het centrum is, zoals eerder te lezen viel, in zijn huidige staat in 1996 opgeleverd en is hiermee een van de eerste "nieuwe" projecten die hun stempel op de veranderingen in de wijk drukken. Aan respondenten werd de volgende vraag over Amsterdamse Poort gesteld:

"Wat vindt U van Amsterdamse Poort en heeft dat winkelgebied een invloed gehad op de wijk?"

De geïnterviewden waren de volgende meningen toegedaan:

"Amsterdamse Poort heeft de wijk veel meer karakter gegeven. Ik woon met veel plezier boven de winkels en ik heb het gevoel in het centrum van een bloeiende stad te wonen."

"Ik kom uit Diemen en fiets hier vaak naartoe, om lekker op het pleintje te zitten. Dit plein (een van de centrale pleinen van Amsterdamse Poort, JZ) is echt een ontmoetingsplek."

"Ik kom speciaal regelmatig uit het centrum van de stad naar Amsterdamse Poort, hier voel ik me thuis en denk ik weer terug aan waar ik vandaan kom."

"Amsterdamse Poort is ontgroeit alleen de wijkfunctie."

"Amsterdamse Poort is mooi opgeknapt, jammer dat de huren te hoog zijn voor wat sommige winkels kunnen betalen (er is sprake van enige leegstand, JZ)."

"Amsterdamse Poort heeft alle winkels die ik zoek, veel supermarkten, goede Afrikaanse, Surinaamse en Antilliaanse producten en gezellige plekken om een kopje thee of koffie te drinken."

"Amsterdamse Poort is enorm verbeterd in 1996 ten opzichte van wat het daarvoor was. Tussen 1996 en nu is het nog beter en gezelliger geworden. Ik zit hier nu vaak en kom allerlei mensen tegen, zeker als het mooi weer is kom ik ontzettend graag in Amsterdamse Poort."

Afbeelding 12: De entree vanuit de stationskant van Amsterdamse Poort

"De Bijlmer heeft geloof ik inwoners uit 104 verschillende landen. Dat komt allemaal samen in Amsterdamse Poort, daarom voel ik me in de Bijlmer en met name als ik in Amsterdamse Poort ben meer thuis dan in de rest van Nederland."

Uit de gedane uitspraken kan geconcludeerd worden dat Amsterdamse Poort waarschijnlijk voor veel mensen een belangrijke ontmoetingsplek is. Daarnaast voelen veel respondenten zich erg thuis in dit winkelcentrum. Veel respondenten zien Amsterdamse Poort als het centrum van de Bijlmer. Omdat er ook mensen van buiten de wijk naar Amsterdamse Poort komen om te winkelen en om de sfeer op te snuiven, lijkt de opmerking dat "Amsterdamse Poort de wijkfunctie ontgroeit is" gerechtvaardigd.

6.10 Anton de Komplein

Het Anton de Komplein bestaat sinds 2004, zo viel in het methodologische deel te lezen. Op maandagen en donderdagen is er markt op dit plein, tevens zijn er soms speciale activiteiten. De respondenten kregen aangaande het Anton de Komplein de volgende vraag gesteld:

"Wat vindt U van het Anton de Komplein en de daaraan gelegen voorzieningen, hoe vindt U dit ten opzichte van hoe het daarvoor was?"

Men had aangaande deze vraag de volgende zaken op te merken:

"Vroeger was waar nu het Anton de Komplein ligt nog een grasveld. Ik vind het erg mooi geworden. Nu is daar, naast de markt, soms ook een kermis. Dat vind ik leuk, het is alleen jammer dat de kermis er altijd maar kort is omdat de maandag- en donderdagmarkt altijd doorgaan. Ook zijn er op het plein soms multiculturele festivals. Het plein heeft zich dus van niks naar iets moois ontwikkeld, maar er kan nog meer gebeuren op een betere manier."

Afbeelding 13: Het stadsdeelkantoor van Zuidoost gelegen aan het Anton de Komplein

"Ik vind het Anton de Komplein op zich mooi, maar ik zou graag zien dat ze meer voor bewoners wat toevoegende voorzieningen aan de randen van het plan maakten."

"Het is op maandag en donderdag op de markt op het Anton de Komplein een uitzondering als ik iemand Nederlands hoor praten, dan kijk ik even om. Ik kom wel graag op de markt en ik vind het plein een toegevoegde waarde voor

de Bijlmer."

Al met al valt aan de hand van de, ten dele zojuist uitgelichte, antwoorden van de respondenten te concluderen dat men de ontwikkeling van het Anton de Komplein als een van de positieve aspecten van de herstructurering ziet. Men waardeert in veel gevallen de markt, de activiteiten en de voorzieningen, maar er is ruimte voor verbetering.

6.11 Ganzenhoef/Ganzenpoort

In de gesprekken met de bewoners van de Bijlmer kwam de ontwikkeling van winkelcentrum Ganzenpoort en metrostation Ganzenhoef weinig concreet ter sprake. Vaak had men eerder in het interview al aangegeven dat de voorzieningen in de wijk, waaronder het openbaar vervoer en de winkelcentra vallen, in zijn algemeenheid verbeterd zijn (zie afbeelding 14).

Afbeelding 14: Het opgeknapte metrostation Ganzenhoef (met een meer open karakter dan voorheen)

Kortom, dit gebied valt voor de bewoners onder de algemene verbeteringen die de wijk heeft ondergaan door de fysieke herstructurering. Daarnaast zijn ook veel van de bezoekers van winkelcentrum Ganzenpoort en metrostation

Ganzenhoef van Surinaamse/Antilliaanse en Afrikaanse afkomst. Het viel, zoals eerder vermeld, erg tegen om meer dan zeer algemene uitspraken aan hen te ontlokken, als ze al bereid waren om aan het onderzoek mee te werken.

6.12 Kraaiennest

Aan winkelcentrum Kraaiennest is tot op heden in het herstructureringsproces van de Bijlmer voorbij gegaan (zie afbeelding 15). Echter, het centrum zal in 2012 gesloopt worden en door een winkelstraat iets zuidelijker aan de Karspeldreef vervangen worden. Aan bewoners is over Kraaiennest de volgende vraag gesteld:

Wat vindt U van winkelcentrum Kraaiennest en hoe staat U tegenover de komende sloop hiervan (hoe vindt U dat het winkelcentrum zich door de tijd heen ontwikkeld heeft)?

Afbeelding 15: Winkelcentrum Kraaiennest en de rommelige parkeerplaats

Weinig respondenten hadden een mening over de winkelcentrum Kraaiennest. Men vond het vaak een goede zaak dat het centrum gesloopt gaat worden, maar veel meer dan dat kon de meerderheid van de bewoners niet vertellen. Bovendien is Kraaiennest een winkelcentrum met een sterke Afrikaanse vertegenwoordiging (winkelbestand, winkelend publiek, sfeer).

Zoals eerder werd vermeld, waren weinig Afrikanen bereid of in staat tot medewerking met het onderzoek, hetgeen mede de informatie over Kraaiennest beperkt maakt. Dit is wat respondenten er wel over te zeggen hadden:

"Kraaiennest is het hart van de Bijlmer, ontzettend jammer dat ze het nu gaan slopen."

"Wij komen alleen voor de markt naar Kraaiennest (vanuit Almere, JZ), het is een leuke markt en er heerst een ontzettend goede sfeer."

"Kraaiennest is het domein van Afrikanen, Surinamers en Antillianen, daarom voel ik me er enorm thuis."

"Kraaiennest is lekker warm in de winter, zo overdekt. Jammer dat het gesloopt gaat worden."

"Ik voelde me nooit helemaal prettig en veilig in Kraaiennest. Nu kom ik er niet meer. Dat het gesloopt gaat worden vind ik dus prima."

6.13 Verandering in de hoogbouw en de laagbouw

De respondenten bleven in hun antwoorden vaak erg algemeen, zoals eerder is vermeld. Dit kwam tot uiting in de vragen aangaande de veranderingen in de laagbouw direct grenzend aan Amsterdamse Poort en het Anton de Komplein, de laagbouwzone in de E, G en K-buurt en de hoogbouw in de K, H en G-buurt. De resultaten van deze drie geïdentificeerde deelgebieden die gemeenschappelijk in dit deel besproken worden, zijn beperkt door de algemene antwoorden. In het deel over de fysieke ontwikkelingen is al ter sprake gekomen dat men diverse positieve gevolgen ziet van het slopen en in sommige gevallen opknappen van hoogbouwflats en het vervangen van de gesloopte laagbouw door hoogbouw. Veel mensen vonden dat het de wijk opener en vrolijker maakte en tevens wat toevoegde aan de veiligheid in de wijk. Terugkerend naar de in dit deel te bespreken deelgebieden, zijn de volgende vragen aan de mensen die mee wilden werken aan het onderzoek gesteld:

Hoe vindt U de veranderingen in het gebied rondom Amsterdamse Poort aan de noord- en westkant (nu heel veel moderne laagbouwwoningen)?

Wat vindt U van de laagbouw in de E, G en K buurt, die delen van de wijken hebben doen veranderen naar een echte laagbouwwijk?

Wat vindt U van de ontwikkeling van flats als Kikkenstein, Hoogoord en Gravestein en wat vindt U in van deze typische honingraat Bijlmerflats (wilt U dat ze blijven of gesloopt worden, Kleiburg-discussie)?

Hier volgt een verzameling van citaten over deze gebieden, waarbij de eerste

twee symbool staan voor de geherstructureerde Bijlmer, en de hoogbouwflats (hetzij soms vernieuwd) symbool staan voor de Bijlmer van voor het vernieuwingsproces (zie afbeelding 16):

"De Bijlmer is door alle sloop en nieuwbouw meer een gewone laagbouwwijk geworden. Eigenlijk vind ik dat wel jammer. De wijk is nu niet meer zo uniek en lijkt meer op een gewone Nederlandse VINEX-wijk."

"Ik vind de hoogbouwflats, zeker nu een groot aantal gerenoveerd zijn, nog erg mooi. Sommige flats die verpauperd zijn, zoals Kleiburg, mogen ze van mij zeker slopen."

Afbeelding 16: De hoogbouwflats (linksboven), de nieuwbouw in de E, G en K-buurt (linksonder en rechtsboven) en de nieuwe laagbouw in Vogeltjeswei (rechtsonder)

"Wij vinden de laagbouw erg mooi. Het is alleen jammer dat het vaak niet betaalbaar is voor mensen met lage inkomens of een uitkering. Daarom krijgen veel mensen het hier moeilijk. De flats brachten zo hun probleempjes met zich mee, maar ze waren wel goedkoop. Ze hadden de nieuwbouw voor dezelfde prijzen moeten verhuren."

"Mijn hoogbouwflat biedt, sinds de renovatie, de mogelijkheid om te wonen

zonder door anderen gestoord te worden. Nu woon ik er mooi en heb ik een prachtig uitzicht. Ze moeten echt niet alle hoogbouwflats gaan slopen, dat lijkt me zonde."

"Ik woon sinds kort in de Dadelpalmstraat, dat is in de K-buurt. Ik voel me hier erg thuis, het voelt alsof ik buiten de stad in een wijk vol gezinnen woon. Maar als ik ga wandelen door de wijk zie je gelijk Kleiburg en dan weet je weer dat je in een grote stad bent. Die mix is mooi maar ook een beetje raar."

Kortom, zowel bij de nieuwe laagbouw als bij de (gerenoveerde) hoogbouw zijn er mensen met verschillende meningen. In de volgende delen die meer over het sociale klimaat in de wijk gaan, worden de meningen over de Bijlmer als fysieke leefomgeving meer in context geplaatst.

6.14 Politiek

In dit deel van het overzicht van de resultaten staat de mening van respondenten over het beleid dat voor de Bijlmer gevoerd wordt centraal. De volgende vraag is aan hen gesteld:

Al deze maatregelen zijn beleid, zou U het ook zo gedaan hebben en wat is Uw indruk van hoe de politiek met de Bijlmer omgaat?

Deze vraag was een vervolgvraag op in hoeverre de fysieke veranderingen de wijk beter maken om er in te leven. In één geval is al eerder aan de het goede beleid van het stadsdeel gerefereerd aangaande de fysieke herstructurering. Het is mogelijk dat andere bewoners die de fysieke veranderingen als positief ervaren daarbij ook impliciet bedoelen dat de beleidsmakers en politici met hun beslissingen voor de Bijlmer goed werk geleverd hebben. Een respondent plaatste, zo werd ook in het deel over fysieke veranderingen gemeld, enkele negatieve kanttekeningen bij het gevoerde beleid en verdacht politici ervan van de herstructurering geprofiteerd te hebben.

In sommige gevallen, zoals in het volgende stuk met uitspraken van bewoners aangaande de politiek naar voren komt, gaat men voorbij aan het wijkbeleid en de gemeentelijke politiek in de antwoorden. Er wordt dan een mening gegeven over de (nationale) politiek in het algemeen of zaken die zijdelings met beleid te maken hebben. Respondenten lieten aangaande deze vraag het volgende optekenen:

"Er is hier een -als de overheid het niet doet, doen we het zelf wel-mentaliteit. En ja, de politiek schiet nogal eens tekort, kan mooie beloften niet waarmaken."

"De politiek bakt er niks van, zowel hier in de Bijlmer als landelijk. Ze luisteren niet naar de mensen. De politiek en de media zijn twee handen op één buik, dat maakt het erger."

"Ik weet weinig van de lokale politiek. En als ik al amper kenis heb van de

lokale politiek (respondent is een maatschappelijk betrokken autochtone vrouw, JZ), dan denk ik dat heel weinig mensen in de wijk er iets van weten. Ze zouden zich beter aan de mensen kunnen presenteren."

"De Polen en de Roemenen die in de wijk zijn komen wonen worden in Nederland veel beter behandeld dan de Afrikanen toen zij hier kwamen. Dat voelt voor Afrikanen onprettig. De politici hadden beter met de Afrikaanse immigranten om moeten gaan, nu hebben zij geen goed woord over voor de Nederlandse politiek."

"Cohen (oud-burgemeester Job Cohen van de PvdA, JZ) had grote praatjes maar deed weinig voor de mensen en liet zich niet in de wijk zien, Van der Laan (de huidige PvdA burgemeester, JZ) wel! Ik vind dat politici vaak in de wijken moeten komen, anders hebben ze geen idee wat er speelt en doen ze maar wat. Dat merk je aan het kabinet nu, die doen maar waar ze zin in hebben."

Concluderend kan gesteld worden dat de respondenten de lokale/gemeentelijke en de landelijke politiek veel verschillende dingen verwijten. Er zou aan de hand van de gedane uitspraken gesteld kunnen worden dat de afstand tussen de politici en de bewoners groot is. Met name de uitspraak van de autochtone vrouw die deel uitmaakt van een bewonerscommissie over haar onbekendheid met de lokale politiek, geeft stof tot nadenken. Een goede wisselwerking tussen de bewoners van de Bijlmer en de politiek op stadsdeelniveau lijkt immers een belangrijk uitgangspunt.

6.15 Reputatie en identiteit

De Bijlmer heeft in de hoofden van iedereen die in meer of mindere mate met de wijk bekend is een bepaalde reputatie. Zo was een belangrijke beweegreden van de onderzoeker in deze scriptie het achterliggende idee dat wijken als Kanaleneiland en Overvecht niet erg "goed" zijn, maar dat de Bijlmer een veel steviger problematiek kende. De enige wijk in Nederland die met recht ghetto genoemd zou kunnen worden. Of hier nu een kern van waarheid in zit of niet, feit is dat de Bijlmer een bepaalde negatieve reputatie had en in meer of mindere mate nog steeds heeft. Aan bewoners is de volgende vraag gesteld:

Hoe voelt U zich over de (veranderende) reputatie van de wijk (voelt U zich gestigmatiseerd)?

Verwant aan de reputatie van de wijk is de vraag in hoeverre men zijn/haar identiteit ontleent aan het wonen in de Bijlmer. Want als mensen, zoals al eerder te lezen was, aangeven zich in de Bijlmer binnen Nederland met afstand het meest thuis te voelen, behandelt men de reputatie van de wijk op een bepaalde manier. Men negeert bijvoorbeeld de reputatie, of probeert juist pro-actief tegenover buitenstaanders de reputatie te verbeteren. Kortom, in hoeverre ontleent men een identiteit aan wonen in de Bijlmer en hoe gaat men

daar tegenover de buitenwereld mee om? De volgende vragen waren aangaande identiteit in de vragenlijst opgenomen:

Vindt U dat bewoner van de Bijlmer zijn iets is wat U maakt tot wat U bent?

Maakt voor het meedraaien in de maatschappij uit dat U in de Bijlmer woont (tegenover werkgevers, familie en vrienden, rest van Nederland)?

Men vond het vaak lastig antwoord te geven op deze vragen. Desalniettemin was het wel van belang deze vragen te stellen, omdat de manier waarop men tegen de reputatie en het gevoel wat men over de wijk heeft aankijkt veel kan zeggen over hoe men het sociale klimaat in de wijk ervaart. Het lijkt raadzaam niet alleen de antwoorden op deze vragen als maatstaf te nemen, maar ook de opmerkingen over hoe enorm thuis men zich (binnen de eigen gemeenschap) voelt, mee te wegen. De drie verschillende vragen leidden uiteindelijk tot de volgende antwoorden:

"De wijk is steeds gezelliger, veiliger en mooier geworden. Nu werk ik er ook. In vijftien jaar is het geworden tot een wijk waar ik alles heb wat ik wil en nodig heb. Ik voel me een echte Bijlmerbewoner."

"Voor de buitenwereld maakt het uit dat ik in de Bijlmer woon, niet voor mezelf."

"Mijn zoon verklaart me voor gek dat ik hier woon, terwijl hij hier toch al een aantal keer op bezoek is geweest. Ik vertel hem dat de wijk beter wordt, maar hij voelt denk ik aan zijn omgeving aan dat naar de Bijlmer gaan sociaal ongewenst is."

"Of ik identiteit ontleen aan het wonen in de Bijlmer? Ik heb hier mijn sociale netwerk en ik woon hier graag, maar dat is het dan ook wel, hoor."

"De reputatie van de wijk is altijd al slecht geweest en dat vind ik ook wel terecht."

"Ik heb schijt aan wat mensen van de Bijlmer vinden. Maar ik denk dat ik doordoor minder contacten buiten de wijk heb dan als ik ergens anders zou wonen. Mijn vrienden buiten de wijk weten wel dat het hier allemaal niet zo slecht meer is, de rest van de wereld steek ik geen energie in."

"De reputatie van de wijk is door de hele herstructurering wel sterk verbeterd, zo ervaar ik het."

"Een Surinaamse vriendin zei laatst, jammer dat er de laatste tijd zoveel "hoofddoekjes" (moslims, JZ) naar onze wijk komen. Dat "onze wijk" vind ik enorm veelzeggend."

"Mijn broer en andere mensen uit mijn kennissenkring die in andere delen van

Nederland wonen komen met regelmaat een weekendje logeren. Ze komen hier graag voor het multiculturele. Mijn broer vindt de vrouwen hier erg mooi en komt hier voor de unieke sfeer."

"Het is soms nodig om mensen die ik buiten de wijk ontmoet uit te leggen hoe het in de Bijlmer is, want er bestaan veel onjuiste vooroordelen."

Men geeft, al beschouwende, met regelmaat aan dat in de Bijlmer wonen iets is wat men maakt tot wat men is. Respondenten vonden het lastig een ontwikkeling aan te geven in de reputatie van de wijk. Men maakte wel duidelijk de indruk niet al te veel te geven om oordelen over de Bijlmer van buitenaf. Sommige mensen wilden wel graag het beeld van anderen over de wijk verbeteren, maar de meesten concentreerden zich op zichzelf.

6.16 Activiteiten

In de uitvoering van de plannen van de herstructurering wordt duidelijk dat er flink geïnvesteerd is in recreatiemogelijkheden in de wijk. Er zijn een nieuwe atletiekbaan, nieuwe voetbalvelden, een Bijlmertheater, fitnessfaciliteiten, publieke tennisbanen, een golfterreintje, nieuwe speelplaatsen, het Bijlmerbad en nog enkele andere zaken in de wijk gekomen. Ook gaven bewoners al eerder aan dat multiculturele activiteiten op het Anton de Komplein en de markten bij Kraaiennest en bij het Anton de Komplein leuke toegevoegde waarde aan de sfeer in de wijk geven. Bewoners is over activiteiten in de Bijlmer de volgende vraag gesteld:

Tot wat voor dingen leidt deze unieke groep bewoners in de Bijlmer (festivals, hiphopcultuur, lekker eten, lastige situaties, moeilijke communicatie, leuke activiteiten)?

Bij het beantwoorden van deze vraag kwamen bewoners vaak niet verder dan enkele algemeenheden. In eerdere delen is al vaker aangegeven dat men het voorzieningenniveau verbeterd vindt, soms met een kritische kanttekening dat het niveau zeker voor verbetering vatbaar is. Er zou daaruit verondersteld kunnen worden dat omdat het voorzieningenniveau verbeterd is, er ook meer ruimte is voor leuke en bindende activiteiten. Onderstaand een overzicht van hoe men in expliciete bewoordingen tegenover activiteiten in de wijk staat:

"Het Kwakoe-toernooi en het bijbehorende festival is ontzettend leuk. Het was vroeger alleen voor een deel van de mensen in de wijk, nu is en voelt iedereen zich er welkom. Verder vind ik dat er in de wijk veel te weinig activiteiten zijn, daar kan veel meer mee gedaan worden."

"Er is sinds een paar jaar een Hindoestaans festival in de wijk, hoewel ik totdat ik er was geweest onbekend was met de cultuur, vond ik het een erg warm en sfeervol evenement."

"Ik weet niet goed wat er zich qua activiteiten buiten mijn sociale netwerk

afspeelt."

"Ik kom heel graag naar allerlei feesten en activiteiten. Als je mensen uit allerlei culturen kent, dan weet je ook dat er heel veel leuke dingen zijn die in de Bijlmer gebeuren. Er zou zeker meer kunnen, dat wel. Door verbouwing is het Kwakoe-festival er helaas al een paar jaar niet, dat was echt leuk altijd. Naar de activiteiten die er zijn komen altijd mensen van allerlei culturen, alleen de moslims komen niet. Dit maakt de Bijlmer voor mij zo gezellig!"

Vaak kwam het gesprek met de bewoners niet zo ver dat er over de activiteiten in de wijk, een iets minder centraal staand onderwerp in het onderzoek, werd gepraat. Indien het wel gebeurde, waren de opmerkingen vaak niet erg specifiek. Uit de gemaakte opmerkingen komt naar voren dat een deel van de mensen niet erg bekend is met de activiteiten in de wijk. Maar, als men ermee bekend is, vindt men het vaak van toegevoegde waarde en geeft men aan dat meer activiteiten in de wijk gezien kunnen worden als iets positiefs. Ook worden de activiteiten die er zijn door het zeer schaarse aantal respondenten dat hier iets over te zeggen had als bindend ervaren.

6.17 Mini-etnografie

Na het bieden van een overzicht van de resultaten van de interviews, volgt in dit deel een verslag van het in een bepaalde tijdspanne aanwezig zijn in de Bijlmer. Met name aan de hand van gedane observaties wordt een beschrijving gegeven van de belangrijkste bevindingen. Deze observaties hebben een ondersteunende functie in het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen. Er dient echter voorzichtig omgegaan te worden met het trekken van conclusies uit deze observaties.

Naast de observerende kant van de micro-etnografie volgt eerst wat meer achtergrond bij het ontstaan van de gedane interviews. Het werd gedurende rondlopen in de Bijlmer (Bims, Bimma of Bijlmertje voor ingewijden) duidelijk dat rondlopen met een blocnote en mensen aanspreken meerdere effecten heeft. Het leidde veelal tot reacties als; "geen tijd", "ik ben toch veel te druk, chef", "ik wil niks kopen", "liever niet", "geen zin in" of gewoon simpelweg negeren of nee schudden. Als bewoners dan wel bereid waren wat te zeggen, was de eerste reactie vaak een dergelijke; "ik luister, maar als je vraag me niet bevalt geef ik geen antwoord", "ik ben niet de juiste persoon om dit te vragen" of andere vormen van excuses.

De indruk ontstond enigszins dat veel mensen in de wijk relatief onbekend zijn met wetenschap en mensen die wetenschappelijk onderzoek verrichten. In die context zou men de onderzoeker aan kunnen zien voor een verkoper en op grond daarvan geneigd zijn niet op het verzoek om mee te werken aan een interview in te gaan. In de situatie dat mensen uiteindelijk vragen gingen beantwoorden, meden ze ook in een deel van de gevallen oogcontact en bleek een zekere afstandelijkheid uit de lichaamshouding. Uit deze reacties blijkt een hoge mate van afstandelijkheid. Men heeft een bepaalde vorm van wantrouwen bij mensen waardoor ze aangesproken worden. In andere vormen komt dit wantrouwen bijvoorbeeld ook in het onderdeel over politiek en het feit

dat men zich zo thuis voelt in alleen de Bijlmer aan de orde. De gangbare norm lijkt in de Bijlmer dat als je elkaar niet kent en vaak ook als je elkaar wel kent, een - bemoei je met je eigen zaken – normaal is. Zo werd eerder al een bewoner geciteerd die zei dat als er in zijn buurt iets gebeurde (crimineel gedrag), hij de andere kant op keek en zeker niet de politie belde. Er is al met al sprake van afstandelijkheid tussen bewoners en de onderzoeker (in het verlengde daarvan media), maar met name ook tussen verschillende bevolkingsgroepen.

Naast het feit dat men aan de ene kant een afstandelijke houding heeft, vinden er in de openbare ruimte veel ontmoetingen plaats tussen bekenden. Het aantal ontmoetingen in combinatie met het aantal mensen dat zich door de openbare ruimte beweegt is vergelijkbaar met de intieme gemeenschappelijkheid van een dorp. Een groot deel van de ontmoetingen bestaat uit die tussen Surinamers en Antillianen onderling. Ook tussen Afrikanen onderling vinder er, weliswaar in iets mindere mate, veel ontmoetingen plaats. De minste ontmoetingen binnen de groep vinden plaats tussen autochtonen, zij stralen minder uit zich in een dorpse situatie te bevinden. Er vinden beduidend minder ontmoetingen tussen mensen van verschillende achtergronden plaats, dan tussen mensen uit dezelfde groep, zo leren observaties in de wijk. Met name doordeweek is dit erg weinig te zien. In het weekend gebeurt dit meer, maar gezien de beperkte hoeveelheid tijd waarin dit etnografische onderzoek heeft plaatsgevonden dient aan dit verschil niet te zwaar getild te worden. Al met al lijkt er in de wijk relatief weinig bridging capital te zijn. Zoals ook door bewoners wordt aangegeven, is vooral winkelcentrum Amsterdamse Poort een echte ontmoetingsplek. Men zoekt bewust de pleintjes van het winkelcentrum op om mensen te zien, althans die indruk wordt gewekt.

Een andere waarneming is dat er veel gesport wordt in de wijk. Zo is er in de K-buurt, onder de metrobaan, een aantal tennisbanen, een plek om te fitnessen, en een green om op te golfen (zie afbeelding 17). Daarnaast is aan de ringweg een nieuwe atletiekbaan en een voetbalterrein aangelegd. Deze voorzieningen worden door een zeer multicultureel publiek gebruikt en goed onderhouden.

De openbare ruimte geeft, op enkele uitzonderingen na, een erg verzorgde indruk (zie afbeelding 18). Er is weinig zwerfafval en zowel met de auto, de fiets als te voet is het goed mogelijk om door de wijk te bewegen. Bij het te voet door de wijk verplaatsen kan met recht terug gekeken worden op het door een respondent gestelde feit dat de structuur van de wijk soms wat rommelig is. Dat leidt er voor voetgangers toe dat paden niet altijd doorgaand zijn maar op onlogische plekken doodlopen.

Afbeelding 17: Openbare tennisbaan (bij Kleiburg en Kraaiennest)

Afbeelding 18: Rommel in de openbare ruimte voor hoogbouwflat Develstein

Concluderend kan aangaande de openbare ruimte gesteld worden dat de Bijlmer op enkele uitzonderingen na een nette stadswijk is (geworden). De inrichting van de openbare ruimte is in sommige gevallen enigszins rommelig. Bij het bewegen door de openbare ruimte was het grote aantal keren dat mensen elkaar ontmoeten opvallend. Met name binnen de eigen sociale groep kent men veel mensen. De indruk die respondenten over de gemeenschappen gaven in paragraaf 6.6 is hiermee in overeenstemming. Zoals ook al aangegeven in de methodiek, was het lastig om mensen zover te krijgen om mee te werken aan het onderzoek. Een van de redenen hiervoor die evident lijkt is de afstandelijkheid van Bijlmerbewoners tegenover mensen die ze niet kennen.

6.18 Conclusie

In de conclusie van dit deel over de resultaten zijn de belangrijkste uitkomsten in het kort op een rij gezet. Ten eerste vindt men dat de wijk fysiek gezien positief veranderd is. De sloop van een deel van de hoogbouw en het nieuw bouwen van laagbouw heeft de wijk overzichtelijker, minder unaniem en veiliger gemaakt, zo vond de meerderheid van de respondenten. Wonen in de laagbouw blijkt de bewoners beter in staat te stellen om contact te hebben met de burens. Als gevolg van de herstructurering en verbeterd toezicht op de hoogbouwflats is er minder sprake van drugsoverlast, zo constateert men. Ook zien de geïnterviewden een verbetering van het voorzieningenniveau. Men ziet de wijk sociaal gezien niet als een eenheid, men blijft binnen de eigen culturele groep of is op zichzelf. Met name Afrikanen vormen hun eigen gemeenschappen. Tot slot kan gesteld worden dat velen "hun eigen ding doen" en als er iets gebeurt de andere kant op kijken en dat de meerderheid op lokale schaal spreekt van een prettig leefklimaat. Sommigen voelen zich zelf zo thuis in de Bijlmer, dat het de enige plek binnen Nederland is waar ze zich echt prettig voelen.

7 Conclusie

7.1 Inleiding

In dit onderzoek is gekeken naar de veranderingen in het sociale klimaat van de Bijlmer tussen 1995 en 2011. Deze periode is er uitgelicht omdat de wijk vanaf 1995 een ingrijpend herstructureringsproces heeft ondergaan. De onderzochte hoofdvraag was de volgende:

In hoeverre is het sociale klimaat veranderd in de Bijlmer door de grootschalige herstructurering, die de woningvoorraad en de rest van het fysieke milieu aantoonbaar veranderd heeft?

De hoofdcomponent van het eigen onderzoek is een serie interviews met bewoners van de Bijlmer. Ondersteunende componenten zijn het doen van enkele observaties, het geven van een historisch overzicht en de analyse van beschikbare kwantitatieve data over de Bijlmer geweest. Aan de hand van deze informatie volgt in dit hoofdstuk een antwoord op de hoofdvraag en aanverwante deelvragen (zie p. 9 voor een overzicht). De koppeling van de empirie met de theorie is daarbij van belang. Er wordt getracht voorzichtig om te gaan met het trekken van conclusies uit het empirische onderzoek. Die voorzichtigheid wordt betracht doordat bepaalde etnische groepen niet of nauwelijks bereid of in staat waren input te geven. De achtergrond van dit probleem, wat ook als een resultaat gezien kan worden, wordt in de evaluatie verder uitgelicht. Na de eindresultaten van het onderzoek volgt een korte analyse van de beleidstechnische, maatschappelijke, sociale en wetenschappelijke relevantie van deze master thesis.

7.2 Antwoord op hoofd- en deelvragen

Het ontwerp van de Bijlmer stond al voor het leggen van de eerste steen ter discussie. In de jaren '60, waarin de wijk ontworpen is, zette men al vraagtekens bij het feit dat de wijk voor een heel groot deel uit hoogbouw zou gaan bestaan. Door de trek van gezinnen naar suburbs als Almere en Purmerend kwam de doelgroep die men voor de Bijlmer bedacht had er nauwelijks wonen. Dit leidde tot leegstand en maakte de wijk een toevluchtsoord voor immigranten (Antillianen, Surinamers en later veel Afrikanen). Daardoor ontstond een concentratie van mensen met een slechte sociaal-economische positie, wat leidde tot criminaliteit, illegaliteit, (drugs)overlast en een onveilige openbare ruimte in het algemeen. Omdat deze problemen door sociaal beleid alleen niet oplosbaar leken en omdat de fysieke structuur van de Bijlmer altijd wel ter discussie bleef staan, werd in 1992 besloten de wijk ingrijpend te herstructureren. In 1995 werd daar daadwerkelijk aan begonnen. Het resultaat van deze herstructurering anno 2011 is dat het aandeel hoogbouwwoningen in de wijk van 95% naar 45% is gedaald, er veel nieuwe laagbouwwoningen zijn gebouwd en de kwaliteit van de openbare ruimte en het voorzieningenniveau sterk is verbeterd. Bij de voorzieningen springt het vernieuwde winkelcentrum Amsterdamse Poort eruit,

dat ervaart men als hoogwaardig en als een fijne plek om elkaar te ontmoeten. Het is tevens de "toegangspoort" tot de Bijlmer.

De Bijlmer is in de context van Nederlandse stadswijken een unieke wijk qua populatie. Er wonen veel Surinamers en Afrikanen, minder dan een kwart van de bewoners is autochtoon (zie Figuur 3, p. 54). Gedurende het herstructureringsproces is aan deze bevolkingssamenstelling weinig veranderd. Voor de herstructurering waren autochtonen die zich in de wijk onprettig voelden vaak al verhuisd en de geïnterviewde huidige bewoners gaven op een enkele uitzondering na aan graag in de wijk te wonen. De veranderende woningvoorraad lijkt dus niet een grote invloed te hebben op de bevolkingssamenstelling.

Er kan geconcludeerd worden dat de wijk tussen 1995 en 2011 veiliger geworden is. Uit de resultaten van de enquête WiA blijkt bijvoorbeeld dat Bijlmerbewoners in 2009 ten opzichte van 2001 een cijfer van meer dan één punt hoger geven voor zowel de veiligheid overdag als 's nachts. Het beeld uit de interviews met bewoners stemde hiermee overeen, zo zei een bewoner: "Vroeger was het 's avonds uit het raam kijken naar knokken en soms zelfs schietpartijen, nu zit ik rustig achter de televisie en is er weinig meer te beleven". Dit wil echter niet zeggen dat bewoners anno 2011 menen in een zeer veilige wijk te wonen. Men signaleert nog steeds onveilige uitwassen. Daarnaast is een 6,1 voor het veiligheidsgevoel 's nachts in 2009 natuurlijk slechts een krappe voldoende (zie Tabel 5, p. 61). Tot slot, aangaande veiligheid, wordt duidelijk dat veel geïnterviewden als ze zien dat er iets gebeurt, de andere kant op kijken. Dit past erg binnen het motto van een groot deel van de bewoners dat naar voren komt in de interviews. Men "doet zijn eigen ding en bemoeit zich niet met anderen".

Is men zich in de periode van herstructurering naast veiliger ook prettiger gaan voelen in de wijk? Vooral van belang is dat alle geïnterviewden, zij het met de nodige nuances, de fysieke herstructurering als iets goeds zien. De wijk is overzichtelijker en opener geworden door de sloop van een deel van de hoogbouw. Ondanks deze sloop heeft de wijk wel zijn groene karakter behouden. In de laagbouw is het minder anoniem wonen dan in de enorme hoogbouwflats, zo geeft men aan. De hoogbouwflats brachten in het verleden problemen als drugsoverlast en illegaliteit met zich mee. Een deel van die problemen is door sloop verdwenen en in de overgebleven hoogbouwflats is de kwaliteit van het beheer sterk verbeterd. Flatbeheerders en politie zijn nadrukkelijker aanwezig en bestrijden de problemen die er zijn beter. Bewoners gaven daarnaast tussen 2005 en 2009 steeds een wat hoger cijfer voor de woonbuurt in de Bijlmermonitor (zie Figuur 5, p. 59).

De opbouw van de sociale netwerken in de wijk is sterk gebaseerd op een combinatie van afkomst, religie en cultuur. De Bijlmer is meer een 'salad bowl' dan een 'melting pot' (zie p. 20). Elke etniciteit heeft een eigen infrastructuur, zoals een kerk, een ontmoetingsplaats en een wijze waarop het sociale netwerk binnen de groep functioneert. Alle bewoners bij elkaar vormen geen eenheid, maar verschillende componenten. Dat is de directe boodschap van vrijwel alle geïnterviewde oudere autochtone mannen, maar impliciet (en soms expliciet) blijkt dit ook uit interviews met anderen. Zo klitten Afrikanen erg samen. Ze hebben hun eigen kerkjes en en met name door hun gebrekkige

Nederlands (en vaak ook Engels) hebben ze weinig aansluiting met de rest van de wijkbewoners. Surinamers en Antillianen zijn meer geïntegreerd in de Nederlandse samenleving, maar aangegeven wordt door henzelf en door anderen dat ze enigszins op zichzelf zijn en vooral contacten binnen hun eigen netwerk van Surinamers/Antillianen hebben. Met name Surinamers en Antillianen geven aan zich binnen de wijk (bijvoorbeeld rondom winkelcentrum Kraaiennest), vaak als enige plek binnen Nederland, enorm thuis te voelen. Veel autochtonen die het multiculturele karakter van de wijk niet prettig vonden, zijn al voor de herstructurering verhuisd, zo gaven enkele respondenten aan. De geïnterviewde autochtonen voelen zich vaak prettig in de wijk. Een gedeelte heeft een uitgebreid netwerk waar mensen van veel verschillende culturen deel uitmaken. Men komt elkaar vaak tegen op vaste ontmoetingsplaatsen en multiculturele activiteiten. Anderen geven aan vooral binnen een kleine kring van autochtone bekenden binnen de wijk te acteren. Uit de interviews en observaties blijkt dat de meeste inwoners sterk geworteld zijn in de wijk. Er vinden veel ontmoetingen plaats en bijvoorbeeld aan de hand van het gegeven dat veel mensen aan geven zich erg thuis te voelen in de wijk, kan geconcludeerd worden dat de wijk binnen het eigen sociale netwerk belangrijk is. Er is echter niet veel overbruggend sociaal kapitaal aanwezig, men interacteert weinig met mensen met andere afkomsten, religies en culturen. In de manier waarop de sociale netwerken in de wijk functioneren zien weinig mensen ontwikkelingen tijdens het herstructureringsproces. Enkele respondenten signaleren dat er de laatste paar jaar meer moslims in de wijk zijn gaan wonen en vinden dat jammer, omdat ze zich minder dan andere groepen manifesteren bij sociale activiteiten binnen de wijk.

Over het algemeen geeft men aan goed met de burens overweg te kunnen. Deze relaties en met name het vermogen om prettig met elkaar samen te leven, zijn belangrijk voor het sociale klimaat op zeer lokaal niveau. In het spreken over deze relaties door respondenten komen het idee dat in de laagbouw wonen contact makkelijker maakt en het feit dat de overgebleven hoogbouw veiliger is geworden wederom nadrukkelijk naar voren. De anonimiteit van de flat (galerij) levert voor sommige respondenten nog steeds onprettige gevoelens op. Men voelt dan sterk dat burens op meerdere vlakken doen waar ze zin in hebben. Gebroken glas, vieze portieken, geluidsoverlast en ander asociaal gedrag komen voor. De tendens is echter een gematigd positieve wanneer de balans over alle respondenten wordt opgemaakt. Vaak heeft men de sleutel van de burens en heeft men zoals gezegd goed contact, kan men op elkaar rekenen en elkaar waar nodig corrigeren of gezamenlijk in actie komen als er een probleem is.

Er kan gesteld worden dat de herstructurering in de Bijlmer een vorm is van sociaal duurzaam beleid. Het gevoerde beleid komt in de praktijk neer op het bouwen en faciliteren van nieuwe/betere voorzieningen, het slopen van een deel van de hoogbouw en ter vervanging het bouwen van veel laagbouw, het verbeteren van het toezicht in de hoogbouwflats en het nadrukkelijker bezig zijn met de kwaliteit (waarborgen) van de openbare ruimte. Dit herstructureringsbeleid zorgt voor een verbetering van de levensomstandigheden van wijkbewoners. Een belangrijke uitkomst van dit onderzoek is dan ook dat het slopen van hoogbouw in de Bijlmer op sociaal

vlak positieve gevolgen heeft gehad. Ondanks het feit dat de respondenten redelijk tevreden zijn over de verbeteringen die de Bijlmer aan de hand van het gevoerde beleid sinds 1995 heeft ondergaan, is men niet erg positief over de overheid en de (lokale) politiek. Men ervaart men name een grote afstand tussen overheid/politiek en henzelf. Je kunt niet zeggen dat de bewoners zich enorm inzetten om de wijk (op duurzame wijze) leefbaarder te maken. Sommige respondenten helpen en ondersteunen mensen in hun nabije (leef)omgeving, maar er heerst vooral een cultuur waarin men met zichzelf bezig is en zich weinig met anderen bemoeit.

Tot slot de behandeling van buurteffecten, het laatste aan de hand van de deelvragen te verwerken thema. De vraag is in deze in hoeverre het wonen in de Bijlmer, de sociale en fysieke leefomgeving van de bewoners, de bewoner beïnvloedt en/of doet ontwikkelen. De Bijlmer heeft een negatief stigma, drugsoverlast en schietpartijen beheersen de berichtgeving over de wijk. Dit zou theoretisch bewoners kunnen remmen in hun ontwikkeling en integratie in de maatschappij. Veel respondenten gaven echter aan weinig te geven om wat de buitenwereld van de wijk denkt, dus in directe zin lijken bewoners geen last van deze negatieve reputatie te hebben. Anderzijds blijkt uit de gesloten en negatieve houding tegenover de onderzoeker, in in het verlengde daarvan media, overheid en politiek, dat men zich wel degelijk in een negatief daglicht gezet en/of ondergewaardeerd voelt. Een duidelijke dubbele moraal. Zoals eerder beschreven, zijn er binnen de wijk weinig mensen met overbruggend sociaal kapitaal, maar wel veel etnische concentraties. Die concentraties leiden tot netwerken met veel gelijkgestemden. Enerzijds levert dit goede relaties op. Anderzijds lijkt het, bijvoorbeeld voor Afrikanen die in de Bijlmer wonen, sterk integratie belemmerend dat ze in grote getale bij elkaar wonen. Zo worden ze niet gestimuleerd Nederlands te leren en te participeren buiten hun eigen groep. Concentratie en de slechte reputatie zijn twee buurteffecten die hun negatieve effecten (kunnen) hebben. Positief is het feit dat de wijk fysiek in een opwaartse spiraal zit en men over het algemeen aangeeft goede contacten met de burens te hebben. Creatieve mensen komen in de wijk wonen, de kwaliteit van de openbare ruimte is tussen 1995 en 2011 verbeterd en er zijn meer en betere voorzieningen. Naast buurteffecten zijn er ook belangrijke selectie-effecten geweest voor de bevolkingssamenstelling en de uitwerking daarvan op het sociale klimaat van de Bijlmer. Zo is het altijd al een goedkope/betaalbare wijk geweest, waardoor mensen met sociaal-economisch zwakke posities de Bijlmer als een van de weinige haalbare opties om te wonen zagen. Daarnaast was er in de jaren '70 en '80 veel leegstand, waardoor de wijk kon volstromen en op den duur zelfs 'gedomineerd' kon worden door Surinaamse, Antilliaanse en Afrikaanse migranten. Door het feit dat de eerste migranten van deze culturele groepen in de Bijlmer terecht kwamen, volgden er veel meer. Als gevolg van het feit dat in de Bijlmer lange tijd veel gemarginaliseerde mensen woonden (illegalen, verslaafden, uitkeringsgerechtigden), was er veel onveiligheid en criminaliteit. Kortom, zoals in het theoretisch kader geschetst, blijkt het niet mogelijk sterke verbanden aangaande buurteffecten aan te tonen. Het is slechts mogelijk enkele tendensen te signaleren.

Na het beantwoorden van de deelvraag, nu een kort resumé van de

invloed van de herstructurering op het sociale klimaat in de Bijlmer. Geconcludeerd kan worden dat in het geval van de Bijlmer herstructurering heeft bijgedragen aan een prettiger en veiliger wijk anno 2011 ten opzichte van de situatie in 1995. Zegt dit iets over herstructureringsbeleid op nationale schaal? De Bijlmer is een unieke Nederlandse stadswijk, door de enorme hoogbouwflats, het parklandschap, de fysieke structuur en niet in de laatste plaats door de unieke bevolkingssamenstelling. Een soort aparte stad binnen een stad, een apart onderdeel van Amsterdam. De herstructurering in de Bijlmer is daarom nauwelijks te vergelijken met andere herstructureringsprojecten in andere Nederlandse steden. Terug naar de Bijlmer en de ontwikkelingen op sociaal vlak tussen 1995 en 2011. Veel zaken zijn in de periode van herstructurering niet erg veranderd. Het "alleen met mezelf bemoeien" en "de andere kant op kijken als er iets gebeurt" zijn zaken die in de interviews met bewoners nadrukkelijk duidelijk zijn geworden. Als er sprake is van gedeelde normen en waarden, een belangrijke component binnen een goed sociaal klimaat, dan is dit in de meeste gevallen de norm in de Bijlmer. Men leeft in de wijk erg binnen de eigen etnische groep, er is weinig contact tussen mensen met verschillende achtergronden. Met name de Afrikanen in de wijk interacteren niet of nauwelijks met anderen. Alle bewoners bij elkaar vormen verre van een eenheid. Ondanks dat geeft men wel aan graag, met name in de Bijlmer anno 2011, te wonen. Veel mensen hebben prettig contact met hun buren en geven aan elkaar te respecteren en waar nodig te kunnen corrigeren. De vervanging van hoogbouw door laagbouw en het opknappen van de nog bestaande hoogbouw heeft de wijk veiliger en prettiger gemaakt. De laagbouw maakt de wijk overzichtelijker en minder unaniem, zo vinden veel bewoners. Men voelt zich vaak erg thuis in de wijk. Door het sterk verbeterde voorzieningenniveau ten opzichte van voor de herstructurering heeft men het idee in een wijk te wonen waar alles wat men nodig heeft, aanwezig is. Ook aan de hand van de bestudeerde kwantitatieve data is een stijgende lijn signaleerbaar (zie p. 54-65). Kortom, de herstructurering heeft een positieve invloed op het sociale klimaat in de Bijlmer gehad, men interacteert wel nog steeds vooral in de eigen etnische kring en er is nog steeds sprake van onprettige en onveilige uitwassen. Al met al is het binnen Nederland een unieke stad(swijk) binnen de hoofdstad Amsterdam.

8 Onderzoeksrelevantie

Na het inhoudelijke deel van deze scriptie, volgt in dit deel een antwoord op de vraag in hoeverre het onderzoek relevant is geweest en op diverse vlakken zijn waarde zou kunnen hebben. Deze verschillende subdelen passeren kort de revue.

Het onderzoek is, door de mix van onderzoeksmethoden, een uitgebalanceerde analyse van de Bijlmer op fysiek en sociaal vlak geworden. Door de uitgebreide beschrijving van de historie van de wijk en de sociale en fysieke ontwikkeling van de laatste vijftien jaar, is na het lezen van deze scriptie de Bijlmer geen 'black box' meer. Het onderzoek geeft een verdieping in de maatschappelijke en sociale kennis van de lezer over Nederlandse stadswijken. Er ontstaat een helder beeld over waarom de Bijlmer binnen Nederland een unieke wijk is.

Beleids technisch en wetenschappelijk gezien levert deze scriptie een bijdrage aan het debat over de vraag in hoeverre herstructurering helpt. De uitkomst in de Bijlmer is dat de vervanging van hoogbouw door laagbouw in combinatie met verbeterd toezicht de wijk sterk heeft verbeterd. Ook betekent een hoogwaardiger voorzieningenniveau dat bewoners meer aan de wijk gebonden worden. De kritiek van bewoners dat sommige zaken slordig uitgevoerd werden en dat ze te weinig bij het beleid betrokken zijn, is ook een waardevolle indicator. Sowieso zijn de citaten van bewoners over diverse onderwerpen in dit onderzoek bruikbaar voor beleidsmakers, omdat normaal gesproken vrijwel uitsluitend kwantitatieve input van bewoners binnenkomt.

De gevolgen van deze herstructurering geven het belang van een gebiedsgerichte aanpak aan, naoorlogse achterstandswijken kunnen niet over een kam worden geschoren. In mijn ogen blijkt uit dit onderzoek dat herstructurering het sociale verval in de Bijlmer heeft gestopt. De vraag blijft wel of het veel slechter kon dan het in 1992 was. Het is nu aan beleidsmakers om middels goed sociaal-economisch beleid verder te werken aan de toekomst van de Bijlmer en de bewoners. Er is immers, zoals in het geschiedenisdeel te lezen was, relatief weinig geïnvesteerd in sociale projecten.

Een belangrijke wetenschappelijke uitkomst van dit onderzoek is de waarde van het begrip sociaal klimaat in het analyseren van stedelijke wijken. De term kan zowel in brede zin, zoals in dit onderzoek gedaan is, als in smalle zin gebruikt worden. Sociaal klimaat werd in wetenschappelijke studies van sociale wetenschappers weinig gebruikt, men gebruikte vaak termen als leefbaarheid en sociale cohesie. Uit dit onderzoek blijkt mijns inziens dat sociaal klimaat een modern en waardevol concept is van waaruit de stand van zaken in een stedelijke wijk kan worden benaderd.

Kortom, dit onderzoek kan interessant zijn voor mensen die onbekend zijn met de Bijlmer en een horizon verbredende werking hebben. Daarnaast is de kwalitatieve input en de analyse hiervan maatschappelijk en voor beleidsmakers van waarde. De manier van onderzoek, het bekijken van de relatie tussen herstructurering en sociaal klimaat, is wetenschappelijk enigszins vernieuwend en biedt daardoor mogelijk nieuwe perspectieven.

Evaluatie

Na het schrijven van een scriptie over bonding en bridging capital in Hoograven en het zowel wetenschappelijk als in de praktijk opdoen van kennis over Nederlandse stadswijken en met name Overvecht, Hoograven en Kanaleneiland, vond ik dat de Bijlmer als thema de cirkel van mijn opleiding sociale geografie in Utrecht rond kon maken. Immers, Amsterdam als grotere stad en de Bijlmer als wijk met een beruchte reputatie zijn van een hoger schaalniveau dan Utrechtse wijken. Het idee om de 'black box', zoals in de inleiding uitgelegd, te gaan ontrafelen leek me erg interessant. Ik vind het debat over herstructurering interessant en wilde daar iets mee doen. Daarbij wilde ik graag bewoners 'aan het woord' laten, omdat ik daar in eerdere projecten, in Utrechtse wijken, goede ervaringen mee had. De Bijlmer onderzoeken zou een avontuur worden, daarom begon ik er ook aan met een hoog ambitieniveau.

Achteraf gezien ben ik van mening dat deze scriptie mij veel nieuwe inzichten en waardevolle ervaringen heeft opgeleverd. Ik ben zeker tevreden met het eindresultaat, maar twee zaken hadden beter gekund c.q. daar heb ik me enigszins in vergist. Die behoeven verdere toelichting.

Het eerste, in mijn ogen minder belangrijke punt, is planning. Een probleem voor menig scriptie schrijver. Ik heb de scriptie, met hulp van begeleider en vrienden, zelfstandig geschreven. Achteraf had een stage, die vaak de verplichting met zich meebrengt een x aantal uur per week achter een bureau in een kantoor te zitten, mij kunnen helpen meer structuur in het verloop van de scriptie aan te brengen. Anderzijds had het ook meer kunnen leiden tot een situatie waar de opdrachtgever belang bij bepaalde opdrachten en conclusies had. Maar, ik heb me in de periode van zo'n 11 maanden die het schrijven in beslag heeft genomen teveel ten prooi laten vallen aan diverse afleidingen. Zo was ik in het begin bezig met de organisatie van een 5-daags wetenschappelijk congres. Door het hele proces heen heb ik als een ware geograaf iets ten overvloede reislustigheid getoond. Ik had moeite om de dagen voor zo'n tripje met de scriptie bezig te zijn en bij terugkomst was er vaak weer een periode nodig om op gang te komen. Pas eind oktober 2011 heb ik het niveau van concentratie, focus en planning kunnen vinden wat bij het gestructureerd schrijven van een masterscriptie past.

Het tweede punt is, veel belangrijker in mijn ogen, dat ik me heb vergist in de mensen in de Bijlmer. Hierdoor zijn de resultaten van het empirische onderzoek niet zo uitgebreid en gewichtig geworden als tevoren mijn ambitie was. Het plan was om zoveel mogelijk een palet van mensen te selecteren dat paste bij de bevolkingssamenstelling van de wijk en op straat diepte-interviews met hen afnemen. Zowel de selectie van de mensen als het afnemen van diepte-interviews heb ik onderschat.

Te beginnen met de selectie van mensen. Ongeveer de helft van de mensen die ik vroeg om enkele vragen te beantwoorden, wilde niet meewerken. Met name omdat ik snel overging van in principe 'alle' mensen in de openbare ruimte aanspreken naar oudere mensen die zeker al 15 jaar in de wijk zouden kunnen wonen en er aanspreekbaar uitzagen, heeft mij dit

teleurgesteld. De ervaringen in Utrechtse wijken waren enigszins anders. De individualisering en daardoor de, misschien ook wel enigszins voor de Bijlmer typische, "ik bemoei me alleen met mezelf" mentaliteit kwam hierin naar voren. Het is logisch dat mensen andere dingen te doen hebben dan vragen van een onbekende beantwoorden, maar er was vaak een sterk negatieve houding tegenover de onderzoeker, zelfs initieel bij mensen die later wel vragen gingen beantwoorden. Men had ook vaak het idee dat ik iets wilde verkopen. Kortom, deze zaken bewijzen denk ik dat interviews op straat doen anno 2011 lastig is, zeker in een wijk waar men zeer wantrouwend is tegenover journalisten en media. Zij hebben de Bijlmer immers, gechargeerd gezegd, een slecht imago bezorgd. Terug naar de ruwweg 50% non-respons, deze was nogal selectief. Afrikanen waren, twee uitzonderingen daargelaten, niet bereid ofwel niet in staat mee te werken. Surinamers en Antillianen waren veel minder bereid dan autochtonen om geïnterviewd te worden. Daarnaast wilden weinig vrouwen vragen beantwoorden. De vrouwen en genoemde etnische groepen vonden het kennelijk onprettig om door een autochtone Nederlandse jongeman te worden geïnterviewd. Mijn verklaring is dat ze zich hier ofwel ongemakkelijk, ofwel enigszins onveilig ofwel simpelweg taalkundig zich niet in staat toe voelden. Zo bleek dat veel Afrikanen weinig tot geen Nederlands spreken en soms zelfs erg slecht Engels. Het gat tussen een autochtone jongeman en de verschillende groepen binnen de wijk was in veel gevallen kennelijk te groot. Een veel kleiner of eventueel niet bestaand gat had er waarschijnlijk kunnen zijn wanneer de interviewer meer op de gewenste geïnterviewden had geleken. Een onderzoeksteam bestaande uit een Afrikaanse man (goed Engels en Frans sprekend), een Afrikaanse vrouw (goed Engels en Frans sprekend), een Surinaamse man, een Surinaamse vrouw en een autochtone man had kunnen leiden tot meer bruikbare resultaten; Resultaten die niet voor een vrij groot deel gebaseerd zijn op gevoelens en interpretaties van met name autochtone, mannelijke, wijkbewoners. Zelfs de aanwezigheid van een autochtone vrouw in dit fictieve team had zo zijn nut kunnen hebben.

Naast het feit dat het te hoog gegrepen bleek om een groep respondenten te krijgen die vergelijkbaar is met de bevolkingssamenstelling van de wijk, bleek ook dat het doen van diepte-interviews vaak een brug te ver was. Mensen hadden vaak slechts zin in het geven van enkele korte antwoorden en wilden vaak niet langer dan 3-5 minuten bezig zijn. Ook waren respondenten soms niet in staat om een uitgebreid en gefundeerd antwoord te geven op gestelde vragen. Ik denk dat ik hier goed mee omgegaan ben door bij sommige mensen snel om te schakelen, bepaalde vragen niet te stellen en het interview wat laagdrempeliger te houden. Het resultaat is wel dat slechts bij 10 à 12 van de 32 personen een echt diepte-interview van ongeveer een kwartier werd afgenomen.

Al met al kan gesteld worden dat ik met name het empirische deel, het doen van kwalitatieve interviews in de Bijlmer, heb onderschat. Ik sta nog steeds achter de keuze om mensen op straat te interviewen, omdat langs de huizen gaan waarschijnlijk leidt tot een nog selectievere, procentueel ook nog veel hogere, non-respons. Ik had gerekend op meer enthousiasme van bewoners om over de goede veranderingen in hun wijk te vertellen en daarmee

bepaalde stereotypen onderuit te halen, of juist hun pessimistische verhaal over de stand van de wijk en de maatschappij te uiten. Wat achteraf vooral waardevol was geweest, was als ik helemaal in het begin van het onderzoek al eens wat vragen was gaan stellen aan mensen in de wijk. Dan had eventueel mijn verwachtingspatroon wat bijgesteld kunnen worden en had ik nog meer kunnen nadenken over hoe het veldwerk aan te pakken. Anderzijds: een teleurstellend maar verklaarbaar resultaat is ook een relevant inzicht.

Ik ben, concluderend, zelf van mening dat door de combinatie van de historie, de kwantitatieve data-analyse, de interviews en de mini-etnografie, het onderzoek redelijk compleet en uitgebalanceerd is geworden. Het is gebleken dat het onderzoeken van de ontwikkelingen van het sociale klimaat in de Bijlmer met name empirisch een lastig avontuur is gebleken. Maar wel een avontuur waarin ik wetenschappelijk en praktisch veel waardevolle ervaringen op heb kunnen doen.

Aanbevelingen

In dit afsluitende reflecterende onderdeel volgen enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek met een soortgelijk karakter. Vragen die gesteld worden zijn wat er met dit onderzoek gedaan kan worden en wat dit onderzoek aan nieuwe ideeën genereert. Tot slot volgt een korte uiteenzetting over hoe jonge onderzoekers mogelijk zichzelf en de maatschappij kunnen helpen ontwikkelen.

Deze masterscriptie ging over de invloed van fysieke herstructurering op het sociale klimaat in de naoorlogse stadswijk de Bijlmer. Het sociale klimaat is mede veranderd, omdat mensen binnen de wijk zijn verhuisd en er migratie van en naar de wijk heeft plaatsgevonden tussen 1995 en 2011. Dit is een belangrijk onderdeel van het herstructureringsbeleid; het verplaatsen van mensen en het bieden van een wooncarrière binnen de wijk. Vervolgonderzoek zou zich kunnen concentreren op het in kaart brengen van de in- en externe verhuizingen binnen de Bijlmer. Wordt mensen in de praktijk een wooncarrière geboden? Wie koopt een huis? Welke mensen blijven in de hoogbouw?

Gebleken is uit deze masterscriptie dat vooral Afrikanen en in mindere mate Surinamers en Antillianen lastig bereikbaar bleken voor interviews. In de evaluatie werd al gesuggereerd dat zij wellicht benaderd zouden moeten worden door iemand met een gelijke achtergrond om betere resultaten te behalen. Feit is wel, dat Afrikanen mede door het feit dat ze in de Bijlmer geconcentreerd samenwonen, minder belang hebben bij integratie. Ook hebben ze waarschijnlijk naast een eigen netwerk binnen de wijk in meerdere plekken in Europa en/of de rest van de wereld contacten. Hoe Afrikaanse immigranten functioneren in de Bijlmer/Nederland zou een apart onderwerp voor vervolgonderzoek kunnen zijn. Hoe kunnen zij beter integreren? Wat is hun sociaal-economische positie binnen Nederland (zit hier ontwikkeling in)? Hoe zijn sociale netwerken van Afrikanen in Nederland opgebouwd?

In deze scriptie is vooral op de Bijlmer gefocust. De volgende vragen zouden in een artikel vervolgend op deze scriptie gesteld kunnen worden:

Hoe valt de Bijlmer binnen de Nederlandse herstructureringsdiscussie?

Wat kan er geleerd worden uit het herstructureringsproces van de Bijlmer in andere Nederlandse stadswijken?

De Bijlmer lijkt een binnen Nederland unieke wijk, maar waarschijnlijk kunnen door middel van vergelijking met andere wijken parallellen getrokken worden. Een analyse van de veranderingen op sociaal vlak in andere naoorlogse geherstructureerde wijken lijkt waardevol, om zo de kwaliteit van het gevoerde beleid te evalueren. Voor de Bijlmer is het sociale klimaat tussen 1995 en 2011 aantoonbaar verbeterd, zoals beargumenteerd in de conclusie. Echter, dit onderzoek biedt weinig inzicht in de mogelijke problematiek achter de voordeur. Kortom, het is niet onwaarschijnlijk dat er veel beter meer in de problematiek achter de voordeur geïnvesteerd had kunnen worden. Investeren in fysieke componenten of sociaal-economische zaken blijft een te onderzoeken vraagstuk.

Tot slot een aanbeveling over hoe jonge geografen zich in mijn ogen zouden moeten willen positioneren als wetenschapper. Uit dit onderzoek blijkt dat de afstand tussen respectievelijk de gemiddelde Bijlmerbewoner (bewoner achterstandswijk) en van de politiek, de overheid en de wetenschap groot is. Vaak zijn jonge geografie studenten, zo geldt ook voor mij, opgegroeid in een beschermd milieu waardoor ze weinig meekrijgen van wat er zich in achterstandswijken voltrekt. In hun latere werkveld, bijvoorbeeld bij woningbouwcorporaties en lokale overheden, krijgen zij wel veel met dergelijke bevolkingslagen te maken. Kortom, het lijkt mij belangrijk om jonge geografie-professionals op te leiden die bekend zijn met hun werkveld, waarvan achterstandswijken en de bewoners van die wijken dus belangrijke componenten zijn. Ook kan zo het gat tussen de achterstandswijkbewoner en de overheid/politiek/wetenschap verkleind worden. Met name kwalitatief onderzoek in deze wijken vind ik daarom een uiterst waardevolle ervaring. Een directe manier van onderzoek doen waarmee men met bewoners moet omgaan en veel moet interacteren. Het is confronterend, kan lastig zijn en vormt een uitdaging. Het positieve gevolg is dat men later minder vanuit een ivoren toren gaat redeneren en daadwerkelijk een idee heeft van wat er in de praktijk speelt. Daarmee kunnen jonge professionals, indien ze bijvoorbeeld in een publieke, beleidstechnische of journalistieke functie terecht komen, tegenwicht bieden aan media-aandacht over achterstandswijken die erop gericht is stereotypen in stand te houden. Media als GeenStijl en PowNews zijn hier bijvoorbeeld op uit; met een negatieve instelling berichten over achterstandswijken. Zo ontstaat meer hoor- en wederhoor en vooral een genuanceerd beeld over wijken zoals de Bijlmer.

Literatuurlijst

Adriaanse, C. (2008a), *Werken aan een goed sociaal klimaat in woonbuurten*. In AL Ouwehand, R van Kempen, RJ Kleinhans & HJ Visscher (Eds.), *Van wijken weten. Beleid en praktijk in de stedelijke vernieuwing* (pp. 44-55). Amsterdam: IOS Press.

Adriaanse, C. (2008b), *50 jaar Buitenveldert; de wijk en haar succesfactoren*. Delft: Delft University Press.

Adriaanse, C. (2011), *On measuring and explaining neighbourhood succes, A behavioural economic approach*. Delft: IOS Press & Delft University Press.

Aeropedia, 2011, Afbeelding van de Bijlmerramp. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.aeropedia.info/web/content.php?article.1002882>>

Amsterdam ArenA, 2011, Afbeelding van de ArenA Boulevard. Beschikbaar op het World Wide Web op: <http://www.amsterdamarena.nl/over_amsterdam_arena/omgeving/en/>

Amsterdamse Canon (2010), *Algemeen Uitbreidingsplan in 1934*. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.canonvanamsterdam.nl/venster/algemeen-uitbreidingsplan> >

Anderson, E., *Beyond the Melting Pot Reconsidered*. New York: International Migration Review, Vol. 34, No. 1, p. 262-270.

Arcadis (2011), *Station Amsterdam Bijlmer ArenA*. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.arcadis.nl/projecten/Pages/Station%20Amsterdam%20Bijlmer%20ArenA.aspx>>

ArenA Boulevard, 2011, *ArenA Boulevard: De skyline van Amsterdam Zuidoost*. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.arena-boulevard.nl/>>

Berg, M. van den. (2005), *Steun of Stuwing? Sociaal kapitaal van Marokkaanse en Antilliaanse vrouwen in genderperspectief*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Bergeijk, E. van, Kokx, A., Bolt, G., Kempen, R. Van (2008), *Helpt herstructurering?* Delft: Eburon Delft.

Bijlmerbewonersraad (2003), *Schoon, Heel en Veilig: Jaarprogramma 2003 Stadsdeel Zuidoost*. [Geciteerd 26 april 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.bijlmerbewonersraad.nl/index.php?menu=16> >

Bijlmermuseum (2009), *Afbeelding ontwerp GK-kwadrant*. Beschikbaar op het World Wide Web op: <<http://www.bijlmermuseum.nl/bijlmer-geschiedenis->

/het-ontwerp.html >

Bijlmermuseum (2009), *Geschiedenis van de Bijlmer*. [Geciteerd 26, 28 en 29 april 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:

<www.bijlmermuseum.nl/bijlmer-geschiedenis-/de-bijlmer-in-de-tijd.html>

Blom, A., Jansen, B., Heide, M. van der (2004), *De typologie van vroeg-naoorlogse wijken*. Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Bolt, G. en M.I. Torrance (2005), *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: Nethur.

Bolt, G. en Kempen, R. Van (2008), *De mantra van de mix*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.

Brakenhoff, A., Dignum, K., Wagenaar, M., Westzaan, M. (1991), *Hoge bouw, lage status: Overheidsinvloed en bevolkingsdynamiek in de Bijlmermeer*. Amsterdam: Vakgroep Sociale Geografie Universiteit van Amsterdam.

Bruijne, D., van Hoogstraten, D., Kwekkeboom, W., Luijten, A. (2002), *Amsterdam Zuidoost, Centrumgebied Zuidoost en stedelijke vernieuwing Bijlmermeer 1992-2010*. Bussum: Uitgeverij THOTH.

Bryman, A. (2008), *Social Research Methods (3e editie)*. Oxford: Oxford University Press.

CanonRO (2011), *Tweede Nota Ruimtelijke Ordening*. [Geciteerd 2 mei 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:

<www.canonro.nl/Alle_iconen/Tweede_Nota_Ruimtelijke_Ordening.aspx?rId=136>

Centrum Criminaliteitspreventie Veiligheid (2010), *Sociale duurzaamheid in toekomstvisies*. [Geciteerd 18 juli 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.hetccv.nl/dossiers/wijkinterventies/sociale-duurzaamheid-in-toekomstvisies>>

Creswell, J.W. (2003), *Research Design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Dam, F. Van (2010), *Nieuwbouw, verhuizingen en segregatie, Effecten van nieuwbouw op de bevolkingssamenstelling van stadswijken*. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

De Pers (2007), *Maxima hijst vaan op Station Bijlmer ArenA*. [Geciteerd 11 april 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:

<<http://www.depers.nl/binnenland/123989/Maxima-opent-station-Bijlmer-Arena.html>>

Dienst Wonen, Zorg en Samenleven (WZS) (2002), Data WiA 2001.
Amsterdam: WZS.

Dienst Wonen, Zorg en Samenleven (WZS) (2006), Data WiA 2005.
Amsterdam: WZS.

Dienst Wonen, Zorg en Samenleven (WZS) (2010), Data WiA 2009.
Amsterdam: WZS.

Dienst Onderzoek en Statistiek (2002), Excel sheet Kerncijfers voor
Amsterdam, Stadsdeel Zuidoost en de buurtcombinaties T92 t/m T98.
Amsterdam: Dienst O&S.

Dienst Onderzoek en Statistiek (2006), Excel sheet Kerncijfers voor
Amsterdam, Stadsdeel Zuidoost en de buurtcombinaties T92 t/m T98.
Amsterdam: Dienst O&S.

Dienst Onderzoek en Statistiek (2010), Kerncijfers voor Amsterdam, stadsdeel
Zuidoost en de buurtcombinaties T92 t/m T98. [Geciteerd september 2011].
Beschikbaar op het World Wide Web:
<<http://www.os.amsterdam.nl/feitenencijfers/buurtcombinaties/20482/>>

Galster, G., Andersson, G., Musterd, S. (2010), Who is affected by
neighbourhood income mix? Gender, age, family, employment and income
differences. In: *Urban Studies* 47 (14), p. 2915-2944.

Gemeente Amsterdam (1985), *Jaarboek Amsterdam in Cijfers 1985*.
Amsterdam: Afdeling onderzoek en statistiek.

Gemeente Amsterdam (1990), *Jaarboek Amsterdam in Cijfers 1990*.
Amsterdam: Afdeling onderzoek en statistiek.

Gemeente Amsterdam (1995), *Jaarboek Amsterdam in Cijfers 1995*.
Amsterdam: Afdeling onderzoek en statistiek.

Gemeente Amsterdam (2000), *Jaarboek Amsterdam in Cijfers 2000*.
Amsterdam: Afdeling onderzoek en statistiek.

Gemeente Utrecht (2011), *Leefbaarheidsbudget: Goed idee? Doe er iets mee!*
[Geciteerd 13 maart 2011]. Beschikbaar op het World Wide web:
<<http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=233831>>

Gloor, L. (2006), From the melting pot to the tossed salad metaphor: why
coerc. *Hawai: Hohonu* Vol. 4, No. 1.

Grotestedenbeleid (2011), *Grotestedenbeleid: De krachtige stad*. [Geciteerd 7
juni 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:
<<http://www.grotestedenbeleid.nl/>>

Hellinga, H. (1995), 'De woning als massaproduct' in K. Bosma, C. Wagenaar (red.), Een geruisloze doorbraak, De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland p. 242-264. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Jacobs, J. (1961), The Death and Life of Great American Cities. New York: Vintage Books, a division of Random House.

Jonge, D. De (1960), Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland. Arnhem: VNGA Boekerij.

Kaufmann, E. (2010), Definition Melting Pot. [Geciteerd 10 december 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.sneps.net/NNE/all%20definitions.pdf> >

Kearns, A., Forrest, R. (2000), Social cohesion and multilevel governance. In: Urban Studies 37 (5-6), p. 995-1017.

KEI (2009), Factsheet Grotestedenbeleid. [Geciteerd 18 juni 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.kei-centrum.nl/websites/kei/files/Downloads/FactsheetGSB_jul2009_804x8041.jpg >

KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing (2010), Amsterdam Zuidoost: de Bijlmermeer (afbeelding sloop en afbeelding nieuwbouw tussen 1992 en 2010/2012). Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=170 >

KEI (2011), Wat is stedelijke vernieuwing? [Geciteerd 7 augustus 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=6361 >

KEI (2011), Grotestedenbeleid. [Geciteerd 16 juli 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=2500 >

Kleinhans, R. & Bolt, G. (2010), Vertrouwen houden in de buurt: *Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Den Haag: Nicis.

Kleuver, J. de, Nauta, O. (2006), Bijlmermonitor 2005. Amsterdam: DSP-groep.

Marissing, E. van, Bolt, G. & Kempen, R. van (2004), Stedelijk Beleid en Sociale Cohesie in twee herstructureringswijken: *Nieuw-Hoograven (Utrecht) en Bouwlust (Den Haag)*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Habiforum & Corpovenista.

Marissing, E. Van, Bolt, G., Kempen, R. Van (2005), Onbedoelde vormen van

sociale cohesie. In: *Rooilijn* 38 (5), p. 213-218.

Medewerker GVB, 2010, Foto metrostation Ganzenhoef. Beschikbaar op het World Wide Web:
<<http://forum.opeenshadikhet.nl/viewtopic.php?f=16&t=12786&p=273526>>

Ministerie van Algemene Zaken (2007), *Samen werken, samen leven: Beleidsprogramma Kabinet Balkenende IV 2007-2011*. Den Haag: Ministerie van Algemene Zaken.

Ministerie voor VROM (2007), *Actieplan Krachtwijken, Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*. Den Haag: Ministerie voor VROM.

Ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie (2007), *Beleidsdoorlichting Grotestedenbeleid*. Den Haag: Ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie.

Musterd, S. (2003), *Neighbourhood effects and social mobility: A longitudinal analysis*. Oxfordshire: *Housing Studies* Vol. 18, No. 6.

Nauta, O., Tulner, H., Soomeren, P. van (2001), *De Bijlmermonitor 2000*. Amsterdam: DSP-groep.

OMA (2011), *Bijlmermeer Redevelopment, Netherlands, Amsterdam, 1986*. [Geciteerd 13 april 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:
<http://www.oma.eu/index.php?option=com_projects&view=project&id=756&Itemid=10>

OvInNederland (2011), *Lijn 53 Amsterdam, Centraal Station-Gaasperplas*. Beschikbaar op het World Wide Web:
<wiki.ovinnederland.nl/wiki/Lijn_53_Amsterdam_Centraal_Station_-_Gaasperplas>

Parool (2011), *Bijlmerflat Kleiburg mogelijk toch gered*. Amsterdam: Parool, 22 maart 2011.

Parool (2009), *Honderden miljoenen voor Vogelaarwijken Amsterdam*. Amsterdam: Parool, 20 februari 2009.

Peeters, B. (2008), *Investerings Vogelaarwijken 'opgewarmde prak'*. [Geciteerd 11 juli 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:
<<http://www.elsevier.nl/web/10153601/Nieuws/Economie/Investerings-Vogelaarwijken-opgewarmde-prak.htm>>

Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer (2011), *Achtergrond vernieuwing Bijlmer*. [Geciteerd 3 maart 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web:
<<http://www.vernieuwdebijlmer.nl/bijlmer11/index.php/algemeen/achtergrond>>

Putnam, R.D. (2000), *Bowling alone, the collapse and the revival of American community*. New York: Simon and Schuster.

RIGO & Atlas voor gemeenten (2009), *De Leefbaarometer: Leefbaarheid in de Nederlandse wijken en buurten gemeten en vergeleken, rapportage instrumentontwikkeling*. Den Haag: Ministerie voor VROM.

Schuyt, K. (1997), *Sociale cohesie en sociaal beleid*. Amsterdam: Publiekscolleges in De Balie.

Sleutjes, B. (2006), *Segregatie en herstructurering in Nederland*. Amsterdam: Blind No. 9.

Slob, A., Bolt, G., Kempen, R. Van (2008), *Na de sloop*. Den Haag: Senz grafische media.

Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) (1998), *Sociaal en Cultureel Rapport 1998: 25 jaar verandering*. Den Haag/Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier.

Sociaal-Economische Raad (SER) (2009), *Europa 2020: de nieuwe Lissabon strategie: Advies*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

Stadsdeel Zuidoost (2005), *Geschiedenis van de Bijlmermeer*. [Geciteerd maart 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <www.zuidoost.amsterdam.nl/gedeelde_inhoud_en/losse_artikelen/geschiedenis_van_de>

Stigter, M. (2010), *Le Corbusier*. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=535>>

Stren, R. & Polèse, M. (2000), *The new sociocultural dynamics of cities: comparative urban policy in a global context*. Toronto: University of Toronto Press.

Swierstra (2001), *Geschiedenis van de Westelijke Tuinsteden*. [Geciteerd 22 maart 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.samenwest.nl/samenwest_oud/Geschiedenis.htm>

Ter Horst, J., Meyer, H. En de Vries, A. (1991), *Sleutelen aan de Bijlmer: Interpretaties*. Delft: TU Delft faculteit bouwkunde.

Terpstra, J., Kleuver, J. de, Soomeren, P. van (2011), *Bijlmermonitor 2010: Voortgang vernieuwing Bijlmermeer 1994-2009*. Amsterdam: DSP-groep.

Tinga, F. (2010), *Foto van laagbouw in vernieuwde Bijlmer*. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.archined.nl/en/news/2010/september/groeten-uit-de-bijlmer/>>

Tinga (2011), Groeten uit de Bijlmer: afbeelding eentonige structuur. Beschikbaar op het World Wide Web: <floortinga.wordpress.com/page/2/>

TNS Opinion & Social (2009), Special Eurobarometer 315: *Social climate*. Brussel: TNS Opinion & Social.

Vestia (2011), Ondernemingsplan: *Inzet op wooncarrière*. [Geciteerd 25 juli 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.stadswonen.nl/website_new/html/inzet_op_wooncarriere.html>

Volkskrant (1992), p. 1 (en verder): Vliegcrash eist groot aantal levens: *Vrachtvliegtuig El Al stort na uitvallen twee motoren neer in Bijlmermeer*. Amsterdam: Volkskrant, 5 oktober 1992.

VPRO (2011), Bijlmer: *The Rough Guide*. [Geciteerd 26 september 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2002-2003/bijlmer-the-rough-guide.html>>

VROM-raad (2001), Grotestedenbeleid, voortzetten en verbouwen: *Advies over grotestedenbeleid*. Den Haag: VROM-raad.

Wittebrood, K. & Permentier, M. (2011), Wonen, wijken & interventies: *Krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Woerden, F. (2007), Foto Station Bijlmer ArenA. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=548960>>

Ybema, J.F., Geuskens, G. & Oude Hengel, K. (2009), Oudere werknemers en langer doorwerken: *Secundaire analyses van de NEA, het NEA-cohortonderzoek en de WEA*. Hoofddorp: TNO Kwaliteit van Leven Arbeid.

Bijlage

Vragen aan mensen zich in de openbare ruimte in de Bijlmer bevonden, maar die ofwel nog geen 15 jaar in de wijk woonden, ofwel niet bereid waren tot het beantwoorden aan een meer uitgebreide vragenlijst:

- Woont U in de Bijlmer? Zo ja,
- Wat vindt U van wonen in de Bijlmer?
- Hoe lang woont U er al?
- Wat vindt U de belangrijkste veranderingen die de wijk heeft ondergaan sinds U er woont?
- Heeft dat de wijk veranderd op het gebied van veiligheid en woon tevredenheid?
- Heeft U veel contacten in de Bijlmer, wat is de achtergrond van die mensen?
- Heeft U het idee dat men prettig of onprettig met elkaar samenleeft?
- Stel er is sprake van een incident in de wijk, hoe wordt dat opgelost?
- Vormen de Bijlmerbewoners een eenheid (kan je op je burens rekenen, kan je met mensen communiceren, sociale controle)?
- Hoe kunt U aan Uzelf merken dat U Bijlmerbewoner bent (graag samenwonen met mensen met dezelfde cultuur? Wilt U ooit weg uit deze wijk? Erg betrokken bij de reputatie van de Bijlmer)?
- Vindt U dat U zich als persoon op een specifieke manier ontwikkelt omdat U in de Bijlmer woont, zou dat in een wijk in Almere, Oud-Zuid of Purmerend anders zijn (door de sociale en fysieke omgeving)?
- Bent U in de jaren dat U in de Bijlmer woont meer of minder betrokken geraakt bij de wijk (participatie)?
- Hoe is de rol van drugsoverlast door de tijd heen (ten dele naar aanleiding van diverse krantenartikelen)?

Vragen aan mensen die zich in de openbare ruimte in de Bijlmer bevonden, al langer dan 15 jaar in de wijk wonen en bereid waren tot het geven van een diepte-interview:

- Hoe lang woont U in de Bijlmer?
- Wat bepaalde voor U de keuze om in de Bijlmer te wonen (en in hoeverre was het een bewuste keuze)?
- Kunt U aangeven wat voor U de belangrijkste veranderingen op fysiek vlak zijn geweest in de wijk?
- Kunt U aangeven wat voor U de belangrijkste veranderingen zijn geweest op sociaal vlak?
- Zijn er belangrijke scharnierpunten geweest voor de ontwikkeling van de Bijlmer tussen 1992 en 2011 (bijvoorbeeld een keerpunt of een vertrouwen beschadigend moment)?
- Zijn er volgens U tussen 1995 en 2011 andere typen mensen (qua achtergrond, inkomen) in de Bijlmer komen wonen en/of is een specifieke groep vertrokken?

- Is er volgens U een trend richting veiligheid/onveiligheid en prettigheid/onprettigheid?
- Wat is de rol van drugsoverlast in de wijk (en drukt dit een duidelijke stempel op de wijk bij dag en/of bij nacht)?
- Wat vindt U van Amsterdamse Poort en heeft dat winkelgebied een invloed gehad op de wijk?
- Wat vindt U van het Anton de Komplein en de daaraan gelegen voorzieningen, hoe vindt U dit ten opzichte van hoe het daarvoor was?
- Wat vindt U van de veranderingen die winkelcentrum Ganzenpoort, metrostation Ganzenhoef en de omliggende voorzieningen hebben ondergaan?
- Wat vindt U van winkelcentrum Kraaiennest en hoe staat U tegenover de aankomende sloop hiervan (hoe vindt U dat het winkelcentrum zich door de tijd heen ontwikkeld heeft)?
- Hoe vindt U de veranderingen in het gebied rondom Amsterdamse Poort aan de noord- en westkant (nu heel veel moderne laagbouw woningen)?
- Wat vindt U van de laagbouw in de E, G en K buurt, die delen van de wijken hebben doen veranderen naar een echte laagbouw wijk?
- Wat vindt U van de ontwikkeling van flats als Kikkenstein, Hoogoord en gravestein en wat vindt U in van deze typische honingraat Bijlmerflats (wilt U dat ze blijven of gesloopt worden, Kleiburg-discussie)?
- Maken die de wijk tot beter om in te leven (een positieve vraag omdat het klip en klaar is dat het voorzieningenniveau enorm verbeterd is)?
- Al deze maatregelen zijn beleid, zou U het ook zo gedaan hebben en wat is Uw indruk van hoe de politiek met de Bijlmer omgaat?
- Hoe voelt U zich over de (veranderende) reputatie van de wijk (voelt U zich gestigmatiseerd)?
- Vormen de bewoners van de Bijlmer een eenheid (meer of minder in de loop der jaren), of blijft men erg binnen de eigen culturele/afkomst groep?
- Speelt de nieuwbouw een rol in deze mogelijke eenheid/verdeeldheid?
- Tot wat voor dingen leidt deze unieke groep bewoners in de Bijlmer (festivals, hiphopcultuur, lekker eten, lastige situaties, moeilijke communicatie, overlast)?
- Kun je op de burens en omgeving rekenen en elkaar waar nodig ergens op aanspreken of is er sprake van een lastige omgang met buurtbewoners?
- Kunt U elkaar als buurtbewoner corrigeren en is hier door de jaren heen een trend in te zien?
- Vindt U dat bewoner van de Bijlmer zijn iets is wat U maakt tot wat U bent?
- Maakt voor het meedraaien in de maatschappij uit dat U in de Bijlmer woont (tegenover werkgevers, familie en vrienden, rest van Nederland)?